Helenske apoikije u Italiji i Siciliji

SALMEDIN MESIHOVIĆ

Sarajevo, 2016

Prof. dr. Salmedin Mesihović

Helenske apoikije u Italiji i Siciliji

Izdanje :

Prvo

Izdavač :

Autorsko izdanje

Sarajevo, 2016

Elektronsko izdanje

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

94(38)

MESIHOVIĆ, Salmedin
Helenske apoikije u južnoj Italiji i Siciliji [Elektronski izvor] / Salmedin Mesihović. - Elektronski tekstualni podaci. - Sarajevo : autor, 2016

Način dostupa (URL): http://www.unsa-ba.academia.edu/SalmedinMesihović. - Nasl. s nasl. ekrana

ISBN 978-9958-0311-4-4

COBISS.BH-ID 23352582

SALMEDIN MESIHOVIĆ

Helenske apoikije u Italiji i Siciliji

Sarajevo, 2016

Sažetak

Posthomersko helensko naseljavanje na području južne Italije i Sicilije intenziviralo se od VIII. st. i do kraja VI. st. p. n. e. ustanovljena je široka zona u kojoj je dominirala helenska civilizacija. Toliko je bila gustina naseljenosti da je područje na krajnjem jugu Italije nazvano „Velika Helada/Grčka“. Od tih mnogih helenskih apoikija na području zapadno od Jonskog mora, za razvitak civilizacije u Italiji i *origines* rimskog svijeta[1] je suštinski značajna bila Kima na kampanskoj obali. Preko nje su italski narodi primili čitav niz naprednih kulturnih tekovina, od kojih je najvažnije pismo. Kima je u svome helenskom obliku postojala oko 350 godina i u tome periodu je odigrala enormno značenje, koje ni do danas nije na adekvatan način istraženo. Za rimski svijet helenska Kima je utjecala i preko fenomena sibile i sibilskih knjiga, kao jednog fenomena koji je u određenoj mjeri utjecao i na oblikovanje općeg rimskog „nacionalnog“ i kulturnog identiteta. Veći dio obalne linije južne Italije je bio u pravom smislu helenski u periodu od VIII. do V. st. p. n. e. U apoikijama na tome području su se značajno utemeljile i određene filozofske misli i ideje, koje će oblikovati mediteransku i zapadnu civilizaciju. Na Siciliji naseljeni Heleni će se postupno orijentirati prema Sirakuzi, kao najjačoj apoikiji, poglavito poradi feničansko – kartaginskog prisustva na zapadu otoka. Postepeno će Rimska Republika u okvire svoje hegemonije apsorbirati sav helenski svijet Italije i Sicilije.

[1] O rimskom svijetu v. Mesihović, 2015.

Predgovor

Origines i povijesna pojava i razvitak etrurske civilizacije i rimskog svijeta su neizostavno vezani sa fenomenom osnivanja helenskih naseobina u formi apoikija, samostalnih polisa koje osnivaju naseljenici iz egejskog i južnobalkanskog područja. Naseljavanje u južnu Italiju i Siciliju korepondiralo je sa prvim razdobljim arhajskog perioda razvitka helenske civilizacije. Ta činjenica ukazuje na jednu zanimljivu činjenicu, a to je da je već na samom osvitu prepoznatljive posthomerske helenske civilizacije, došlo do presađivanja njenih glavnih općekulturnih tekovina u Italiju i Siciliju. Te tekovine (kao što su između ostaloga jezik, pismo, urbani način života, mitologija, religija, umjetnost, politički i filozofski sustavi, uređenja i ideje, arhitektura) su se onda od VIII. st. p. n. e. pa u narednim stoljećima kalemile na izdanke italskih kultura, u prvom redu etrurske, a kasnije i rimske. Tako su helenske apoikije na ovom području predstavljale i neku vrstu civilizacijskog svjetionika i prema Italiji i zapadnom Mediteranu, a preko i njih i prema središnjoj i zapadnoj Europi. Ne samo da je helensko naseljavanje bilo direktni demijurg nastanka civilizacije na italijanskom tlu, nego su helenske apoikije na obalama južne Italije i Sicilije predstavljale u jednom periodu (između prvenstva Jonije i prvenstva Atene) i glavna žarišta razvitka helenske civilizacije.

U historiografiji, arheologiji ali i širok znanstvenoj, pa i općoj javnosti na južnoslavenskim/zapadnobalkanskim jezicima, helenske apoikije na području zapadno od Jonskog mora se ili samo u šturim, općim crtama poznaju ili se o njima skoro ništa ne govori. Takvo slabo znanje o jednoj pojavi koja je uvjetovala nastanak kompletne jedne civilizacije koja i dan – danas ima golemo, čak i esencijalno značenje za dobar dio Planete je bila više nego potrebna motivacija da se uradi jedno sažeto, ali prilično detaljno djelo koje bi populariziralo povijesnu pojavu helenskih apoikija zapadno od Jonskog mora. Kako bi knjiga bila pristupačna širim slojevima, išlo se na sažimanje sadržaja, ali uz nastojanje da se ništa ne izgubi od suštine koja se želi predstaviti čitateljima.

Sa poštovanjem,

Prof. dr. sc. Salmedin Mesihović

Sadržaj

1. „Velika Grčka“

Nastanak rimskoga svijeta, ali i općeniti razvitak civilizacije na Apeninskom poluotoku, a preko njega i prema zapadnoj i srednjoj Europi, dosta toga duguje (uključujući možda i demijuršku inicijalnu kapislu) helenskim apoikijama/naseobinama u južnoj Italiji i Siciliji.[1] U pravom smislu veliko helensko naseljavanje[2] u ove zemlje počinje u VIII., a završava se u V. st. p. n. e. Osnivanje velike većine helenskih apoikija u Italiji i Siciliji se više manje poklapa sa arhajskim periodom i prvim stoljećem klasičnog perioda razvitka helenskog svijeta i njegove civilizacije.

I znatno prije arhajske epohe helenskog razvitka, italijanske i sicilijanske obale su u brončanom dobu ne samo pohodili balkanski, egejski, minojski i mikenski moreplovci, trgovci, pustolovi nego je vjerojatno bilo i povremenih i usputnih naseljavanja iz južnobalkanskog, egejskog i općenito istočnomediteranskog područja. O tome govore ne samo starohelenska, mediteranska i italska mitologija i tradicija sa svojim mnoštvom podataka, nego i arheološki nalazi. Uostalom egejski prostor i apeninski prostor su imali konkretne veze preko Jadranskog i Jonskog mora još u periodu neolita. Sve to govori da za arhajske Helene kada su krenuli da osnivaju apoikije, put na obale južne Italije i Sicilije nije bio put u nepoznate vode ili u neizvjesno podneblje.

Uglavnom su kolonizirane obale južne Italije i Sicilije (izuzev njenog krajnjeg istoka, gdje su bile kartaginske pozicije), a helenski naseljenici (iz Fokeje) su se uputili i dalje prema zapadu, osnivajući apoikiju Masilija (osnovana cc 600. god. p. n. e.; današnji Marselj), Béziers (osnovana 575. god. p. n. e.), Agde (osnovana 525. god. p. n. e.). Na ligurskoj obali su bile helenske naseobine Nikaea (današnja Nica) i Monoekos (Monako). U južnoj Italiji su se nalazili polisi Kima, Neapolis, Sibaris, Kroton, Siris, Tarent, Metapont, Epizefirski Lokri, Regij, Elea, Posejdonija, Laüs, Skidrus, Terina, Temesa, Kaulonija, Turij, Herakleja. Najvažniji helenski polis na Siciliji je bila Sirakuza (metropola joj je bio Korint). Pored Sirakuze na Siciliji su se nalazili i Naksos, Katana, Leontina, Zankle (Mesena), Himera, Therme, Tauromenij (Taormina), Megara Hiblejska, Selinunt, Gela, Agrigent.

U vrelima, historiografiji i arheologiji helenske naseobine na jugu Italije se skupno nazivaju “Velika Helada/Grčka” (ἡ Μεγάλη Ἑλλάς; *Magna Graecia, Graecia Magna, Graecia Maior*).

---

[1] Detaljan članak o tome v. Smith, W., 1857:II, 246 – 252. Vidjeti i Dunbabin, 1948; Woodhead, 1962; Cerchiai – Jannelli -Longo, 2004.

[2] Napuštanje domovine i naseljavanje u tuđini je imalo najrazličitije motive, kao što su prenaseljenost, glad ili neka druga pošast, protjerivanje iz domovine, politički i stranački sukobi, međuhelenski ratovi, pritisak vanjskog faktora, zauzimanje određenih strateških ili ekonomskih pozicija (poljoprivredna područja, trgovina), avanturizam, traženje novih prilika i mogućnosti za bolji život, religijski razlozi....itd....

Naziv Velika Helada za svoje naseobine na jugu Italije dali su sami Heleni. Iako najstariji podatak o tom izrazu potiće od Polibija (II, 39) iz konteksta njegovog izlaganja je jasno da je riječ o znatno starijem terminu : καθ᾽ οὒς γὰρ καιροὺς ἐν τοῖς κατὰ τὴν Ἰταλίαν τόποις κατὰ τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα τότε προσαγορευομένην ἐνεπρήσθη τὰ συνέδρια τῶν Πυθαγορείων, μετὰ ταῦτα γενομένου κινήματος ὁλοσχεροῦς περὶ τὰς πολιτείας, ὅπερ εἰκός, ὡς ἂν τῶν πρώτων ἀνδρῶν ἐξ ἑκάστης πόλεως οὕτω παραλόγως διαφθαρέντων, συνέβη τὰς κατ᾽ ἐκείνους τοὺς τόπους Ἑλληνικὰς πόλεις ἀναπλησθῆναι φόνου καὶ στάσεως καὶ παντοδαπῆς ταραχῆς. ἐν οἷς καιροῖς ἀπὸ τῶν πλείστων μερῶν τῆς Ἑλλάδος πρεσβευόντων ἐπὶ τὰς διαλύσεις, Ἀχαιοῖς καὶ τῇ τούτων πίστει συνεχρήσαντο πρὸς τὴν τῶν παρόντων κακῶν ἐξαγωγήν. οὐ μόνον δὲ κατὰ τούτους τοὺς καιροὺς ἀπεδέξαντο τὴν αἵρεσιν τῶν Ἀχαιῶν, ἀλλὰ καὶ μετά τινας χρόνους ὁλοσχερῶς ὥρμησαν ἐπὶ τὸ μιμηταὶ γενέσθαι τῆς πολιτείας αὐτῶν. παρακαλέσαντες γὰρ σφᾶς καὶ συμφρονήσαντες Κροτωνιᾶται, Συβαρῖται, Καυλωνιᾶται, πρῶτον μὲν ἀπέδειξαν Διὸς Ὁμαρίου[3] κοινὸν ἱερὸν καὶ τόπον, ἐν ᾧ τάς τε συνόδους καὶ τὰ διαβούλια συνετέλουν, δεύτερον τοὺς ἐθισμοὺς καὶ νόμους ἐκλαβόντες τοὺς τῶν Ἀχαιῶν ἐπεβάλοντο χρῆσθαι καὶ διοικεῖν κατὰ τούτους τὴν πολιτείαν. ὑπὸ δὲ τῆς Διονυσίου Συρακοσίου δυναστείας, ἔτι δὲ τῆς τῶν περιοικούντων βαρβάρων ἐπικρατείας ἐμποδισθέντες οὐχ ἑκουσίως ἀλλὰ κατ᾽ ἀνάγκην αὐτῶν ἀπέστησαν. ("U vrijeme kada su u oblastima Italije tada poznatim po imenu Velika Helada spaljene kuće po kojima su se sastajali pitagorejci, i kada je, nakon toga, prirodno, došlo do općih nemira izazvanih neočekivanom pogibijom vodećih ljudi po gradovima, učestala su ubistva, nesloga i svakojaki nemiri.[4] U isto vrijeme iz većine helenskih oblasti upućeni su poslanici koji su ih pozivali da se pomire, a ugroženi gradovi oslonili su se u okončanju ovih zala baš na Ahajce i njihovo poštenje. Naime, ne samo da su svi tom prilikom pohvalili ahajski politički sistem, već su nakon nekog vremena riješili da u potpunosti prihvate njihov ustav. Građani Krotona, Sibarisa[5] i Kaulonije sazvali su zajednički sastanak i sklopili savet. Prvo su hram Zeusa Hamarijskog odredili za zajedničko svetilište i mjesto na kome će održavati sastanke i rasprave, a onda su usvojili ahajske običaje i zakone i riješili da se njima upravljaju i po njima vode svoj savez. Tek pošto ih je kasnije na to primorala tiranija Dionizija iz Sirakuze i prevlast okolnih barbara, odustali su od ovih institucija, ne dobrovoljno, već iz nužde.").

Sam kontekst naziva je nejasan, odnosno da li je pojam "Velika" taj pojas helenskih apoikija dobio jer je bio gusto naseljen Helenima ili jer je u određenom periodu povijesti taj pojas bio vodeći u razvitku helenske civilizacije i helenskog svijeta i na vrhuncu svoje moći i prosperiteta ili možda jer je prednjačio u svome gospodarskom bogatstvu. Potrebno je reći da izraz "Velika Helada" ne upotrebljavaju ni Herodot[6] ni Tukidid, i možda u opću upotrebu kao priznata zemljopisna odrednica ulazi tek kod kasnijih pisaca.

---

[3] Manuskripti variraju između ὁμάριος i ὁμόριος. Potonja forma izgleda da znači „bog zajedničke granice", ali jedan natpis nađen u Orhomenu daje oblik ἁμάριος, koji je bio povezan sa ἡμάρα "dan."

[4] Polibije pretjeruje sa opsegom progona pitagorejaca u Velikoj Heladi, i iako su neki pobjegli u balkansku Heladu, dosta ih je i ostalo u južnoj Italiji.

[5] Marijana Ricl u svojim komentarima prevoda Polibijevog djela prenosi (1988, Tom I:606, odrednica 106) : "Volbank (Commentary, I, str. 225) smatra da se u ovoj rečenici pominje taj grad, te da je savez sklopljen oko 420. godine". Ricl i Volbank ustvari misle na onaj posljednji Sibaris, osnovan nakon neuspjeha Sibarišana da sredinom šeste decenije V. st. p. n. e. kreiraju zajednički *modus vivendi* sa atenskim i drugim helenskim naseljenicima. Međutim, vjerojatnije je da je riječ o Sibarisu koji je obnovljen nakon krotonske pobjede i koji se nalazio pod dominacijom Krotona krajem VI. st. i prvim decenijama V. st. p. n. e., jer Polibijev podatak se odnosi na period neposredno nakon antipitagorejskih progona u posljednjoj deceniji VI. st. p. n. e..

[6] Herodot (Ἡρόδοτος, živio cc. 484. – cc 425. god. p. n. e.), helenski historičar. O njemu više Đurić, 1972:388 - 405; Isto, 2003:406 – 424.

Naravno, sasvim je moguće da je izraz "Velika Helada" izveden iz razloga konstalacija odnosa i prilika ili određenja iz ranijih perioda. Indikativno je da se ni u rukopisu Pseudo – Skilaksa, iako dosta prostora u svome tekstu posvećuje helenskim apoikijama u južnoj Italiji, ne nailazi na skupni izraz "Velika Helada". Uostalom, ni nakon Polibija, izraz "Velika Helada" nije bio potpuno zemljopisno fiksiran niti definiran. Strabon izgleda da čak i helenske sicilske apoikije podrazumijeva pod "Velikom Heladom". Nije baš jasno da li se pod apoikijama "Velike Helade" podrazumijevaju i Kima i naseobine u Kampaniji. Uglavnom se pod sintagmom "Velika Helada" podrazumijevaju sve apoikije na samom jugu Italije (uključujući one na obalama tarentinskog zaliva i brutijskom poluotoku, kao i one na zapadnoj obali Lukanije kao što su npr. Velia, Posejdonija i Laüs), ali se nekada ovaz izraz primjenjuje i na još uže zemljopisne limite od Lokrija do Tarenta (odnosno samo na apoikije tarentinskog zaliva). Ono što je potrebno navesti jeste da se pod ovim izrazom nije niti shvatala niti nazivala čitava južna Italija, nego se samo odnosila na helenske apoikije i njihove teritorije.

O upotrebi izraza "Velika Helada/Grčka" v. sljedeće izvorne podatke :

Pseudo – Skimno (*Ch.* 300 – 304.) : Ἡ δ᾽ Ἰταλία προσεχὴς μέν ἐστ᾽ Οἰνωτρίᾳ, μιγάδας τὸ πρότερον ἥτις ἔσχε Βαρβάρους, ἀπὸ τοῦ δυναστεύσαντος Ἰταλοῦ τουνομα λαβοῦσα, μεγάλη δ᾽ υστερον πρὸς ἑσπέραν Ἑλλὰς προσαγορευθεῖσα ταῖς ἀποικίαις./*Italia autem finitima est Oenotriae, quae prius diversarum gentium barbaros habuit, ab imperante Italo nomen nacta, postea autem Magna ad occidentem Graecia cognominata ob colonias.* ("Italija graniči sa Oenotrijom, koja je nekada imala različite barbarske narode, od vladavine Itala dobila ime, no kasnije Velika za zapadnu Grčku nazvana po apoikijama.").

Polibije (III, 118) : Καρχηδόνιοι μὲν γὰρ διὰ τῆς πράξεως ταύτης παραχρῆμα τῆς μὲν λοιπῆς παραλίας σχεδὸν πάσης ἦσαν ἐγκρατεῖς: Ταραντῖνοί τε γὰρ εὐθέως ἐνεχείριζον αὐτούς, Ἀργυριππανοὶ δὲ καὶ Καπυανῶν τινες ἐκάλουν τὸν Ἀννίβαν, οἱ δὲ λοιποὶ πάντες ἀπέβλεπον ἤδη τότε πρὸς Καρχηδονίους: ("Kartaginjani su, zahvaljujući pobjedi (kod Kane op. S.M.), odmah zagospodarili skoro čitavom ostalom /južnoitalijanskom op. S.M./ obalom /koja se zvala Velika Helada op. S.M./. Tarentinci su se odmah predali, a građani Argiripe i neki drugi Kampanci pozvali su Hanibala.").

Ciceron (*Tusc.* IV, 2 - 3) : *Pythagorae autem doctrina cum longe lateque flueret, permanavisse mihi videtur in hanc civitatem, idque cum coniectura probabile est, tum quibusdam etiam vestigiis indicatur. Quis enim est qui putet, cum floreret in Italia Graecia potentissumis et maximis urbibus, ea quae magna dicta est, in isque primum ipsius Pythagorae, deinde postea Pythagoreorum tantum nomen esset, nostrorum hominum ad eorum doctissimas voces aures clausas fuisse? Quin etiam arbitror propter Pythagoreorum admirationem Numam quoque regem Pythagoreum a posterioribus existimatum. Nam cum Pythagorae disciplinam et instituta cognoscerent regisque eius aequitatem et sapientiam a maioribus suis accepissent, aetates autem et tempora ignorarent propter vetustatem, eum, qui sapientia excelleret, Pythagorae auditorem crediderunt fuisse.*.("Kada je Pitagorina filozofija tekla nadaleko i široko, ja ne mogu sumnjati da je njena struja dosegla naš Grad /Ciceron misli na Rim op. S.M./. I dok je ovo možda i pretpostavka, na to je takođe ukazano i određenim tragovima. Zar iko može misliti da su, kada je dio Italije nazvan Velika Grčka cvjetao sa snažnim i moćnim gradovima, i u njima ime, prvo od Pitagore, poslije pitagorejaca, bilo tako visoko poštovano,

uši našega naroda bile zatvorene njihovoj neuporedivo učenoj pouci. Zapravo, mislim da je to bilo zbog divljenja za pitagorejce da je kralj Numa bio cijenjen od potomstva kao pitagorejac. Jer dok su znali sustav i načela Pitagore, i čuli od svojih predaka o pravičnosti i mudrosti toga kralja /Nume op. S. M./ u svome neznanju o periodima i datumima koji pripadaju tako ranom vremenu, oni su uzeli zdravo za gotovo da je taj od čovjek od takve uzvišene mudrosti bio učenik Pitagore.")

Vrlo interesantno Ciceronovo zapažanje, koje otvara pitanje koliko su Italici (uključujući Rimljane) u vrijeme cvjetanja, pa i njegovog kasnijeg razvitka, pitagorejstva među helenskim apoikijama u južnoj Italiji i Siciliji bili zahvaćeni ovom mističnom filozofijom.

Ciceron (*Tusc.* V, 4) : *Nec vero Pythagoras nominis solum inventor, sed rerum etiam ipsarum amplificator fuit. Qui cum post hunc Phliasium sermonem in Italiam venisset, exornavit eam Graeciam, quae magna dicta est, et privatim et publice praestantissumis et institutis et artibus. Cuius de disciplina aliud tempus fuerit fortasse dicendi.*. ("Nije Pitagora bio izumitelj samo imena, nego je on i sam također uvećao stvar, i kada je on došao u Italiju nakon razgovora sa Filijem, on je ukrasio tu Grčku, koja je nazvana Velika Grčka, i privatno i javno sa najodličnijim institucijama i vještinama, ali o njegovoj školi i sustavu, ja /Ciceron op. S.M./ ću naći drugu priliku da govorim.").

Ciceron (*de Or.* III, 34, 139) : *Quid Critias? Quid Alcibiades? Civitatibus quidem suis non boni, sed certe docti atque eloquentes, nonne Socraticis erant disputationibus eruditi?*[7] *Quis Dionem Syracosium doctrinis omnibus expolivit? Non Plato? Atque eum idem ille non linguae solum, verum etiam animi ac virtutis magister ad liberandam patriam impulit, instruxit, armavit.Aliisne igitur artibus hunc Dionem instituit Plato, aliis Isocrates clarissimum virum Timotheum Cononis praestantissimi imperatoris filium, summum ipsum imperatorem hominemque doctissimum? Aut aliis Pythagorius ille Lysis Thebanum Epaminondam, haud scio an summum virum unum omnis Graeciae? Aut Xenophon Agesilaum? Aut Philolaus Archytam Tarentinum? Aut ipse Pythagoras totam illam veterem Italiae Graeciam, quae quondam magna vocitata est?* ("Kakav je bio karakter Kritije ili Alkibijada? Zar oni nisu zaista bili korisni članovi države u kojoj su živjeli, ali su sigurno bili ljudi od učenosti i rječitosti, i zar oni nisu bili ispravljeni sa razgovorom sa Sokratom? Ko je poučavao Diona iz Sirakuze u svakoj grani znanja? Zar to nije bio Platon? Isti slavni filozof, nije ga samo oblikovao u govorništvu, nego također i hrabrosti i vrlini, ponukao, opremio i naoružao[8] da oslobodi svoju domovinu. Je li Platon, zatim, izučio Diona u naukama različitim od onih kojima je Isokrat oblikovao čuvenog Timoteja, sina uglednog vojskovođe Konona, i samoga najodličnijeg vojskovođe i čovjeka velikoga znanja? ili od onih u kojima je pitarogerajc Lisis obučavao Epaminondu iz Tebe, koji je možda bio najizvrsniji čovjek cijele Grčke? ili od onih kojima je Ksenofan poučvao Agesilaja, ili Arhita iz Tarenta Filolaja, ili sam Pitagora svu tu drevnu oblast Italije koja je nekada zvana Velika Grčka.").

Livije (XXII, 61) : *Quanto autem maior ea clades superioribus cladibus fuerit uel ea res indicio [est quod fides socio]rum, quae ad eam diem firma steterat, tum labare coepit nulla profecto alia de*

[7] Kritija i Alkibijad jesu bili veoma učevni ljudi, ali daleko od toga da su imali dobar karakter. Prvospomenuti je bio vođa radikalnog dijela tiranije Tridesetorice u Ateni i u pravom smislu zločinac, dok je Alkibijad bio vrlo osebujna i kontroverzna ličnost. O tiraniji Tridesetorice v. Mesihović, 2011. Ciceron i ovom prilikom jasno pokazuje svoja prooligarhijska osjećanja.

[8] Ciceron ne misli u bukvalnom smislu da je Platon opremio i naoružao Diona i njegovu vojsku, nego je riječ o prenesenom značenju, odnosno da je Platon usadio u Diona ideje i učenje i znanje koje su ga ponukale i omogućile mu da oslobodi Sirakuzu.

re quam quod desperauerant de imperio. Defecere autem ad Poenos hi populi: Atellani, Calatini, Hirpini, Apulorum pars, Samnites praeter Pentros, Bruttii omnes, Lucani, praeter hos Vzentini, et Graecorum omnis ferme ora, Tarentini, Metapontini, Crotonienses Locrique, et Cisalpini omnes Galli. ("Koliko je mnogo ova katastrofa /misli se na bitku kod Kane op. S.M./ prevazišla ranije pokazano je sa samo jednom činjenicom. Do toga dana lojalnost naših saveznika je bila ostala nepoljuljana, sada su počeli da se kolebaju, ni zbog čega drugog, možemo biti sigurno, nego da su oni strepili od održanja naše vlasti. Narodi koji su se priklonili Kartaginjanima su bili Atelani, Kalatini, Hirpini, izuzev Apula, svi Samniti izuzev Pentra, svi Bruti i Lukanci. Dodano ovima, Uzentini i skoro cijela Grčka obala (misli se Veliku Grčku op. S.M.), Tarentinci, Krotonjani i Lokri, kao i cijela Cisalpinska Galija.").

Livije (XXXI, 7, prenosi govor konzula za 200. god. p. n. e. Publija Sulpicija Galbe Maksima /*Publius Sulpicius Galba Maximus*/) : *nec Tarentini modo oraque illa Italiae quam maiorem Graeciam uocant, ut linguam, ut nomen secutos crederes, sed Lucanus et Bruttius et Samnis ab nobis defecerunt.* ("Nisu se samo Tarentinci pobunili od nas i cijela obalna regija zvana Velika Grčka (misli se na period rata Pirom op. S.M.), koji su, kako prirodno pretpostavljate, slijedili vođu (misli se na Pira op. S.M:) istoga jezika i nacije, nego su i Lukanci, Bruti i Samniti učinili isto.")

Strabon (VI, 1, 2) : οἳ πρότερον μέν γε καὶ τῆς μεσογαίας πολλὴν ἀφῄρηντο, ἀπὸ τῶν Τρωικῶν χρόνων ἀρξάμενοι, καὶ δὴ ἐπὶ τοσοῦτον ηὔξηντο ὥστε τὴν μεγάλην Ἑλλάδα ταύτην ἔλεγον καὶ τὴν Σικελίαν ("Poslije, počevši od vremena Trojanskog rata, Heleni su takođe oteli od ranijih stanovnika mnogo zemlje u unutrašnjosti (današnje južne Italije op. S.M.), i zaista narasli u moći do takvog nivoa da su oni zvali ovaj dio Italije, zajedno sa Sicilijom, Velika Helada. "

Ovidije (*Fast*. IV, 61 - 66) : *sed Veneris mensem Graio sermone notatum*
auguror; a spumis est dea dicta maris.
nec tibi sit mirum Graeco rem nomine dici;
Itala nam tellus Graecia maior erat.
venerat Euander plena cum classe suorum,
venerat Alcides, Graius uterque genus
"Ali ja mislim da mjesec Venere je uzeo svoj naziv
Od grčkog, ona je bila prozvana po morskoj pjeni
Niti je to za neko čudo što je nazvan grčkim imenom,
Jer je zemlja od Italije bila Velika Grčka.
Evander je stigao ovdje sa brodovima punim svoga naroda
Alkid je stigao, obojica Grci po narodnosti")

Plinije Stariji (III, 71 - 72) : *A Silero regio tertia et ager Lucanus Bruttiusque incipit, nec ibi rara incolarum mutatione. tenuerunt eum Pelasgi, Oenotri, Itali, Morgetes, Siculi, Graeciae maxime populi, novissime Lucani Samnitibus orti duce Lucio. oppidum Paestum, Graecis Posidonia appellatum, sinus Paestanus, oppidum Eleas quae nunc Velia, promunturium Palinurum, a quo sinu recedente traiectus ad Columnam Regiam C m. p. proximum autem flumen Melpes, oppidum Buxentum, [Magna] Graeciae Pyxus, Laus amnis. fuit et oppidum eodem nomine.* ("Kod Silarusa počinje 3. regija Italije, koja se sastoji od teritorija Lukanije i Brutije. Ovdje takođe nije bilo malih promjena populacije. Ovi predjeli su bili posjedovani od Pelazga, Oenotrijanaca, Itala, Morgeta, Sikula i posebno od narodi koji je došao iz Grčke i, posljednji od svih, od Leukana, naroda proizašlog iz Samnita, koji su preuzeli posjedništvo /navedenih oblasti op. S.M./ pod vodstvom Lucija. Ovdje nalazimo grad Pestum, koji je dobio od Grka ime Posejdonija, Pestumski zaliv, grad Elea, sada poznat kao Velia i rt Palinur, tačka na kojoj se zemlja uvlaći unutra i formira zaliv, udaljenost preko

do regijskog stuba je 100 milja. Sljedeći nakon Palinura dolazi rijeka Melpes i zatim grad Buksent, zvan u Velikoj Grčkoj Piks i rijeka Laus, tamo je nekada bio grad istoga imena.”).

Ptolemej Klaudije (*Geo*. III, 1, 10) : od Lukana, na Tirenskom moru

ušće rijeke Silarus	40*05	40°15
Pestum	40*10	40°00
Buksent	40*00	39°30

od Bruta, na Tirenskom moru

ušće rijeke Laus	40*00	39°15
grad Tempsa	40*00	39°00
hrid Taurijana	40*10	38°15[a]
zaliv Hiponijat	40*20	39°45
Rt Skilej	39*50	38°15
Regij Julij	39*50	39°15
Rt Leukopetra	39*50	38°00

od Velike Grčke, na Jadranskom moru

Rt Zefirij	40*45	39°05
grad Lokri	40*50	38°25
ušće rijeke Lokani	40*55	38°35

u zalivu Skilakij

grad Skilakij	40*45	39°40
dio u samoj unutrašnjosti zaliva Skilakij	40*45	39°45
Rt Lakinij	41*30	38°45

u tarentinskom zalivu

grad Kroton	41*30	39°10
grad Turij	40*55	39°30
grad Metapont	40*55	39°55
Tarent	41*30	40°00

Atenej (XII, 523) : ὠνομάσθη δ᾽ ἡ Σῖρις, ὡς μὲν Τίμαιός φησιν καὶ Εὐριπίδης ἐν Δεσμώτιδι Μελανίππῃ,4 ἀπὸ γυναικὸς [p. 360] τινος Σίριδος:: ὡς δ᾽ Ἀρχίλοχος, ἀπὸ ποταμοῦ, οὐκ ὀλίγον δὲ πρὸς τὴν τρυφὴν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ σύμπαντος τούτου κλίματος καὶ τὸ πλῆθος ἐγένετο τῶν ἀνθρώπων, διὸ καὶ Μεγάλη Ἑλλὰς ἐκλήθη πᾶσα σχεδὸν ἡ κατὰ τὴν Ἰταλίαν κατοίκησις. "I mjesto se zvalo Siris, kako Timej tvrdi, i kako Euripid kaže takođe u svome komadu Ženski zatvorenik, ili Melanipe, prema ženi zvanoj Siris, ali prema Arhilohu prema rijeci istoga imena. I brojnost populacije je bila veoma velika u odnosu prema veličini mjesta i prostoru zemlje, zahvaljujući luksuznoj i odličnoj tamošnjoj klimi. Radi toga, skoro sav taj dio Italije koji je naseljen Grcima je nazvan Velika Helada."

Sekst Pompej Fest (odrednica : MAIOR GRAECIA, fr. kod Pomponija Leta[9]) : *dicta est Italia, quod eam Siculi quondam obtinuerunt : vel quod multae magnaeque civitates in ea fuerunt ex Graecia profectae.* ("Velika Grčka zvana je Italija, ili zato što su je Sikuli nekada posjedovali ili zato što je sadržavala brojne i velike gradove čiji su osnivači bili iz Grčke.")

Justin (XX, 1 - 2) : *Denique multae urbes adhuc post tantam vetustatem vestigia Graeci moris ostentant. Namque Tuscorum populi, qui oram Inferi maris possident, a Lydia venerunt, et Venetos, quos incolas Superi maris videmus, capta et expugnata Troia Antenore duce misit, Adria quoque Illyrico mari proxima, quae et Adriatico mari nomen dedit, Graeca urbs est; Arpos Diomedes exciso Ilio naufragio in ea loca delatus condidit. Sed et Pisae in Liguribus Graecos auctores habent; et in Tuscis Tarquinii a Thessalis, et Spina in Vmbris; Perusini quoque originem ab Achaeis ducunt. Quid Caeren urbem dicam? Quid Latinos populos, qui ab Aenea conditi videntur? Iam Falisci, Nolani, Abellani nonne Chalcidensium coloni sunt? Quid tractus omnis Campaniae? Quid Bruttii Sabinique? Quid Samnites? Quid Tarentini, quos Lacedaemone profectos spuriosque vocatos accipimus? Thurinorum urbem condidisse Philocteten ferunt; ibique adhuc monumentum eius visitur, et Herculis sagittae in Apollinis templo, quae fatum Troiae fuere. Metapontini quoque in templo Minervae ferramenta, quibus Epeos, a quo conditi sunt, equum Troianum fabricavit, ostentant. Propter quod omnis illa pars Italiae Maior Graecia appellata est.* ("Mnogi italijanski gradovi, zaista, nakon tako dugog protoka vremena, još pokazuju neke tragove grčkih običaja. Etrurci, koji zauzimaju obale toskanskog mora, došli su iz Lidije, i Troja, nakon što je bila zauzeta i srušena, poslala je ovamo Venete (koje mi vidimo na jadranskoj obali) pod vodstvom Antenora. Adria, takođe, koja je blizu Ilirskog (Jadranskog op. S.M.) mora, i koja je dala ime takođe Jadranskom (moru op. S.M.) je grčki grad. I Diomed, dovućen brodolomom, nakon uništenja Troje, u ove predjele, je izgradio Arpi. Piza, također, ima grčke osnivaće. I Tarkvinij u Etruriji, kao i Spina u Umbriji, ima svoje porijeklo od Tesalaca. Perusija je osnovana od Ahejaca. Trebam li spominjati Cere? Ili narod Lacija koji je bio naseljen od Eneje. Zar nisu Falisci, zar nisu Nola i Abela, kolonije Halkiđana?. Šta je zemlja Kampanija? Ko su Bruti i Sabinjani? Ko su Samniti? Ko su Tarentinci, za koje mi razumijemo da su došli iz Lakedemona i da su bili zvani Spuriji? Kaže se da je grad Turij izgradio Filoktet. Njegov spomenik je vidljiv tamo do ovih dana, kao takođe i strijele Herkula, od kojih je subina Troje zavisila, pohranjene u hramu Apolona. Narod Metaponta, takođe pokazuje u svome hramu Minerve, željezno oruđe sa kojim je Epej, od koga je njihov grad osnovan, izgradio Trojanskog konja. Stoga, sav taj dio Italije je bio nazvan Velika Grčka.")

Već na prvi pogled jasno je da Justinov opis (možda preuzet kao ekscerpt iz detaljnijeg opisa Pompeja Troga) navodnih osnivanja helenskih naselja i onih naroda navodno helenskog porijekla obiluje mitologijom i da je vrlo slabo zasnovan na stvarnim

[9] Julije Pomponije Let (*Iulius Pomponiua Laetus*; Giulio Pomponio Leto; 1428 – 9. VI. 1498. god.) je bio italijanski humanista.

povijesnim dešavanjima. On ukazuje na helenomaniju koja je vladala u rimskom svijetu i Italiji, kojom su mnogi u Italiji pokušavali uzdići svoje civilizacijsko porijeklo i pokazati kulturološki "nebarbarski" izvorni identitet uvezivanjem na neki način sa starohelenskom mitologijom i starim, egejsko – minojskim i mikenskim svijetom. Ali izgleda da to nije bilo samo ograničeno na Italike, nego i na same Helene naseljene u Italiji koji su se isto tako željeli uvezati sa mikenskim, legendarnim svijetom. U tom kontekstu treba promatrati i pojavu da su se u hramovima helenskih apoikija (npr. hram Apolona u Turiju ili u hramu Atene u Metapontu) nalazile "relikvije" kojim su se dokazivale veze tih apoikija sa mikenskim svijetom i njegovim herosima. Ta pojava je slična mediavelnom običaju skupljanja i održanja ranokršćanskih relikvija i mošti kojima su onda crkve, samostani, dvorovi i pojedinci dokazivali neku svoju posebnost, uzvišenost ili se metafizički direktno uvezivali sa svetim osnivačima kršćanstva. Interesantno je primijetiti da je oruđe koje su u Metapontu pokazivali kao "relikviju" kojom je izgrađen Trojanski konj, ustvari od željeza, a da razdoblje kada se desilo razaranje Troje pripada kasnom brončanom dobu. Naravno, bez obzira na te nedosljednje sitnice, i ti "paganski" hramovi, kao i mediavelni hramovi su koristili te "relikvije" i za konkretne materijalne i druge dobiti.

Heleni u južnoj Italiji su uobičajeno nazivani Ἰταλιῶται („Italioti"), što je bio i ekvivalent frazi οἱ κατὰ τὴν Ἰταλίαν Ἕλληνες. Antički pisci na grčkom jeziku uglavnom prave i imaju jasnu sadržinsku distinkciju između Ἰταλιῶται/Italioti (u smislu italijanskih Helena) i Ἴταλοι/Itali/Italici/Italijani (stanovnika Italije općenito), iako su nekada Polibije i kasniji pisci gubili iz vida ovu distinkciju.

<u>Tukidid</u> (VI, 44), govori o samom početku sicilske ekspedicije Atenskog saveza 415. god. p. n. e., odnosno prelasku moćne atenske flote na južnoitalijansku obalu i njenoj plovidbi duž apoikija Velike Helade : καὶ ἐνταῦθα ἤδη ἠθροίζοντο, καὶ ἔξω τῆς πόλεως, ὡς αὐτοὺς ἔσω οὐκ ἐδέχοντο, στρατόπεδόν τε κατεσκευάσαντο ἐν τῷ τῆς Ἀρτέμιδος ἱερῷ, οὗ αὐτοῖς καὶ ἀγορὰν παρεῖχον, καὶ τὰς ναῦς ἀνελκύσαντες ἡσύχασαν. καὶ πρός [τε] τοὺς Ῥηγίνους λόγους ἐποιήσαντο, ἀξιοῦντες Χαλκιδέας ὄντας Χαλκιδεῦσιν οὖσι Λεοντίνοις βοηθεῖν: οἱ δὲ οὐδὲ μεθ᾽ ἑτέρων ἔφασαν ἔσεσθαι, ἀλλ᾽ ὅτι ἂν καὶ τοῖς ἄλλοις Ἰταλιώταις ξυνδοκῇ, τοῦτο ποιήσειν. („Ovdje /kod apoikije Regija op. S.M./ su se oni / ekspediciona flota i vojska, op. S.M./ okupili i pošto ih Regijci nisu pustili unutar zidina / grada op. S. M./, oni su postavili tabor izvan grada u okrugu hrama Artemide, gdje je obezbjeđeno i trgovište za njih. I tako povukavši svoje brodove na obalu, oni su uzeli odmora. Oni su također pregovarali sa Regijcima, tvrdeći da bi oni kao Halkiđani /odnosno apoikija jonske, eubejske Halkide, op. S.M./ trebali pomoći Leontinjane koji su bili Halkiđani /tj. isto apoikija eubejske Halkide op. S.M./. Ovi su opet rekli da će biti neutralni, ali da bi učinili bilo što ostatak Italiota bude odlučio."

<u>Herodot</u> (IV, 15), riječ je o Herodotovoj digresiji u kojoj govori o pjesniku „Aristeju, sinu Kaistrobija sa Prokoneza" na općeniti tekst o Skitima i njihovoj zemlji : Μεταποντῖνοι φασὶ αὐτὸν Ἀριστέην φανέντα σφι ἐς τὴν χώρην κελεῦσαι βωμὸν Ἀπόλλωνος ἱδρύσασθαι καὶ Ἀριστέω τοῦ Προκοννησίου ἐπωνυμίην ἔχοντα ἀνδριάντα πὰρ᾽ αὐτὸν ἱστάναι: φάναι γὰρ σφι τὸν Ἀπόλλωνα Ἰταλιωτέων μούνοισι δὴ ἀπικέσθαι ἐς τὴν χώρην, καὶ αὐτὸς οἱ ἕπεσθαι ὁ νῦν ἐὼν Ἀριστέης: τότε δὲ, ὅτε εἵπετο τῷ θεῷ, εἶναι κόραξ. („Metapontani, naime pričaju da se Aristeja pojavio u njihovoj zemlji i naredio im da sagrade jedan žrtvenik Apolonu i da pored njega postave jedan kip sa imenom Aristeja sa Prokoneza.

Po njima, Apolon se pojavio u Italiji samo u njihovoj zemlji, i tada je u njegovoj pratnji bio ovaj sadašnji Aristeja, ali je tom prilikom, dok je bio u pratnji boga, imao oblik gavrana“)

Polibije (VI, 52) : διαφέρουσι μὲν οὖν καὶ φύσει πάντες Ἰταλιῶται Φοινίκων καὶ Λιβύων τῇ τε σωματικῇ ῥώμῃ καὶ ταῖς ψυχικαῖς τόλμαις: μεγάλην δὲ καὶ διὰ τῶν ἐθισμῶν πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ποιοῦνται τῶν νέων παρόρμησιν. („Svi Italici po prirodi nadmašuju Feničane i Libijce tjelesnom snagom i hrabrošću, a njihovi običaji ih puno podstiću na hrabrost.“)

Helenske apoikije u južnoj Italiji i Siciliji i grčka narječja koja su se u njima govorila.
Sjeverozapadno grčko
Ahejsko
Dorsko
Jonsko

Osnivanje helenskih apoikija u južnoj Italiji, Siciliji i općenito Zapadnom Mediteranu je moguće pratiti preko izvorne građe. Literarna vrela, epigrafika i arheološka građa daju značajne podatke o prisustvu i razvoju helenskih zajednica na navedenim područjima. Jedini problem je što je su literarna vrela u slučaju opisivanja osnivanja pojedinih

apoikija ponekad opterećena i mitološkim i tradicijskim podacima, koji nemaju baš preveliku povijesnu vrijednost. Razlozi takve „opterećenosti“ su u pokušajima pojedinih apoikija da uzdignu svoje podrijetlo i ugled uvezivanjem sa općepoznatim mitološkim licima ili događajima, ili jednostavno da legitimiziraju svoju navodnu duboku starinu. U slučaju da je na mjestu osnivanja urbanog i upravnog središta određene apoikije/polisa, postojalo ranije neko domorodačko naselje ili mjesto kontakta sa egejskim svijetom u ranijim periodima, onda je proces simbioze mogao proizvesti i miješanje tradicija o osnivanju pa se i radi toga u izvornoj literaturi mogu naći podaci o njihovoj navodnoj drevnoj starini.

2. Kampanska Kima

Tradicija ukazuje na Kimu[10] (Κύμη ili Κύμαι ili Κύμα ili Κοῦμαι ili Κυμαῖος; latinski *Cumae*; italijanski Cuma) nedaleko od Misenuma (u blizini modernog istoimenog sela, u komuni Bacoli) u pokrajini Kampaniji, kao na najraniju od svih helenskih naseobina u Italiji i Siciliji, sa datiranjem osnivanja u 1050. god. p. n. e.

Sv. Jeronim[11] (*Chron.* Za 1050. god.) : *Mycena condita in Italia, [quae nunc Cumae]*. („Mikena osnovana u Italiji, koja je sada Kima“).

U znanstvenoj literaturi se uvriježilo mišljenje da je Jeronim ovaj podatak preuzeo iz drugog dijela „Kronike“ Eusebija iz Cezareje, odnosno iz njegovih sinhroničkih kronoloških tablica. Međutim u prijevodu (djelo B.Auchera iz 1818; jermensko – latinski uporedni tekst) sa jermenskog na latinski II. dijela Eusebijeve „Kronike“ (tj. tzv. kanona), u odgovarajućim tablicama se uopće ne nailazi (u latinskom tekstu) na spomen osnivanja Kime[12] (v. Eusebije iz Cezareje, 1818:143-149). Dok se Jeronimovoj tablici iza spomena

[10] O Kimi više v. Smith, W., 1854:I, 716 – 718; Hazelton, 1918.

[11] Jeronim (*Eusebius Sophronius Hieronymus*; Εὐσέβιος Σωφρόνιος Ἱερώνυμος; živio cc. 347 – 30. IX. 420. god. n. e.) rodom iz ilirskog grada Stridona. On je autor čitavog niza literarnih djela i pisama, kao i prijevoda s grčkog jezika. Najvažnija njegova djela su prijevod Biblije na latinski (*Vulgata*), “Kronika” (*Chronicon* ili *Temporum liber*) koja je ustvari prijevod (uz određeni dodatak za period od 325. do 379. god. n. e.) na latinski kronoloških tablica koje je sastavio u drugom dijelu svoje “Kronike” Eusebije iz Cezareje, *De viris illustribus*, mnogobrojni komentari i hagiografije.

[12] V. Eusebije 1818, *Eusebii Pamphili, Caesariensis episcopi, Chronicon Bipartitum, nunc primum ex armeniaco textu in latinum conversum adnotationibus auctum Graecis fragmentis exornatum, graeco – armeno – latinum, pars II,* str. 147

osnivanja Magnezije u Maloj Aziji (za 1053. god. p. n. e.) →*Magnesia in Asia condita*, spominje osnivanje „Mikene, tj. Kime u Italiji“, u prijevodu Eusebija iz 1818. god. se iza osnivanja Magnezije, za grčki svijet spominje jedino informacija o seobi Jonjana u Malu Aziju (na latinskom prevodu →*Jonum migratio, in quibus et Homerum quidam ferunt*).

Velej Paterkul (I, 4) : *Athenienses in Euboea Chalcida et Eretriam colonis occupavere, Lacedaemonii in Asia Magnesiam. Nec multo post Chalcidenses orti, ut praediximus, Atticis Hippocle et Megasthene ducibus Cumas in Italia condiderunt. Huius classis corsum esse directum alii columbae antecedeatis volatu ferunt, alii nocturno aeris sono, qualis Cerealibus sacris cieri solet. 2 Pars horum civium magno post intervallo Neapolim condidit. Utriusque urbis eximia semper in Romanos fides facit eas nobilitate atque amoenitate sua dignissimas. Sed illis diligentior ritus patrii mansit custodia, Cumanos Osca mutavit vicinia. Vires autem veteres earum urbium hodieque magnitudo ostentat moenium. 3Subsequenti tempore magna vis Graecae iuventutis, abundantia virium, sedes quaeritans in Asiam se effudit. Nam et Iones, duce Ione, profecti Athenis nobilissimam partem regionis maritimae occupavere, quae hodieque appellatur Ionia, urbesque constituere Ephesum, Miletum, Colophona, Prienen, Lebedum, , Clazomenas, Phocaeam, multasque in Aegaeo atque Icario occupavere Myuntem, Erythram insulas, Samum, Chium, Andrum, Tenum, Parum, Delum aliasque ignobiles. 4 Et mox Aeolii eadem profecti Graecia longissimisque acti erroribus non mlnus inlustres obtinuerunt locos clarasque urbes condiderunt, Smymam, Cymen, Larissam, Myrinam Mytilenenque et alias urbes, quae sunt in Lesbo insula.* („Atenjani su na Eubeji naseljenicima zaposjeli Halkidu i Eretriju, Lakedemonjani u Aziji Magneziju. Nedugo potom Halkiđani, nastali, kako smo prije rekli, od Atičana, pod vodstvom Hipokla i Megastena podigli su u Italiji Kimu. Jedni pripovijedaju kako je plovidbom toga brodovlja upravljala golubica /Apolonova ptica op. S.M./ sto je letjela pred njim, drugi noćni zvuk mjedi/bronze kakav se obično čuje na Cererinim[13] svetim obredima. Dio ovih građana poslije dugo vremena osnovao je Neapolis.[14] Iznimna vjernost jednoga i drugog grada prema Rimljanima čini ih najdostojnijima njihove plemenitosti i ljupkosti. No u Neapolitanaca se zadržalo pomnije čuvanje očinskih obicaja, a Kimance je izmijenilo susjedstvo Oska. Staru pak snagu ovih gradova i danas pokazuje veličina njihovih zidina. U vrijeme što je uslijedilo velika sila grčke mladeži tražeći zbog preobilja ljudstva nova sjedišta razlila se u Aziju. Jer su i Jonjani pod vodstvom Jona otišavši iz Atene zaposjeli najpoznatiji dio primorskoga kraja, koji se danas naziva Jonijom, te osnovali gradove Efez, Milet, Kolofon, Prijenu, Lebed, Mijunt, Eritru, Klazomenu, Fokeju i zaposjeli mnoge otoke u Egejskom i Ikarskom moru: Sam, Hij, Andro, Ten, Par, Del, a i druge nepoznate. Uskoro su i Eoljani, otputovali iz Grčke i, pošavsi na duga lutanja, zaposjeli ništa manje znamenita mjesta i utemeljili slavne gradove: Smirnu, Kimu, Larisu, Mirinu, kao i Mitilenu i druge gradove koji se nalaze na otoku Lezbu.**“).**

Velej Paterkul je izgleda isto usvojio mišljenje o osnivanju Kime, u vrijeme seobe Jonjana i Eoljana na zapadne, egejske obale Male Azije i obližne otoke, odnosno nedugo nakon osnivanja Magnezije u Maloj Aziji.[15]i ako ne fiksira datum, nesumnjivo je Velej Paterkul u svome umu imao isti ili sličan period osnivanja Kime kao i Jeronim stoljećima kasnije. Međutim, vrlo je mala vjerojatnoća da se osnivanje Kime desilo u tako ranom

[13] Svečanosti u čast boginje usjeva Cerere nazivane su *Cereales ludi* **ili** *Cerealia,,*i uveo je je 44. p. n. e. uveo Julije Cezar. Slavile su se prema kalendaru od 12. do 19. IV. Zadnji su dani bili odredeni za igre u cirku, natjecanja u trčanju, g!adijatorske borbe i velike procesije.

[14] Ovaj Velejev opis vrijedi uporediti sa pjesničkim opisom Stacija (III, 76 - 80) Kapue i Napulja : *hospita: at hinc magnae tractus imitantia Romae / quae Capys advectis implevit moenia Teucris. / nostra quoque et propriis tenuis nec rara colonis / Parthenope, cui mite solum trans aequora vectae /ipse Dionaea monstravit Apollo columba.*

[15] U Maloj Aziji postojala su dva grada tog imena: Magnezija kod Sipila i Magnezija na Meandru.

periodu, odnosno u kasnom brončanom dobu. Nastanak ove tradicije o ranom osnivanju Kime se može datirati isto dosta rano, jer priča o osnivanju obiluje i mitološkim podacima (npr. o tome kako su ili golubica ili noćni zvukovi usmjeravali flotilu naseljenika).

Strabon (V, 4, 4), opisujući Kampaniju : ταύταις δ᾽ ἐφεξῆς ἔστι Κύμη Χαλκιδέων καὶ Κυμαίων παλαιότατον κτίσμα: πασῶν γάρ ἐστι πρεσβυτάτη τῶν τε Σικελικῶν καὶ τῶν Ἰταλιωτίδων. οἱ δὲ τὸν στόλον ἄγοντες, Ἱπποκλῆς ὁ Κυμαῖος καὶ Μεγασθένης ὁ Χαλκιδεύς, διωμολογήσαντο πρὸς σφᾶς αὐτούς, τῶν μὲν τὴν ἀποικίαν εἶναι τῶν δὲ τὴν ἐπωνυμίαν: ὅθεν νῦν μὲν προσαγορεύεται Κύμη, κτίσαι δ᾽ αὐτὴν Χαλκιδεῖς δοκοῦσι. πρότερον μὲν οὖν ηὐτύχει ἥ τε πόλις καὶ τὸ Φλεγραῖον καλούμενον πεδίον, ἐν ᾧ τὰ περὶ τοὺς Γίγαντας μυθεύουσιν οὐκ ἄλλοθεν, ὡς εἰκός, ἀλλ᾽ ἐκ [p. 335] τοῦ περιμάχητον τὴν γῆν εἶναι δι᾽ ἀρετήν, ὕστερον δ᾽ οἱ Καμπανοὶ κύριοι καταστάντες τῆς πόλεως ὕβρισαν εἰς τοὺς ἀνθρώπους πολλά: καὶ δὴ καὶ ταῖς γυναιξὶν αὐτῶν συνῴκησαν αὐτοί. ὅμως δ᾽ οὖν ἔτι σώζεται πολλὰ ἴχνη τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ τῶν ἱερῶν καὶ τῶν νομίμων. ὠνομάσθαι δ᾽ ἔνιοι Κύμην ἀπὸ τῶν κυμάτων φασί: ῥαχιώδης γὰρ καὶ προσεχὴς ὁ πλησίον αἰγιαλός. εἰσὶ δὲ καὶ κητεῖαι παρ᾽ αὐτοῖς ἄρισται. ἐν δὲ τῷ κόλπῳ τούτῳ καὶ ὕλη τίς ἐστι θαμνώδης ἐπὶ πολλοὺς ἐκτεινομένη σταδίους ἄνυδρος καὶ ἀμμώδης, ἣν Γαλλιναρίαν ὕλην καλοῦσιν. („Sljedeća po redu, nakon ovih gradova /Liternum, Vulturnum, Venafrum op. S.M./ dolazi Kima, grad osnovan u najdrevnija vremena od naroda iz Halkide i Kime /možda eolski polis u Maloj Aziji op. S.M./. To je najstariji od svih sicilskih i italiotskih gradova. Oni koji su vodili /naseljeničku op. S.M./ ekspediciju Hipokl iz Kime /možda eolski polis u Maloj Aziji op. S.M./ i Megasten iz Halkide su napravili jedan sa drugim sporazum da grad /novoosnovana apoikija op. S.M./ treba da bude /smatrana op. S.M./ apoikija Halkide /koja bi u tom slučaju bila njena oficijelna metropola, osnivač op. S.M./, a imenjak po /možda eolska, maloazijska op. S.M./ Kimi. Stoga, iako se grad danas zove Kima, isto se tako drži da je bio osnovan od Halkiđana. U ranijim vremenima, grad je bio prosperitetan, kao i Flegrejska ravnica[16], koju je mitologiju učinila pozornicom za avanture divova, ni zbog čega drugog, čini se, nego zbog plodnosti zemlje su vodile borbe za njeno posjedovanje. Kasnije, kada su se Kampani nametnuli kao gospodari grada, oni su počinili mnoge nepravde prema narodu općenito, i šta više, uzimali žene građana. Ipak, mnogi tragovi helenske pristojnosti/uljuđenosti i običaja /njihovi hramovi i zakoni/ su još sačuvani tamo. Ali, prema nekima, Kima /*Cumae* op. S.M./ je nazvana po kumata /transkripcija od grčke riječi τὰ κύματα=valovi op. S.M./, jer je obližnja obala izložena talasima i vjetrovima. Kima takođe ima i najbolje ribarstvo za hvatanje velikih riba. Osim toga, u ovom zalivu se nalazi šuma zakržaljog drveća, koja se proteže mnogim stadijima /helenska mjera za udaljenost, nije bila unificirana, ali se uobičajeno uzima atički standard od 1 stadij = 185 m. S.M./ preko bezvodnog i pješćanog pojasa, koji oni zovu Šuma peradi-kokoški*Silva Gallinaria*[17].“)

Nesumnjivo je Kima jedna od najstarijih helenskih naseobina iz arhajskog razdoblja na području Italije i Sicilije, ali da li je i najstarija kao što tvrdi Strabon, to je neko sasvim drugo pitanje. Možda je moguće smisao Strabonove tvrdnje o tome da je Kima najstarija

[16] Strabon izgleda nije Flegrejske ravnice (Campi Flegrei od grčkog φλέγω = goriti, zbog toga što su na tome području izbijali plamenovi, topli izvori i gasovi) ograničavao na područje između Kime i brda koja se pružaju do jezera Agnano, koje tim imenom nazivaju novovjekovni geografi, nego je kao i Plinije Stariji to ime protezao na cijelu regiju koja se danas naziva Terra di Lavoro. U Flegrejskom ravnicama se nalazi i Solfatara krater, koji je u mitologiji smatran domom rimskog boga Vulkana. Inače se u ovom području još uvijek mogu primijetiti vulkanske hidrotermalne, gasovite i druge aktivnosti.

[17] Danas se naziva Pineta di Castel Volturno.

tražiti u tome da je ona najstarija apoikija u odnosu na druge veće i bitnije apoikije Italije i Sicilije, a ne u odnosu na ama baš sve helenske naseobine.

Izvorna građa nije baš najpreciznija kada govori odakle su došli naseljenici Kime i ko ju je ustvari osnovao (odnosno koji konkretno helenski polis). Velej Paterkul ih smatra samo jonskim, eubejskim Halkiđanima, dok ih Strabon vidi kao mješavinu jonskih Halkiđana sa otoka Eubeje i eolskih Kimenjana iz maloazijskog polisa Kime (današnji Nemrut).[18] Ipak, bez obzira da li je među osnivačima i prvotnim naseljenicima Kime u Kampaniji bilo i eolskih elemenata, činjenica je da se Kima uvijek tretira kao eubejski, halkidički polis, i da je ona uostalom i odavala svoj jonski, eubejski karakter i u govoru i u pismu, te drugim elementima kulture i načina života. Uostalom, iako se Strabonova Kima iz koje dolazi Hipokl sa dijelom naseljenika u historiografiji i arheologiji često tretira kao maloazijska, eolska Kima, postoji i jedna druga mogučnost. U prijevodu (na engleski jezik) Earnesta Carya (Dionizije iz Halikarnasa, 1940:151, fus. 6, u komentaru na podatak iz VII, 2, 3) se navodi sljedeće : „Literally, "the Italian Cymê," so designated to distinguish it from one or more other cities bearing the same name. Cumae was reputed to have been founded by colonists from Chalcis and Eretria in Euboea (*cf.* chap. 3). But the name was evidently given in honour of the native city of a part of at least of its founders, and it is probable that that city was Cymê near Chalcis, a place that was early merged with Chalcis, losing its separate identity. As a result, the better-known Cymê on the coast of Asia Minor was sometimes given the credit of having sent out this colony.“ Ako je tačna ova konstrukcija da je Strabon (odnosno vrelo/vrela iz kojeg/kojih je on crpio konkretne podatke o Kimi) ustvari mislio na neku eubojsku Kimu koja se rano spojila, ili bolje reči utopila u Halkidu a ne na mnogo poznatiju maloazijsku Kimu, onda bi to riješilo mnoge dileme vezane i za osnivaće i prve naseljenike apoikije Kime i dalo bi joj potpuno eubejski karakter. Uostalom Strabon u svome tekstu uopće nigdje ne precizira koja je to bila Hipoklova Kima, odnosno ne daje ni najmanje naznake da je to baš ona poznata maloazijska eolska Kima.

Međutim, drugi jedan podatak i to od Pseuda – Skimna kao da pokazuje i prisustvo eolskih elemenata u kampanskoj Kimi. Pa tako Pseudo – Skimno (236 - 244) navodi :

Μετὰ δὲ Λατίνους ἔστιν ἐν Ὀπικοῖς πόλις	*Post Latinos vero est in Opicis urbs,*
Τῆς λεγομένης λίμνης Ἀόρνου πλησίον	*Avernae, quam vocant, paludi propinqua,*
Κύμη, πρότερον ην Χαλκιδεῖς ἀπῴκισαν,	*Cuma, prius quam Chalcidenses condiderunt,*
εἶτ᾽ Αἰολεῖς · [οὗ Κερβέριόν τι δείκνυται	*Deinde Aeoles;* [*ubi Cerberium quoddam ostenditur,*
ὑποχθόνιον μαντεῖον · ἐλθεῖν φασι δέ	*Subterraneum oraculum. Venisse autem aiunt*
δεῦρο παρὰ Κίρκης ἐπανάγοντ᾽ Ὀδυσσέα.	*Huc a Circe redeuntem Ulyssem.*
Ἐχ τῆς δὲ Κύμης τῆς πρὸς Ἀόρνω κειμένὴ	*Ex Cuma autem ad Avernum sita*
κτίσιν κατὰ χρησμὸν ἔλαβεν ἡ Νεάπολις]	*Conditores secundum oraculum accepit Neapolis.*

Sudeći po ovom podatku Pseudo – Skimna, Kimu su prvo naselili jonski Halkiđani, a zatim su došli i Eoljani.

[18] Situirana nešto sjevernije od Smirne/Izmira. O ovoj eolskoj Kimi v. Strabonov (XIII, 3, 6) opis.

Tukidid (VI, 4, 5) : Ζάγκλη δὲ τὴν μὲν ἀρχὴν ἀπὸ Κύμης τῆς ἐν Ὀπικίᾳ Χαλκιδικῆς πόλεως λῃστῶν ἀφικομένων ᾠκίσθη, ὕστερον δὲ καὶ ἀπὸ Χαλκίδος καὶ τῆς ἄλλης Εὐβοίας πλῆθος ἐλθὸν ξυγκατενείμαντο τὴν γῆν: καὶ οἰκισταὶ Περιήρης καὶ Κραταιμένης ἐγένοντο αὐτῆς, ὁ μὲν ἀπὸ Κύμης, ὁ δὲ ἀπὸ Χαλκίδος. („Zankle[19] je prvo bio podignut od gusara koji su došli iz Kime, halkiđanskog grada u Opikiji, ali kasnije tamo je došlo mnoštvo iz Halkide i ostatka Eubeje i pomoglo je da se naseli /misli se na prostor polisa Zankle op. S.M./. Njihovi predvodnici /misli se na naseljenika apoikije Zankle op. S.M./ bili su Perijer i Kratemen, jedan iz Kime, drugi iz Halkide.“).[20]

Sudeći po ovom Tukididovom podatku, Kima je stvarno ranije osnovana u odnosu na ostale helenske apoikije u južnoj Italiji i na Siciliji. U vrijeme kada je došlo do najvećeg obima helenskog naseljavanja, Kima je već bila etablirana apoikija koja i sama osniva i učestvuje u zajedničkom osnivanju (sa svojom metropolom) drugih apoikija. Zankle (ime mu je promjenjeno početkom V. st. p. n. e. u Mesena) je osnovan u VIII. st. p. n. e. Uz to, Kima ne samo da održava intenzivne veze sa matičnim polisom i helenskim svijetom općenito, nego su njeni građani i vrlo „poduzetni“ u ovom periodu. Kimski gusari su izgleda predstavljali realnu opasnost za vode Tirenskog mora, uostalom utaborili su se na vrlo bitnoj tačci Mediterana, na sicilijanskoj strani najužeg prelaza u Italiju. Po svemu sudeći pojava poduzetnih, organiziranih, moćnih a vjerojatno i brojnih helenskih naseljenika koji su osnovali Kimu u Kampaniji predstavljala je općekulturološki ili čak civilizacijski prelom za dobar dio Italije.

Po helenskoj tradiciji, Kimljani iz Kampanije su osnivali i apoikije i na tlu balkanske Helade. Po Pausaniji (VII, 22, 6) : Τριτείας δὲ οἰκιστὴν οἱ μὲν Κελβίδαν γενέσθαι λέγουσιν, ἀφικόμενον δὲ ἐκ Κύμης τῆς ἐν Ὀπικοῖς („Neki kažu da je osnivač Triteje /polisa u Ahaji na Peloponezu op. S.M./ bio Kelbida, koji je došao iz Kime u zemlji Oska.“).

Livije (VIII, 22) : *Palaepolis fuit haud procul inde ubi nunc Neapolis sita est; duabus urbibus populus idem habitabat. Cumis erant oriundi; Cumani Chalcide Euboica originem trahunt. classe, qua aduecti ab domo fuerant, multum in ora maris eius quod accolunt potuere, primo [in] insulas Aenariam et Pithecusas egressi, deinde in continentem ausi sedes transferre.* („Nekada se nedaleko od mjesta gdje je sada Neapolis /„Novi Grad“, Napulj op. S.M./ nalazio Paleopolis /„Stari Grad“ op. S.M./. Oba grada su imala isto stanovništvo koje je poticalo iz Kime, a ovi su vodili porijeklo iz eubejske Halkide. Brodovi koji su ih donijeli iz domovine bili su im glavna snaga na obali gdje su se naselili. Stigli su prvo na ostrva Enariju i Pitekusu, a onda se odvažili na prеđu na obalu.“).

Livije dodaje još neke podatke priči o osnivanju Kime, o tome da su se Halkiđani prvo naselili na grupu otoka koja se nalaze na ulazu i unutar napuljskog zaliva.

---

[19] Helenska apoikija na Siciliji, poznatija kao Mesena.

[20] Za razliku od Tukidida, Pausanija (IV, 23; koji piše šest stoljeća kasnije) iznosi ovakvu verziju osnivanja naseobine Zankle : Ζάγκλην δὲ τὸ μὲν ἐξ ἀρχῆς κατέλαβον λῃσταί, καὶ ἐν ἐρήμῳ τῇ γῇ τειχίσαντες ὅσον περὶ τὸν λιμένα ὁρμητηρίῳ πρὸς τὰς καταδρομὰς καὶ ἐς τοὺς ἐπίπλους ἐχρῶντο: ἡγεμόνες δὲ ἦσαν αὐτῶν Κραταιμένης Σάμιος καὶ Περιήρης ἐκ Χαλκίδος. Περιήρει δὲ ὕστερον καὶ Κραταιμένει καὶ ἄλλους ἐπαγαγέσθαι τῶν Ἑλλήνων ἔδοξεν οἰκήτορας.. („Zanklu su u početku zauzeli gusari i kako je bila na pustom mjestu, opasali su je zidom oko luke i služili se s njom kao ishodištem za iznenadne napade i krstarenja. Vođe su im bili Kratemno iz Samosa i Perijer iz Halkide. Kasnije su Kratermo i Perijer odlučili da dovedu i druge helenske naseljenike.“)

Danas se ta skupina otoka naziva Flegrejski otoci (Isole Fregree ili *archipelago flegreo*) i sačinjavaju je Ishija, Prokida, Vivara, Nisida, a nekada u nju ubrajaju i Kapri koji je nešto južnije.

Najvažniji od ovih otoka je Ishija (Ischia, Πιθηκοῦσαι, *Aenaria, Inarime, Arime*[21]), poveliki vulkanski otok, sa toplim vrelima. Jedna teorija nazive Πιθηκοῦσαι i *Inarime* pronalazi u riječi za „majmun" (etrurski „arimos" = majmun, grčki πίθηκος = majmun). Jedan starohelenski mit govori o dvojici Kerkopa, koje je Zeus kaznio tako što ih je pretvorio u majmune i protjerao na otoke Ishiju i Prokidu (*Prochyta*). Po starohelenskoj mitologiji i čudovište Tifon je zakopano ispod Ishije[22], a div Mimas ispod Prokide. Ova priče su starim Helenima služile kao objašnjenje za česte vulkanske i seizmičke aktivnosti u ovom području.

Plinije Stariji ima drugačije objašnjenje za etimološko porijeklo grčkog naziva za otok Ishiju, odnosno on ga izvodi iz lokalnih naslaga gline za izradu keramike. Za latinsko ime *Aenaria* Plinije Stariji ima mitološko objašnjenje, odnosno on ga veže za pristajanje Eneje i njegove flotile na ovaj otok.

Potrebno je imati u vidu da se pod grčkim imenom Πιθηκοῦσαι nekada podrazumijeva ne samo Ishija, nego i svo današnje Flegrejsko otočje. Ustvari pluralni oblik imena je izgleda podrazumijevao i Ishiju i obližnju Prokidu. U tom slučaju bi u antičkom periodu, ako je teorija o etimološkom porijeklu imena za ove otoke iz grčke i etrurske riječi za „majmun" tačna, imena ove skupine otoka bila „Ostrva majmuna". Ako su ovi otoci stvarno bili dom za određenu populaciju majmuna, slično Gibraltaru, onda su ti majmuni nestali prije historijskog razdoblja, jer o tome nema nijednog podatka u sačuvanim vrelima.

Ishija je bila naseljena još i znatno prije prispjeća halkidičkih naseljenika. U brončanom dobu to domorodačko stanovništvo je održavalo veze i sa udaljenijim područijima, uključujući i mikenski svijet, o čemu svjedoće nalazi keramike. Možda je ta brončanodobna povezanost ovog dijela Italije sa egejskim prostorom, doprinijela razvoju tradicije da je Kima osnovana 1050. god. p. n. e.

Vrlo je moguće da je Livijev podatak tačan, odnosno da su se helenski naseljenici prvo naselili na ovaj plodni otok, ili bolje reći na otoke oko i u napuljskom zalivu. U tom slučaju bi prvo bila osnovana apoikija Πιθηκοῦσαι („Pithekousai") na Ishiji. Ostrvo se nalazilo na dobrom strateškom mjestu, nudilo dobru luku, plodno vulkansko zemljište,

[21] Imena *Inarime* i *Arime* upotrebljava samo Vergilije. Vjerojatno je na njega uticao stihovi II, 78 - 783 iz Homerove Ilijade, iako je vrlo moguće da se u Ilijadi mislilo da je Arimska zemlja negdje u jugoistočnoj Maloj Aziji (v. fusnotu 27. izdanja Ilijade u prevodu Tome Maretića). Za Vergilijem se povodi i Marcijan Kapela.

Marcijan Minej Feliks Kapela (*Martianus Minneus Felix Capella*, iz prve polovice V. st. n. e.). Po Kasiodoru, Marcijan Kapela je rodom iz grada Madaura u sjevernoj Africi. Marcijan Kapela izgleda da se u svojim djelima i idejama oslanjao na neoplatonizam. Glavno djelo Marcijana Kapele je *De nuptiis Philologiae et Mercurii,* nekada zvano i *De septem disciplines*, i ono je vrlo bitno za historiju edukacije, retorike i općenito znanosti. Marcijan Kapela se smatra jednim od najranijih tvoraca sistema „sedam slobodnih vještina" (*studia liberalia* ili *septem artes liberals*) koji je predstavljao strukturu srednjovjekovne edukacije na latinskom, rimokatoličkom zapadu.

[22] *Hom. Ill.* II, 78 2- 783 : χωομένῳ ὅτε τ᾽ ἀμφὶ Τυφωέϊ γαῖαν ἱμάσσῃ / εἰν Ἀρίμοις, ὅθι φασὶ Τυφωέος ἔμμεναι εὐνάς: („Gromovni Zeus-bog te on zbog Tifoja Arimsku / bije Zemlju, za koju vele da pod njom počiva Tifoj."). Ustvari, čitavo vulkansko područje od Kime pa do Etne se veže za područje ispod kojeg je sputan i zakopan Tifon i da uzrokuje vulkanske i druge geotermalne i geoseizmičke aktivnosti u području Etne. O tome v. *Pindar Pyth. Od.* I, 28 – 60.

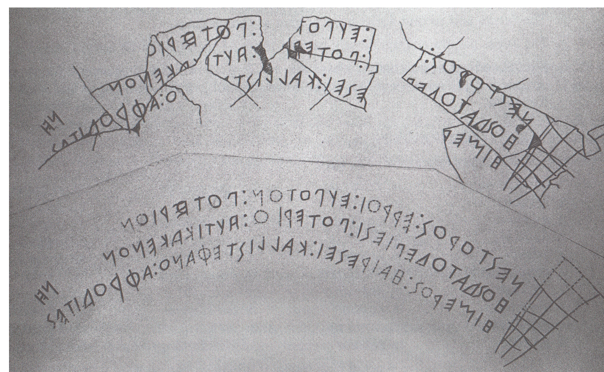
tople izvore i sigurnost od potencijalnih opasnosti na kopnu, određene zlatne žile, ali i omogućavalo značajnu trgovačku i gusarsku aktivnost. Kada su kasnije bolje izvidili situaciju na kontinentu, i raspoloženje i stanje tamošnjiih domorodaca, ali i zemljopisne uvjete, helenski doseljenici odvažili su se i većinom preselili na kontinent osnivajući apoikiju Kimu. Po tome bi ispalo da je Πιθηκοῦσαι/„Pithekousai“ ustvari bila jedna od karika u procesu osnivanja Kime, i faktički neka njena ili protofaza ili međumetropola. U tom slučaju, helenska naseobina na Ishiji i okolnim otocima bi bila ta najstarija helenske apoikija na području Italije.

Na ovom mjestu vrijedi postaviti i pitanje šta se desilo sa domorodačkom populacijom na Ishiji i drugim okolnim otocima, koje su zatekli helenski doseljenici. Dvije su mogučnosti i to : 1. da je domorodačko stanovništvo preslojeno i zamjenjeno sa naseljenicima ili 2. da je domorodačko stanovništvo ušlo u simbiozu sa naseljenicima i vremenom asimilirano u kulturno snažniju helensku zajednicu. Vjerojatnija je druga opcija, jer sudeći po nekim drugim nalazima Ishija pokazuje značajnu kulturološku raznolikost upravo u vrijeme osnivanja i razvoja helenske naseobine na njoj.

Osnivanje apoikije Kime nije značilo i napuštanje Ishije i ostalih otoka, naprotiv, naseobine su ostale i na njima, i cvjetale su zbog trgovine i plodnosti tla. Oko 700. god. p. n. e. Ishija je možda imala između 5000 i 10 000 stanovnika. Na Ishiji je 1954. god. pronađena i keramička posuda „Nestorov pehar“ (koja je iskorištena kao grobni prilog za sahranjenog dječaka), čiji se nastanak datira između 750. i 700. god. p. n. e. i pretpostavlja se da je originalno proizveden na Rodosu. Danas se nalazi u muzeju : Museo Archeologico di *Pithecusae* u Villa Arbusto u naselju Lacco Ameno na otoku Ishija.[23] Na Ishijskom „Nestorovom peharu“ se nalazi grčki natpis u tri reda koji se danas smatra jednim od najstarijih primjera grčkog alfabeta (riječ je o eubejskom tipu alfabeta) na području Italije, pa i općenito u tadašnjem Mediteranu. Sam natpis na peharu donosi i ime „Nestora“, jednoga od legendarnih ahejskih/danajskih/grčkih vođa/basileusa (kralja Pilosa) u Trojanskom ratu.[24]

Nestorov pehar sa Ishije.

Natpis sa Ishijskog „Nestorovog pehara“.

[23] Glavno naselje na otoku se isto zove Ishija, ali se u antičkom periodu glavno naselje Pithekousai nalazilo u Lacco Ameno.

[24] Za razliku od ovog keramičkog pehara pronađenog na Ishiji, Nestorov pehar opisan u Ilijadi je bio zlatni (*Hom. Ill.* XI, 632 - 637). O Ishijskom „Nestorovom peharu“ v. Meiggs, R. – Lewis, 1988; Faraone, 1996; Powell, 1998: http://www.basarchive.org/sample/bswbBrowse.asp?PubID=BSAO&Volume=1&Issue=1&GroupID=2 ; Kontogiannis, 1999 (citira Margheritu Guarducci).

O Πιθηκοῦσαι Jonathan Hall (2014) navodi sljedeće : „Evidence for settlement at Pithecusae – modern Lacco Ameno on the island of Ischia in the Gulf of Naples – probably dates to ca. 770 and is thus contemporary with Al Mina. As at Al Mina, the character of the settlement here has been much discussed, though unlike Al Mina we do have literary sources which refer to the site. Livy (8.22.6) says it was founded by Chalcis, while Strabo (5.4.9) attributes its foundation to Eretrians and Chalcidians but adds that the latter left after an argument. Some Euboean imports have indeed been found among the earliest material from a dump on the ancient acropolis (Monte de Vico) but all indications suggest that Pithecusae's origins were rather more diverse than the literary traditions suggests. The fact that Euboean wares were swiftly swamped by Corinthian imports and imitations is not in itself significant since this is – as we shall see – a patern common to most Greek settlements in the west, whether or not they considered themselves to be Corinthian foundations. But there are also Cretan and East Greek imports and, more significantly, credible evidence not only for Levantine contacts but also for the actual physical presence of Phoenicians in the settlement.

Pithecusae – like Al Mina – was long considered to represent an *emporion* or trading-post, different from later, more permanent foundations (*apoikiai*) both for the mixed origins of its settlers and for the primary activity in which they were engaged (commerce in the former case, agriculture in the latter). Today, the distinction between *emporion* and *apoikia* seems less valid. That settlers were drawn to Pithecusae to exploit metal ores is still a reasonable conjecture, but the recent realization that there were other major settlements on Ischia and that the island was fairly extensively exploited probably indicates that agriculture was not of subsidiary importance. Furthermore, Pithecusae seems to be rather large for a trading – post, with an estimated population of between 5,000 and 10,000. Thirdly, the burials in the Valler di San Montano cemetery paint a picture of a hierarchically structured society in which both men and women as well as all age groups are represented – not, perhaps, what one would expect from a community of traders and craftsmen. Typically, pit inhumations and pot burials cluster around cremation : the latter are reserved for adults, while pits were used for adolescents and pots for infants. It is supposed that these clusters of burials represent family groups and that the different treatment afforded the different age groups serves as an index of social inclusion (i.e. the different stages by which one came to be accepted within the full sociopolitical community). But around 40 percent od adults are inhumed rather than cremated and these burials are generally unaccompanied by grave goods. If the social inclusion hypothesis is correct, then we have to reckon on the existence of a large class of adults to whom full sociopolitical recognition was not extended."

O osnivanju helenske apoikije na Ishiji govori Strabon (V, 4, 9) : τοῦ μὲν οὖν Μισηνοῦ πρόκειται νῆσος ἡ Προχύτη, Πιθηκουσσῶν δ᾽ ἔστιν ἀπόσπασμα. Πιθηκούσσας δ᾽ Ἐρετριεῖς ᾤκισαν καὶ Χαλκιδεῖς, εὐτυχήσαντες δὲ δι᾽ εὐκαρπίαν καὶ διὰ τὰ χρυσεῖα ἐξέλιπον τὴν νῆσον κατὰ στάσιν, ὕστερον δὲ καὶ ὑπὸ σεισμῶν ἐξελαθέντες καὶ ἀναφυσημάτων πυρὸς καὶ θαλάττης καὶ θερμῶν ὑδάτων: ἔχει γὰρ τοιαύτας ἀποφορὰς ἡ νῆσος, ὑφ᾽ ὧν καὶ οἱ πεμφθέντες παρὰ Ἱέρωνος τοῦ τυράννου τῶν Συρακοσίων ἐξέλιπον τὸ κατασκευασθὲν ὑφ᾽ ἑαυτῶν τεῖχος καὶ τὴν νῆσον: ἐπελθόντες δὲ Νεαπολῖται κατέσχον. ἐντεῦθεν καὶ ὁ μῦθος ὅτι φασὶ τὸν Τυφῶνα ὑποκεῖσθαι τῇ νήσῳ ταύτῃ, στρεφομένου δὲ τὰς φλόγας ἀναφυσᾶσθαι καὶ τὰ ὕδατα, ἔστι δ᾽ ὅτε καὶ νησῖδας ἐχούσας ζέον ὕδωρ. πιθανώτερον δὲ Πίνδαρος εἴρηκεν ἐκ τῶν φαινομένων ὁρμηθείς, ὅτι πᾶς ὁ πόρος οὗτος ἀπὸ τῆς Κυμαίας ἀρξάμενος μέχρι τῆς Σικελίας διάπυρός ἐστι καὶ κατὰ βάθους ἔχει κοιλίας τινὰς εἰς ἓν συναπτούσας πρός τε ἀλλήλας καὶ πρὸς τὴν ἤπειρον. διόπερ ἥ τε Αἴτνη τοιαύτην ἔχειν δείκνυται φύσιν οἵαν ἱστοροῦσιν ἅπαντες, καὶ αἱ τῶν Λιπαραίων νῆσοι καὶ τὰ περὶ τὴν Δικαιάρχειαν καὶ Νεάπολιν καὶ Βαίας χωρία καὶ αἱ Πιθηκοῦσσαι. ταῦτ᾽ οὖν διανοηθεὶς τῷ παντὶ τόπῳ τούτῳ φησὶν ὑποκεῖσθαι τὸν Τυφῶνα 'νῦν γε μὰν ταί θ᾽ ὑπὲρ Κύμας ἁλιερκέες ὄχθαι Σικελία τ᾽ αὐτοῦ πιέζει στέρνα λαχνάεντα.' καὶ Τίμαιος δὲ περὶ τῶν Πιθηκουσσῶν φησιν ὑπὸ τῶν παλαιῶν πολλὰ παραδοξολογεῖσθαι, μικρὸν δὲ πρὸ ἑαυτοῦ τὸν Ἐπωπέα λόφον ἐν μέσῃ τῇ νήσῳ τιναγέντα

ὑπὸ σεισμῶν ἀναβαλεῖν πῦρ καὶ τὸ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς θαλάττης ἐξῶσαι ἐπὶ τὸ πέλαγος, τὸ δ᾽ ἐκτεφρωθὲν τῆς γῆς μετεωρισμὸν λαβὸν κατασκῆψαι πάλιν τυφωνοειδῶς εἰς τὴν νῆσον, καὶ ἐπὶ τρεῖς τὴν θάλατταν ἀναχωρῆσαι σταδίους, ἀναχωρήσασαν δὲ μετ᾽ οὐ πολὺ ὑποστρέψαι καὶ τῇ παλιρροίᾳ κατακλύσαι τὴν νῆσον, καὶ γενέσθαι σβέσιν τοῦ ἐν αὐτῇ πυρός: ἀπὸ δὲ τοῦ ἤχου τοὺς ἐν τῇ ἠπείρῳ φυγεῖν ἐκ τῆς παραλίας εἰς τὴν ἄνω Καμπανίαν. δοκεῖ δὲ τὰ θερμὰ ὕδατα ἐνταῦθα θεραπεύειν τοὺς λιθιῶντας. αἱ δὲ Καπρέαι δύο πολίχνας εἶχον τὸ παλαιόν, ὕστερον δὲ μίαν. Νεαπολῖται δὲ καὶ ταύτην κατέσχον, πολέμῳ δὲ ἀποβαλόντες τὰς Πιθηκούσσας ἀπέλαβον πάλιν, δόντος αὐτοῖς [p. 342] Καίσαρος τοῦ Σεβαστοῦ, τὰς δὲ Καπρέας ἴδιον ποιησαμένου κτῆμα καὶ κατοικοδομήσαντος. αἱ μὲν οὖν παράλιοι πόλεις τῶν Καμπανῶν καὶ αἱ προκείμεναι νῆσοι τοιαῦται. „(Ispred Misenuma se nalazi otok Prokida, koja je bila iznajmljena od *Pithecussae* /Pithekousai, Ishije op. S.M./. *Pithecussae* je bila naseljena kolonijom Eretrijanaca i Halkiđana, koja je bila veoma prosperitetna zbog plodnosti njenog zla i produkcije zlatnih rudnika. Ipak, oni su napustili otok zbog građanskih razmirica, i bili su konačno otjerani zemljotresima i erupcijama vatre, mora i toplih voda. Zbog tih erupcija kojima je otok izložen, naseljenici koje je poslao Hieron, kralj Sirakuze, su napustili otok, zajedno sa gradom koji su izgradili, i onda je /misli se na Ishiju op. S.M./ preuzet u posjed od Neapolitanaca /stanovnika Napulja op. S.M./. Ovo objašnjava mit koji se odnosi na Tifona, za kojeg se govori, da leži ispod otoka i kada se on sam okreće, uzrokuje da plamenovi i voda izbijaju, i ponekada da se čak mala ostrva izdižu iz mora, sadržavajući izvore tople vode. Pindar daje veći kredibilitet mitu, čineći ga saglasnim sa stvarnim pojavama, jer je cijeli prolaz od Kime do Sicilije eruptivan, i ispod mora se nalaze određene galerije koje tvore vezu između vulkana na otocima i onih na kopnu. On pokazuje da je i Etna u tome, zbog prirode opisane od svih, i takođe Liparski otoci, sa regionima oko Dikearhije, Neapolisa, Baje i *Pithecussae.* I svjestan toga, Pindar kaže da Tifon leži pod cijelim ovim prostorom. Sada zaista morske obale koje okružuju Kimu i Siciliju pritišću njegova kosmata prsa /Strabon u ovoj rečenici citira Pindara op. S.M./[25]. Timej, koji napominje da su se mnogi paradoksalni izvještaji od dalekih predaka koji se tiču *Pithecussae* /Ishije op. S.M./, navodi, ipak da je malo prije njegovog vremena, planina Epomeo u sredini otoka, potresena zemljotresom, izbacivala vatru i da je zemlja između nje (misli se na Monte Epomeo /latinski *Epopeus mons*, najvši planinu od 789 m. na Ishiji op. S.M./ i obale bila odvučena u more. Takvo napojeno zemljište, nakon što se visoko zakovitlalo, je bilo vihorom vraćeno ponovo na otok. More se povuklo /od obalne linije op. S.M./ na udaljenost od tri stadija, ali nakon što je tako ostalo neko vrijeme, ono se vratilo i poplavilo je otok, tako gaseći vatru. Stanovnici kopna su pobjegli zbog buke od obale u unutrašnjost Kampanije. Izgleda da su topli izvori lijek za one unesrećene mokraćnim pijeskom[26]. Kapri je nekada posjedovao dva mala grada, kasnije samo jedan. Neapolitanci su posjedovali otok, ali nakon što su izgubili *Pithecussae* u ratu*,* oni su je dobili ponovo od Cezara Augusta, dajući mu u zamjenu Kapri. Ovaj otok / misli se na Kapri op. S.M./ je tako posao vlasništvo princepsa, koji ga je ukrasio sa mnogim građevinama. Takvi su obalni gradovi Kampanije i otoci nasuprot njih.“).

Strabonov opis Ishije navodi da su prvi helenski naseljenici bili Eubejani iz Halkide i Eretrije, i da su je zaposjeli zbog plodnosti tla i zlatnih žila. Međutim, Strabonov podatak isto sugerira da je kasnije došlo i do napuštanja Ishije od tih naseljenika, pa i da je druga naseobina koju je osnovao Hieron I. (tiranin Sirakuze od 478. do 467. god. p. n. e.) isto bila napuštena. Sudeći po Timejevom podatku, koji donosi Strabon, Ishiju je nešto prije „Timejevog vremena“ potresao snažan zemljotres sa manjom vulkanskom aktivnošću, što je opet proizvelo cunami koji je podobro naštetio.

[25] *Pindar Pyth. Od.* I. 37 - 38; *Conf. Pindar. Olymp. Od.* IV. 2.

[26] Posebno su vode izvora Olmitello, na južnom dijelu otoka čuvene za liječenje ove bolesti.

Vergilije u svojoj Enejidi (VI, 1 - 2) isto Kimu smatra eubejskom : *Sic fatur lacrimans, classique immittit habenas /et tandem Euboicis Cumarum adlabitur oris.* ("Plače ovako Eneja i jedrilje slobodno pušta, / sve dok ih napokon na žal ne prihvati eubejska Kima"). Po Dioniziju iz Halikarnasa (*A.R.* VII, 3, 1) : Κύμην τὴν ἐν Ὀπικοῖς Ἑλληνίδα πόλιν, ἣν Ἐρετριεῖς τε καὶ Χαλκιδεῖς ἔκτισαν. ("Kima, helenski grad u zemlji Opika osnovan od Eretrijaca i Halkiđana"). Kao osnivaće naseljenike Kime, Dionizije iz Halikarnasa spominje sada i Eretrijce, isto sa jonske Eubeje.

I za Ovidija u Metamorfozama (XIV, 154 - 157) Kima je eubejska : *Talia convexum per iter memorante Sibylla / sedibus Euboicam Stygiis emergit in urbem / Troius Aeneas sacrisque ex more litatis / litora adit nondum nutricis habentia nomen.* ("Tako kazivajući Sibìla strmenom stazom / Iziđe Trojac Enèja iz područja Stiške rijeke /Tad u Eubejski grad,[27] gdje žrtvovav po običaju / Obali ode, što još po dadilji nije se zvala"). U Ovidijevom XIV. pjevanje Metamorfoza, u dobroj mjeri posvećeno Eneji i njegovom dolasku u Italiju, Kima se pojavljuje kao već postojeće mjesto. Ili je riječ o pozivanju na tradiciju o navodnoj drevnosti Kime ili je riječ samo o tome da je Ovidije ahistorijski u svoje djelo ubacio spomen Kime u kontekstu dolaska Eneje na obale Italije (konkretno Kampanije i Lacija). I za pjesnika Stacija[28] (*Silv.* IV, 3, 24) Kima je eubejska : *gaudens Euboicae domum Sibyllae* („Sretan da napravi Eubejske sibile pećinu") i (*Silv.* IV, 3, 118) : *profert Chalcidicas Sibylla laurus*?.[29]

I po Pliniju Starijem (III, 60 - 62) su helenski naseljenici u Kimi bili Halkiđani : *nusquam generosior oleae liquor est, hoc quoque certamen humanae voluptatis. tenuere Osci, Graeci, Umbri, Tusci, Campani. in ora Savo fluvius, Volturnum oppidum cum amne, Liternum, Cumae Chalcidiensium, Misenum, portus Baiarum, Bauli, lacus Lucrinus et Avernus, iuxta quem Cimmerium oppidum quondam, dein Puteoli colonia Dicaearchia dicti, postque Phlegraei campi, Acherusia palus Cumis vicina; litore autem Neapolis, Chalcidensium et ipsa, Parthenope a tumulo Sirenis appellata, Herculaneum, Pompei haud procul spectato monte Vesuvio*… („Ova teritorija /misli se na Kampaniju op. S.M./, bojno polje za zadovoljenje svakog luksuznog užitka čovjeka, je bilo držano sukcesivno od Oska, Grka, Umbra, Tuska /Etruraca op. S.M/ i Kampana. Na obali prvo nailazimo na rijeku Savo /današnja rijeka Savoe op. S.M./, grad Volturnum sa rijekom istoga imena, grad Liternum, Kimu Halkiđansku, Misenum, Baje, Bauli, Lukrinsko jezero i jezero Avernus[30], blizu kojeg je stajao nekada grad Kimerijanaca. Zatim dolazimo u Puteoli, nekada zvan kolonija Dikearhije, zatim Flegrejske ravnice i močvare Aherusije[31] u blizini Kime. Ponovo na obali imamo

[27] Misli se na Kimu.

[28] Kampanac Publije Papinije Stacije (*Publius Papinius Statius*; cc. 45. god. n. e. – cc. 96. god. n. e.). Stacijeva sačuvana djela su : 1. epska poema *Thebais*. 2. *Silvae*, i 3. nezavršena epska poema *Achilleis.* Izgubljene su njegove poeme sa takmičenja, mim Agave i poema *De Bello Germanico* o Domicijanovoj vojnoj kampanji.

[29] Stacije i u podatku *Silv.* III, 97 spominje Kimu i njenu sibilu.

[30] Lago di Averno = jezero Avernus se nalazi u okviru istoimenog kratera iz čijih pojedinih dijelova još izlaze otrovna gasna isparavanja. U mitologiji područje kratera Avernus je tumačeno i kao mjesto gdje se nalazio ulaz u podzemni svijet, i kao takvo je predstavljeno u Vergilijevoj Enejidi i Ovidijevim Metamorfozama. Bez sumnje su toj mitološkoj „ideji" doprinijele zemljopisne karakteristike ovog regiona. Vrlo vrijedan opis područja Avernusa daje Strabon (V, 4, 5).

[31] Danas Lago di Fusaro.

Neapolis, takođe koloniju Halkiđana i zvan Partenope[32] zbog tamošnjeg groba jedne od sirena, Herkulanum[33], Pompeji odakle se može vidjeti ne na velikoj udaljenosti i planina Vezuv.... “)

Na osnovi svega izloženog osnivanje Kime, helenske apoikije najvažnije za razvitak civilizacije, *origines* i nastanak Rima, može se zaključiti da je bio i etnički i narodnosno, pa i kulturološki složen proces. Osnova osnivanja je nesumnjivo jonska i to ona eubejska, halkidička što potvrđuje i oficijelno priznanje metropolitanstva Halkide nad kampanskom Kimom. Međutim, u procesu nastajanja Kime su učestvovale i druge skupine, i to od Helena ne samo isto eubejski Eretrijci, nego možda i neki eolski doseljenici (možda upravo iz maloazijske Kime, ako je Strabon ili njegova vrela mislili na nju, a ne na manju eubejsku Kimu). Isto tako je lako pretpostaviti da je i domorodački element bio značajno bio simbioniziran u kimsku apoikiju, i to ne samo preko već ranije simbioze i asimilacije na Ishiji i okolnim otocima, nego i na samom italijanskom kopnu i kampanskom tlu. Posebno ovakav multi – pristup dobija na značaju ako se ima na umu da su prvo naseljena ostrva, kao npr. Ishija koja u ovom ranom periodu odaje izrazito multi karakter (sa prisustvom ljudi sa drugih područja Mediterana, uključujući i Feničane), a odatle je osnovana i kampanska Kima. Naravno helenska arhajska kultura u svome jonskom obliku je sve te različite segmente koji su učestvovali u procesu nastanka apoikije Kime uspješno preslojila i tako apsorbirala u sebe. To je potpuno razumljivo ako se ima na umu tadašnja vrlo dinamična i životna snaga tek rođene helenske civilizacije.

Što se tiće kronologije osnivanja, Kima je bila već etablirana apoikija najkasnije u VIII. st. p. n. e. Možda bi se konačno etabliranje, na osnovi do sada pronađenog i obrađenog arheološkog materijala, moglo još preciznije datirati u period cc sredine VIII. st. p. n. e.[34] Bez obzira kada se tačno desilo osnivanje Kime i pod kojim okolnostima, činjenica je da se ova apoikija rapidno brzo razvijala i dostigla značajan nivo bogatstva, prosperiteta, utjecaja i moći. Tome je doprinijelo više faktora, između ostalog, iznimna plodnost tla i velika kvaliteta i kvantiteta proizvoda, dobre luke (i u samom gradu Kimi i njenim područnim naseljima) i razvijene i održavane veze sa ostatkom helenskog svijeta, već spomenuta kulturološka otvorenost što je omogučilo intenzivnu interakciju sa zajednicama u bližem i daljem okruženju, trgovačka i gusarska aktivnost. I arheološki podaci i tradicija potvrđuju da je kimski prostor bio naseljen i prije osnivanja apoikije i helenskog grada. Heleni nisu “išli naslijepo” sa osnivanjem i naseljavanjem Kime, oni su se sigurno ranije upoznali sa osobenostima ovoga prostora i njegovim stanovnicima i njihovoj kulturi. Osnivanje Kime je bio nesumnjivo dobro promišljen čin.

[32] Područje Neapolisa je izgrađeno na mjestu ranijeg naselja koje je dobilo ime po pretpostavljenom grobnom mjestu sirene po imenu *Parthenope*, koja se po starohelenskoj mitologiji bacila u more, nakon što nije uspjela da omađija Odiseja.

[33] Navodno osnovan od Herkula.

[34] Pronađeni su fragmenti helenske keramike koji bi se mogli datirati u period 750-740. god. p. n. e. Fox, 2008:140; 2010:140.

U vrijeme osnivanja apoikije, domorodačko stanovništvo na ovom području je bilo ili preslabo da se suprotstavi osnivanju i ubrzanom razvitku Kime ili je jednostavno ušlo u neku vrstu simbioze[35] sa naseljenicima. Tako oni nisu bili nikakva prepreka progresu ove apoikije. Zbog vulkanskih i geotermalnih karakteristika zemljišta u području Kime, uključujući i postojanje pećina i tunela, možda je moguće pretpostaviti da je još od prije osnivanja Kime, pa i dolaska Helena, na ovom području postojala određena religijska svijest i tradicija vezana za podzemni svijet, kult mrtvih i htoničke kultove. Po dolasku Helena, i kasnijem osnivanju Kime ta domorodačka tradicija je onda samo bila podvrgnuta uobičajenoj *interpretatio graeca.* Možda je postojalo i neko domorodačko proročište u blizini, koje su Heleni asimilirali, u procesu svoga aklimatiziranja na novom području. Ako je i postojala značajnija domorodačka religijska tradicija za ovo područje, ne bi bilo nemoguće pomisliti da je i to bilo jedna i od motivacija za osnivanje apoikije po imenu Kima, jer su je naseljenici ne samo preuzeli u svoje "ruke" i tako stavili pod kontrolu, nego i dalje modelirali po svojim modelima, interesima, željama. Osnovu za teoriju o predhelenskom religijsko – magijskom značenju prostora na kojeme je nastala Kima daje Strabonova rečenica (u V, 4, 5) kada opisuje područje južno i istočno od Kime : ἐμύθευον δ᾽ οἱ πρὸ ἡμῶν ἐν τῷ Ἀόρνῳ τὰ περὶ τὴν νέκυιαν τὴν Ὁμηρικήν: καὶ δὴ καὶ νεκυομαντεῖον ἱστοροῦσιν ἐνταῦθα γενέσθαι καὶ Ὀδυσσέα εἰς τοῦτ᾽ ἀφικέσθαι. ("Ljudi prije moga vremena, su bili uobičajili da u Avernus postave nevjerojatnu priču o homerskom Necyia[36], i štaviše, pisci nam govore da su tamo stvarno bilo proročište mrtvih i da ga je Odisej posjetio."). Kimerijanci[37] iz Homerove Odiseje, žive daleko na zapadu u zemlji magle i tamu, na ivici svijeta i kod ulaza u Had, i u njihovoj zemlji Odisej ulazi u podzemni svijet kako bi našao tebanskog proroka Tiresiju (v. XI pjevanje). U antičkoj topografiji se Kimerijanci lociraju u područje Kampanije. Nesumnjivo je za svoj opis odlaska Eneje u podzemni svijet, u području kampanske Kime, Vergilije bio inspiriran Odisejevim silaskom u podzemni svijet.[38] Strabon citira Efora, kada ovaj govori o Kimerijancima, da oni žive u podzemnim domovima koje oni zovu *argillae*, i da su povezani međusobno tunelima i da također puštaju strance proročištu koje je smješteno daleko ispod zemlje, i da Kimerijanci žive od onoga što dobiju rudarenjem i od onih što konsultiraju proročište i od kralja te zemlje koji im je odredio fiksne naknade i oni koji žive oko proročišta imaju drevni običaj da niko ne bi trebao vidjeti sunce, nego bi trebali izlaziti iz velikih pećina samo za vrijeme noći. Kasnije su Kimerijanci bili uništeni od izvjesnog kralja, zato što odgovor proročišta nije išao u njegovu korist. I pored toga, proročište je opstalo, iako je bilo premješteno na drugo mjesto. U ovu priču o Kimerijancima koju je citirao od Efora i iznio na svjetlost javnosti, sam Strabon kako to izričito navodi, ne vjeruje i po njemu je sve to puki mit.

[35] U prilog simbiozi bi govorile činjenice o preuzimanju religijskih i kultnih tradicija, kao i lokalnog proročišta, kao i teorija kontinuiteta po kojoj je Kima osnovana ustvari u XI. st. p. n. e. Helenski naseljenici su jednostavno preslojili domorodačko stanovništvo.

[36] U antičkom periodu riječ Νηκυῖα/„Necyia" je bila naslov XI. knjige Odiseje, koja govori o Odisejevom silasku u Had i magijskim i kultnim radnjama kojima su se pozivali duhovi umrlih.

[37] Iako bi možda pravilnije bilo grčki etnonim Κιμμέριοι na naš jezik bolje preveo izrazom Kimerijci, opredijelili smo se da koristimo izraz Kimerijanci, kako se ne bi upalo u zbrku i miješanje sa imenom nomadskog naroda Kimerijaca iz istočne Europe.

[38] O vjerovanju da se u području Avernusa nalazila veza sa podzemnim svijetom i o tamošnjem proročištu v. i Strabonov podatak V, 4, 5.

Preuzevši tu tradiciju, Kimljani su dobili i određenu dodatnu prednost u ubrzanom razvitku i prosperitetu svoje apoikije, jer se u njihovoj teritorijalnoj domeni nalazila i jedna centripalna religijska, magijska, metafizička "sila" koja je utjecala i na druge Helene i okolne domorodačke Italike.

U vremenu nakon osnivanja Kime, Italici srednje Italije ostvaruju veliki kulturološki skok. I nesumnjivo ključni razlog toga civilizacijskog prijeloma, koji se moguće odigrao u okviru jedne ili dvije generacije među Italicima, (prvotno kod Etruraca) jeste osnivanje i etabliranje helenske apoikije Kime u napuljskom zalivu u Kampaniji. Inače, najvažniji doprinos Kime za opće civilizacijski razvitak čovječanstva bila je činjenica da je ona bila ulazna tačka preko koje su se Italici upoznali i prihvatili alfabet i pismenost.[39] Helenski naseljenici u Kimi su koristili eubejsku varijantu (korištenu u polisima Eretrija i Halkida) grčkog alfabeta (koji je i sam bio varijanta/modifikacija feničanskog alfabeta), koja je bila adaptirana od Etruraca i drugih Italika za njihove alfabete. Etrurska adaptacija kimske eubejske varijante helenskog alfabeta je opet bila dalje modificirana od strane stanovnika naselja na rimskim brežuljcima i tako je nastala latinica.[40] Preko Kime Etrurci i drugi Italici su preuzeli i mnoge helenske tradicije, običaje i vjerovanja. Za stanovnike Kampanije helenski utjecaj imao je izvanredan značaj.

Period najvećeg prosperiteta Kime je vjerojatno između zadnjih decenija druge polovice VIII. st. i zadnjih decenija VI. st. p. n. e., kada je ova apoikija kontrolirala dobar dio današnje Kampanije, a njeni civilizacijski efekti na Italiju i njeno stanovništvo bili od epohalne i sudbinske važnosti. Plodnost kimskog područja je bila poslovična u širem okruženju, pa su Rimljani često u vrijeme nestašice hrane, tamo slali izaslanstva radi dobavljanja žita.[41] I vino je bilo čuveno. Kima je bila i zanatsko – manufakturni proizvodni centar, pa je izvozila i dobro izrađene keramičke posude svojim kulturno i privredno zaostalijim italskim susjedima i širom Mediterana (i Helenima -- i neHelenima). Uz to, Kima i okolne helenske naseobine su bile i uvoznik resursa i sirovina od italskih naroda, a kasnije i etrurskih proizvoda. Kimljani su kontrolirali i pomorske trgovačke puteve koji su povezivali središnju Italiju sa ostatkom Mediterana, sve dok Etrurci nisu ostvarili pomorsku prevlast.

Dionizije iz Halikarnasa (*A.R.* VII, 3, 2) govoreći o Kimi konstatira sljedeće : Ἦν γὰρ Κύμη κατ΄ ἐκείνους τοὺς χρόνους περιβόητος ἀνὰ τὴν Ἰταλίαν ὅλην πλούτου τε καὶ δυνάμεως ἕνεκα καὶ τῶν ἄλλων ἀγαθῶν γῆν τε κατέχουσα τῆς Καμπανῶν πεδιάδος τὴν πολυκαρποτάτην καὶ λιμένων κρατοῦσα τῶν περὶ Μισηνὸν ἐπικαιροτάτων. („Kima je bila u to vrijeme /misli se na rana razdoblja, konkretno VI. st.

[39] Gaj Julije Higin (*Fab.* 277) spominje legendu po kojoj je Evander pismo iz Arkadije prenio u Italiju, a da je njegova majka Karmenta promijenila 15 znakova toga pisma u znakove latinice. Karmenta je inače bilo jedno od imena koje se dovodilo u vezu sa kimskom sibilom.

[40] Eubejski alfabet pripada zapadnom, „crvenom" tipu starohelenskog alfabeta, i u njemu se pojavljuju neki specifični oblici koji će biti i u latinici.

[41] *Liv.* II, 9

p. n. e. op. S.M./ slavna po svoj Italiji zbog svojih bogatstava, moći i svih drugih prednosti, jer je posjedovala najplodniji dio kampanijske ravnice i bila gospodarica najboljih utočišta /misli se na luke op. S.M./ oko Misenuma.“).

Pored samoga grada Kime, njeni građani su bili naseljeni i u drugim naseljima u okvirima teritorijalnog opsega kimske apoikije i plodne i bogate Kampanije. Odlične luke su bile i u Misenumu i Dikearhiji[42]. Posebno je bilo bitno osnivanje Neapolisa ("Novi Grad"; Νεάπολις, Napulj)[43].

Područje današnjeg Napulja, kao uostalom i čitava Kampanija, su bile naseljene još iz neolitika. Po tradiciji najranije starohelensko naselje na području Napulja je bila naseobina nazvana *Phálēron* (*Phalerum*) po mitološkom heroju argonautu *Phálērosu.* Kasnije je onda tu niklo naselje Partenope. Arheološka istraživanja, da je u VI. st. p. n. e. ovo naselje bilo ponovno naseljeno. Stari centar naselja Partenope je nazvan *Palaípolis* ("Stari Grad"), dok je novi grad dobio naziv Neapolis. Interesantno je da Napolitanci još uvijek nekada sebe zovu Partenopejci (*Partenopéi*).

Justin (XX, 1) donosi i podatak i da su Abela (*Abella*; Ἀβέλλα, danas Avella) i Nola halkidički gradovi, pa ne bi bilo nemoguće pretpostaviti da su možda i ovi gradovi u nekom periodu imali helenske naseljenika i to možda poslane i iz Kime ili kimskog šireg područja. Po Strabonu, grad *Caieta*/Gaeta, između Rima i Napulja, je bila drevna jonska apoikija koju su osnovali Samošani.

Sama Kima je zbog svoga smještaja na kampanskoj obali i udaljenosti od glavnih centara helenskog naseljavanja u južnoj Italiji bila sa svojim naseobinama (Dikearhija i Neapolis/Napulj) kao neki posebni regionalni centar helenskog razvitka i utjecaja u Italiji. Kima je u ovom periodu uspjela da ostvari i određenu talasokratiju, pa i kopnenu hegemoniju u ovom području Italije na tirenskoj strani. Dok su apoikije u tarentinskom zalivu i brutijskim i lukanskim obalama imale interakciju sa domorodačkim zajednicama južne Italije, kimska helenska naseljenost je interakciju primarno ostvarivala prema domorodcima središnje Italije koji su od nje preuzimali tekovine više civilizacije, pismenosti, običaja, načina života, ustanova...itd... Kima, odnosno Heleni naseljeni u Kampaniji (i na otocima i na obali), su bili i jedan od glavnih kanala kojim je i starohelenska mitologija, uključujući i Trojanski ciklus, bila inflitrirana u središnju Italiju. U ovom kontekstu je indikativno da su i Eneja i Odisej (rimski Uliks) značajno bili vezani i sa kampanskom obalom.

Značajnost te rane Kime dokazivala je i u augustovsko vrijeme i veličina njenih sačuvanih zidina. Međutim, upravo o ovom ranom periodu razvoja Kime, kada je Kima bila na svome vrhuncu, najmanje se zna u historiografskom kontekstu. Ono što se može tvrditi jeste da je uprava nad kimskim polisom bila zasnovana na oligarhijskim načelima, odnosno da je vlast primarno bila u rukama aristokratije i bogatih. Međutim, sudeći po nekim podacima koje donosi Dionizije iz Halikarnasa (*A.R.* VII, 2, 3 – 12, 2) u svome opisu stanja u Kimi između cc 525. i cc 485. god. p. n. e., moglo bi se zaključiti da je u

[42] *Strab.* V, 4, 6.

[43] *Liv.* VIII, 22; *Strab.* V, 4, 7.

polisu postojalo i nezadovoljstvo takvim načinom uprave i da su bile razvijene i težnje za demokratičnijim uređenjem, pa i raspodjelom bogatstva. Naravno, takvo stanje je u jednom moralo proključati i eksplodirati i odvesti kimske Helene u nekom sasvim drugom pravcu i političkog i društvenog ali i općenito povijesnog razvitka. I nakon dvostoljetnog progresa i razvitka, pa i perioda određene stabilnosti, započelo je vrijeme opadanja i onda i brzog pada kimskog polisa.

Opadanje i pad Kime je moguće tumačiti nizom razloga. Prvi je razlog civilizacijski i kulturološki skok nehelenskih zajednica u Italiji, prvenstveno Etruraca. Sa novim, efikasnijim, progresivnijim i poboljšanim načinom životom, Etrurci, a i drugi Italici su dobili i priliku da jačaju svoje ekonomske, društveno – političke, vojne i druge općekulturološke potencijale i kapacitete. Time su direktno postajali prvo ravnopravni partner Kimljanima, zatim njihova jaka konkurencija, a onda i suparnik. Etrurci su postajali i sve jači sa svojim prisustvom i aktivnošću u Tirenskom moru, kojim su dotada prilično gospodarili Kimljani i drugi Heleni. Sada su se i Etrurci, na svoju inicijativu, aktivno kretali pomorskim putevima, trgovali ali i gusarili. Paradoksalna je činjenica da su takvom civilizacijskom skoku, ustvari najviše doprinijeli rani Kimljani jer su oni svojim vidljivim prisustvom i snažnim utjecajem najviše raširili vrijednosti i metode civilizacije i više kulture među nehelenskim Italijanima. Uz to je snažni kimski polis svojim etabliranjem i akcijom, uzročno – posljedično proizveo i reakciju u političkom, ekonomskom i vojnom pogledu kod indigenih populacija u susjedstvu. Te domorodačke zajednice su se istančanije politički profilirale, ukrupnjavale i jačale. Poseban problem za kimski polis predstavljao je politički i vojnički prodor Etruraca u samu Kampaniju,[44] što je direktno moralo dovesti i do oružanog sraza Kimljana sa Etrurcima koji su došli u Kampaniju. O privremenoj etrurskoj pomorskoj snazi bi govorila činjenica o manjem broju atičkih vaza pronađenih u nekropolama u ovom dijelu Italije. Etrurska moć na moru i kontrola nad trgovačkim putevima je trajala sve do velike pomorske bitke kod Kime. Nakon toga su Heleni ponovo kontrolirali Tirensko more, pa je došlo do obnove značajnih trgovačkih veza sa egejskim svijetom u V. st. p. n. e., i u tom periodu se nailazi na obilnu zastupljenost atičkih vaza u Kimi.

Upravo je jedan i to dosta žestok sraz Kimljana na jednoj strani i Etruraca i njihovih saveznika na kampanskom području Kimu uveo u orbitu novovjekovne i moderne historiografije. Dionizije iz Halikarnasa (*A.R.* VII, 3, 1 – 4.) tako opisuje napad iz 64. Olimpijade, kada je u Ateni arhont bio Miltijad (524/523. god. p. n. e.) koji su poduzeli Etrurci i njihovi saveznici iz Umbrije, Dauni i "mnogi drugi barbari" sa ciljem osvajanja Kime. Iako su Dionizijeve brojke o veličini vojske koja je krenula osvojiti Kimu izrazito pretjerano, sigurno je sila kojoj su se Kimljani morali suprotstaviti bila značajna. Kimljani su ne samo odbili napad, nego su i protivniku nanijeli težak poraz.[45] U sukobu i

[44] Glavno uporište Etruraca u Kampaniji bio je grad Kapua, osnovan oko 600. god. p. n. e.

[45] O ovoj bitci detaljan opis v. kod *Dionys. A. R.* VII, 3 – 4.

bitci sa Etrurcima i njihovim saveznicima se veoma istaknuo građanin Kime po imenu Aristodem/ Ἀριστόδημος. To je Aristodemu donijelo veliku popularnost u kimskom polisu, posebno među prodemokratskim elementima, običnim narodima i siromašnijim slojevima stanovništva. Posebno je on to još više podupirao, svojim otvorenim prodemokratskim pa i demagoškim stavovima (bio je dobar orator), a i pomagao je običnim ljudima u neprilikama, omogučuvao donošenje mjera koje su poboljšavale stanje naroda i ukazivao na javnu korupciju moćnika. Ali sa druge strane to je Aristodemu i jaku nesklonost dominantnih slojeva i struktura koje su svoju vlast ostvarivali preko institucije Vijeća. Takvo stanje je trajalo dvije decenije, i uskoro se Vijeću ukazala prilika kako se otarasiti Aristodema.

Nakon završetka rata sa Rimskom Republikom, etrursko – kluzijski kralj Porsena je poslao svoga sina Arunsa, dodijelivši mu pola svoje vojske, da osvoji Ariciju, koja se obratila za pomoć Kimi. Vijeće je tada uspjelo progurati odluku na narodnoj skupštini da Aristodem predvodi trupe koje bi trebale pomoći Ariciji, nadajući se njegovom stradanju, teškom porazu ili pogibiji. Aristodem je regrutirao za ovaj pohod najsiromašnije Kimljane i one koji su uvijek bili spremni na neki prevrat. Zahvaljujući najviše Aristodemovoj armiji, Arunsova armija je pretrpila težak poraz. [46] Nekoliko dana po povratku u Kimu, Aristodem je izvršio državni udar, faktički fizički uništio protivnike i preuzeo tiraniju u polisu. Dionizije iz Halikarnasa Aristodemovu tiraniju opisuje u vrlo lošem svjetlu, u vidu samovlašća, razoružavanja naroda, kulturocida, konfiskacije imovine i bogaćenja, oslobađanja robova svojih pogubljenih protivnika, zločina, okruživanja lošim ljudima, tjelesnom stražom i plaćenicima, protjerivanja dječaka pobijenih aristokrata i protivnika iz grada na seoska područja, poticanja kimske omladine na dekadenciju i zabranjivanja razvijanja fizičkih i intelektualnih vrlina...itd... Po Dioniziju iz Halikarnasa je bilo loše što je izvršio i agrarnu reformu i ukinuo dugove što je nesumnjivo pogodovalo običnom stanovništvu.[47]

Dionizije iz Halikarnasa u historiju Kimu uvodi sa opisom dolaska rimskog izaslanstva u Kimu za vrijeme tiranije Aristodema. U mladoj Republici, okruženoj neprijateljima i doskoro rastrzanoj unutarnjim staleškim i socijalnim razmiricama, vladala je velika nestašica osnovnih namirnica. Radi toga je Republika krajem prve decenije V. st. p. n. e. poslala različita izaslanstva kako bi se nabavile te namirnice, posebno žito, na Siciliju i u pojedina područja Italije (Etrurija, Pomptinsko područje, Kampanija). Nadovezujući se na priču kako je rimsko izaslanstvo vrlo loše prošlo kod Volska, Dionizije iz Halikarnasa

[46] O napadu i porazu Arunsove armije, najviše zahvaljujući Kimljanima v. *Dionys. A. R.* V, 36; VII, 5 – 6, 3 ; *Liv.* II, 14. Pomoć Ariciji je došla i iz Tuskula i Ancija, jer su se izgleda svi ujedinili kako bi se suprostavili osvajačkim pohodima Porsene i njegovom nastojanju za uspostavom hegemonije u Etruriji, Laciju i Kampaniji.

[47] O tiraniji Aristodema u Kimi v. *Dionys. A. R.* VII, 7, 3 – 12, 2; *Diod. fragm.* VII. (nalazi se u *Const. Exc.* 2 (1), p212) : Diodor Aristodema naziva Malak (Μάλακος) i njegovu vladavinu opisuje vrlo negativno; Romejska enciklopedija, Ἀριστόδημος.

(*A.R.* VII, 2, 3) navodi sljedeće : Ὅμοια δὲ τούτοις συνέβη παθεῖν καὶ τοῖς εἰς τὴν Ἰταλιῶτιν ἀφικομένοις Κύμην. Καὶ γὰρ αὐτόθι πολλοὶ Ῥωμαίων διατρίβοντες, οἱ σὺν τῷ βασιλεῖ Ταρκυνίῳ διασωθέντες ἐκ τῆς τελευταίας μάχης φυγάδες, τὸ μὲν πρῶτον ἐξαιτεῖσθαι παρὰ τοῦ τυράννου τοὺς ἄνδρας ἐπεχείρησαν ἐπὶ θανάτῳ, ἀποτυχόντες δὲ τούτου ῥύσια κατασχεῖν ταῦτα τὰ σώματα παρὰ τῆς ἀπεσταλκυίας πόλεως ἠξίουν, ἕως ἀπολάβωσι τὰς ἑαυτῶν οὐσίας, ἃς ἔφασαν ὑπὸ Ῥωμαίων ἀδίκως δεδημεῦσθαι, καὶ ταύτης ᾤοντο δεῖν τῆς δίκης τὸν τύραννον αὐτοῖς γενέσθαι κριτήν. („Ista sudbina je zadesila one /izaslanike op. S.M./ koji su otišli u italiotsku Kimu. Mnogi rimski emigranti koji su pobjegli sa Tarkvinijem /Oholim; On je tada već umro op. S.M./ iz posljednje bitke i sada su prebivali u gradu /Kimi op. S.M./ su prvo nastojali uvjeriti tiranina /misli se na Aristodema op. S.M./ da im isporući izaslanike kako bi ih pogubili. Kada im nije uspjelo da bude udovoljeno ovom zahtjevu, oni su zahtijevali da oni mogu zadržati ove osobe /misli se na izaslanike op. S.M./ kao zalogu dok oni dobiju od grada /misli se na Rim op. S.M./ svoje bogatstvo, za koje su tvrdili da im je nepravedno konfiscirano od Rimljana. i oni su mislili da je u redu da tiranin može presuditi u njihovom slučaju.“) Po Dioniziju iz Halikarnasa (*A.R.* VII, 1-2) cijeli slučaj je završio na sljedeći način : Ἐπὶ τοῦτον δὴ τὸν Ἀριστόδημον ἔτος ὁμοῦ τι τεσσαρεσκαιδέκατον ἤδη τυραννοῦντα Κύμης οἱ σὺν Ταρκυνίῳ φυγάδες καθιστάμενοι τὴν κατὰ τῆς πατρίδος ἐβούλοντο συντελέσασθαι δίκην. Οἱ δὲ πρέσβεις τῶν Ῥωμαίων τέως μὲν ἀντέλεγον, ὡς οὔτ´ ἐπὶ τοῦτον ἥκοντες τὸν ἀγῶνα οὔτ´ ἐξουσίαν ἔχοντες, ἣν οὐκ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς ἡ βουλὴ περὶ τῆς πόλεως ἀπολογήσασθαι {δίκην}. Ὡς δ´ οὐθὲν ἐπέραινον, ἀλλ´ ἐγκεκλικότα τὸν τύραννον ἑώρων ἐπὶ θάτερα μέρη διὰ τὰς σπουδὰς καὶ τὰς παρακλήσεις τῶν φυγάδων, αἰτησάμενοι χρόνον εἰς ἀπολογίαν, καὶ διεγγυήσαντες τὰ σώματα χρημάτων ἐν τῷ διὰ μέσου τῆς δίκης οὐθενὸς ἔτι φυλάττοντος αὐτοὺς ἀποδράντες ᾤχοντο. Θεράποντας δ´ αὐτῶν καὶ τὰ ὑποζύγια καὶ τὰ ἐπὶ τῇ σιτωνίᾳ κομισθέντα χρήματα ὁ τύραννος κατέσχε. („....kada je on /misli se na Aristodema op. S.M./ već vladao skoro 14 godina kao tiranin Kime, da su rimski emigranti sa /u smislu da su emigrirali sa njim op. S.M./ Tarkvinijem /posljednjim rimskim kraljevim op. S.M./ predstavili sebe i od njega tražili da odluči slučaj protiv /njihove op. S.M./ domovine. Rimski izaslanici su se suprotstavljali tome neko vrijeme, tvrdeći da oni nisu došli kako bi se prepirali po ovome /pitanju op. S.M./ i da oni nemaju ovlasti da drže stranu Republike /u pretresu ovog slučaju pred Aristodemom op. S.M./ jer im ih Senat nije dodijelio. Ali kada sa svojom molbom nisu iskoristili ništa i kada su vidjeli da tiranin /sa svojom podrškom op. S.M./ inklinira na drugu stranu zbog ozbiljnosti i molbi emigranata, oni /izaslanici Republike op. S.M./ su izrazili želju da vremenom kako bi pripremili odbranu. I nakon uplaćivanja određene svote novca /u vidu depozita op. S.M./ kao zaloga za pojavu /pred Aristodemovim sudom op. S.M./, u intervalu dok je proces bio u toku i nisu više bili čuvani, oni /izaslanici Republike op. S.M./ su pobjegli. Nakon toga je tiranin zaplijenio njihove sluge /robove op. S.M./, tovarne životinje i novac koji su donijeli sa sobom kako bi nabavili žito.“). O ovome Livije (II, 34) samo šturo kaže sljedeće : *Frumentum Cumis cum coemptum esset, naves pro bonis Tarquiniorum ab Aristodemo tyranno, qui heres erat, retentae sunt* „Kada je žito kupljeno u Kimi, tiranin Aristodem je zadržao brodove /sa žitom koje je već bilo natovareno op. S.M./[48] kao nadoknadu za imanje Tarkvinija /Oholog, posljednjeg rimskog kralja op. S.M./ čiji je nasljednik bio“.

Tiraniju su po Dioniziju iz Halikarnasa zbacili (oni ranije protjerani) sinovi, od strane Aristodemovih ljudi pobijenih aristokrata i drugih Kimljana, koji su se udružili sa kimskim emigrantima koji su izbjegli u Kapuu te od drugih ljudi i plaćenika koje su okupili i skupljali oko sebe. I Aristodem i čitava njegova porodica su bili ubijeni. Plutarh (*Moralia*, *De mulierum virtutibus*, 26) o padu Aristodemove tiranije iznosi jednu znatno romantičniju verziju, koja se prilično razlikuje od one koju je prezentirao Dionizije iz

[48] Aristodem je ustvari prevario rimske izaslanike.

Halikarnasa. Glavni lik Plutarhove moralističko – inspirativne priču je djevojka po imenu Ksenokrita, kćerka izbjeglog kimskog aristokrate, koju je Aristodem uzeo sebi.[49] Ona je u priličnoj mjeri pomogla zavjerenicima koje je predvodio izvjesni Timoteles, da se ubije Aristodem i zbaci tiranija. Aristodemova tiranija u Kimi je trajala možda dvije decenije od cc 505. do cc 485. god. p. n. e.

Unutrašnje turbulencije su imale nesagledive negativne efekte po stabilnost Kime i oslabile su njen imunitet, i to upravo u vrijeme novih etrurskih prijetnji i ekspanzije sabelskih elemenata sa apeninskog planinskog područja. Bez jakog čovjeka na državnom kormilu, Kima je morala da se nosi sa jačanjem etrurske moći na moru. Suočena sa novom opasnošću od Etruraca koji su zagospodarili morem, Kima se obratila za pomoć Hieronu I., sirakuškom tiraninu. On se odazvao molbi i poslao je svoju flotu i vojsku Kimljanima u pomoć. Udruženi Heleni su 474. god. p. n. e. kod Kime u pomorskoj bitci teško porazili udružene etrurske snage.[50] Nakon ove pobjede, Hieron I. je dao uspostaviti naseobinu na Ishiji, ali koja nije zaživjela, a otok su preuzeli Neapolitanci.

Helenska pobjeda kod Kime je konačno skršila ne samo pomorsku moć Etruraca, nego i njihovu moć u Kampaniji. U londonskom British Museum se nalazi kaciga (zarobljena od Etruraca) koju su Hieron I. i Sirakužani posvetili pobjedi kod Kime i podarili Olimpijskom Zeusu.

Pola stoljeća kasnije, na Kimu se nadvila najveća opasnost, a to je najezda sabelskih, samnitskih (shvaćenih u širem smislu) elemenata na Kampaniju i južnu Italiju općenito. Ovi Samniti su već 423. god. p. n. e. zauzeli etrursku Kapuu. Oni su nekoliko godina kasnije (421. ili 420. god. p. n. e.) izvojevali prvo pobjedu na otvorenom nad vojskom Kime, a zatim su opsjeli i zauzeli Kimu. Grad je opljačkan, jedan dio stanovnika je ubijen ili prodan u roblje, a dio je pobjegao u Neapolis/Napulj.[51] Žene Kimljana su osvajaći Samniti zadržali za sebe, a jedan dio Samnita je i određen da ostane da živi u Kimi.[52]

---

[49] Plutarhova verzija je nesumnjivo slabije autentična nego ona od Dionizija iz Halikarnasa. Uostalom Plutarh pravi i greške, pa tako navodi da je Aristodem bio poslan da pomogne Rimljanima, a ne Ariciji, u ratu sa etrurskom vojskom. I Plutarh, odnosno njegova vrela, se vrlo negativno odnose prema razdoblju tiranije Aristodema u Kimi, između ostalog ga optužuje i za uvođenje kuluka za građane Kime.

[50] *Diod.* XI, 51; *Pindar Pyth. Od.* I, 136-146 : λίσσομαι νεῦσον, Κρονίων, ἅμερον / ὄφρα κατ᾽ οἶκον ὁ Φοίνιξ ὁ Τυρσανῶν τ᾽ ἀλαλατὸς ἔχῃ, ναυσίστονον ὕβριν ἰδὼν τὰν / πρὸ Κύμας: / οἷα Συρακοσίων ἀρχῷ δαμασθέντες πάθον, / ὠκυπόρων ἀπὸ ναῶν ὅ σφιν ἐν πόντῳ βάλεθ᾽ ἁλικίαν, / Ἑλλάδ᾽ ἐξέλκων βαρείας δουλίας. ἀρέομαι / πὰρ μὲν Σαλαμῖνος, Ἀθαναίων χάριν, / μισθόν, ἐν Σπάρτᾳ δ᾽ ἀπὸ τᾶν πρὸ Κιθαιρῶνος μαχᾶν, / ταῖσι Μήδειοι κάμον ἀγκυλότοξοι, / παρὰ δὲ τὰν εὔυδρον ἀκτὰν Ἱμέρα παίδεσσιν ὕμνον Δεινομένευς τελέσαις, / τὸν ἐδέξαντ᾽ ἀμφ᾽ ἀρετᾷ, πολεμίων ἀνδρῶν καμόντων. / καιρὸν εἰ φθέγξαιο, πολλῶν πείρατα συντανύσαις. („Kronione, usliši me, smjerno te molim, / ti uguši fenički krik bojni Etruraca, / u zemlji njihovoj uguši, / jer su stradale njihove kod Kime ohole lađe. / Kako su stradale njihove lađe, / kad vladar Sirakuze s brzih im lađa / svu momčad potopio i zadavio u moru. / Tad Heladu cijelu on je / od ropstva i jarma oslobodio. / Atenu slavim zbog pobjede salaminske, / a Spartu zbog bitke pod Kiteronom, / zbog pobjede njihove / nad Persijancem sa svinutim lukom. / Potomcima želim opjevati pobjede / djeda Dinomenova, / kad kod obale rječice lijepe Himere / junački naši pobijediše dušmane svoje.). Pindarova pjesma nije samo oda pobjedi kod Kime nad Etrurcima, nego predivna posveta panhelenskom patriotizmu. i zajedništvu. Schol. *ad loc.*

[51] *Dionys. A. R.* XV, 6; Graham, 1999:115.

[52] O padu Kime v. *Diod.* XII, 76 (ovaj događaj smješta u četvrtu godinu 89. Olimpijade = 421. god. p. n. e.); *Liv.* IV, 44 (izgleda da ovaj događaj smješta u 420. god. p. n. e.).

Iako je završila svoje postojanje kao helenska apoikija, Kima je nastavila da živi u nekoj drugoj formi, istina zadržavši mnoge tragove helenskih običaja i obreda i to neke sve do augustovskog doba. Iz simbioze Helena, Etruraca i drugih kultiviranih stanovnika Kampanije i sabelskih doseljenika koji su između 423. i 420. god. p. n. e. zauzeli dobar dio Kampanije vrlo brzo je nastala osačka zajednica Kampanaca, koja za nekih 70tak godina ulazi u intenzivne odnose sa Rimskom Republikom. I od tada Kampanija, a sa njom i Kima, imaju nerazdvojnu sudbinu sa Rimskom državom, sve do gašenja rimskog svijeta.

2.1 Kimska sibila

Sa imenom Kime je neodvojivo povezano i ime Kimske sibile (ili sibile iz Kime), koja je prema općenitoj tradiciji antike i klasične civilizacije, imala tamo prebivalište i bila vezana za tamošnje Apolonovo proročište. Kimska sibila, odnosno njene knjige proročanstava, su neraskidivo vezani za rimsku klasičnu civilizaciju.

Sibila (*Sibylla;* σίβυλλα, u pluralu plural σίβυλλαι)[53] je starogrčka riječ za proročicu, i postala je generički izraz za svaku "priznatu" proročicu helenskog svijeta za koju se smatralo da kroz čija usta i preko čijih usni ustvari "govori" neki bog ili neko božanstvo.[54] Drevna tradicija, kao i historijski podaci nisu baš usklađeni kada govore o sibilama, njihovom broju i imenima, porijeklu, mjestu boravka, dešavanjima, putovanjima, proročanstvima, i dosta toga što je došlo do nas ustvari je obični mitološki ili legendarni materijal. Često se i pojedine sibile međusobno miješaju u vrelima, pa nije uopće lako izvršiti jasnu distinkciju između raznoraznih sibila i koja je šta uradila ili izrekla ili putovala ili darovala. Razlučiti ko su npr. Eritranska, Helespontska, Kimska, Delfska, Samoska koje se najčešće miješaju, nije nimalo jednostavno. Zbog te konfuzije u do danas poznatoj i dostupnoj izvornoj građi, još uvijek nije najbolje shvaćen niti objašnjen fenomen „sibila", niti je u znanstvenoj javnosti usaglašeno mišljenje o njemu.

Kakav kaos vlada u literarnim vrelima vezan za sibile, najbolji primjer pružaju odgovarajuće natuknice o sibilama u romejskoj enciklopediji. U istoj ediciji se nailazi na više različitih tumaćenja, što je direktna posljedica raznolikosti u literarnim vrelima.

[53] Po Williamu Smithu (1867:III, 815), koji se poziva na Plutarha (*Phaedr*. P. 244) i Servija Honorata (*ad Aen*. III, 445) ime je formirano od gečkih riječi Διὸς i Βουλή u smislu da simbolizuje Zeusov, božji savjet.

[54] O sibilama v. Sibilska proročanstva/*The Sibylline Oracles,* u prijevodu, referencama i komentarima Miltona S. Terry iz 1899. god. Milton S. Terry je napisao jedno sažeto, ali vrlo dobro sročeno i koncipirano djelo koje se bavi sibilskim i pseudo-sibilskim proročanstvima. Miltonovo djelo je sastavljeno iz dva dijela. Prvi i glavni dio je prijevod sa komentarima i referencama kolekcije "Sibilska proročanstva u XIV knjiga". Ustvari, uopće nije riječ o 14 knjiga, nego o 12 jer su IX. i X. knjiga nestale, pa su sačuvane i objavljene samo skupine knjiga I – VIII. i XI. – XIV. Međutim, ova kolekcija tzv. sibilskih proročanstava ustvari svojom velikom većinom uopće ne predstavlja fragmente pravih proročanstava sibila, nego je prije riječ o pseudo – sibilskom sadržaju, sastavljenom dobrim dijelom u zrelom, razvijenom antičkom periodu. Čak bi se moglo smatrati da je riječ o falsifikatu, koji je kao "predviđao" ono što je već bilo u historiji, tradiciji i mitologiji zabilježeno i poznato. Pseudo-sibilska kolekcija u "XIV knjiga" pripada jednom širokom opusu pseudo – literature koji je bio vrlo raširen u periodu od cc 150. god. p. n. e. do cc 300. god. n. e. (pa i kasnije), i djelo su više autora koji su bili različitog porijekla, etničke i religijske provinijencije (uključujući i Jevreje i kršćane) i održava kofuziju koja vladala o fenomenu sibila u kasnoj antici, posebno među kršćanima. Dio tzv. "sibilskih proročanstva" (bolje rečeno pseudo-sibilskih) je napisan i kako bi se opravdala neka jevrejska ili kršćanska tumaćenje ili dala legitimnost nekim njihovim učenjima ili samo idejama i dešavanjima. Ne bi ipak trebalo odbaciti mogućnost da u sadržaju ipak možda ima nekog izvornog, ako ne direktnog a ono indirektnog omanjeg sibilskog materijala, bilo iz rimskih sibilskih knjiga ili nekih drugih vrela. Važno je napomenuti da pseudo-sibilska kolekcija u "XIV knjiga" nije nastala odjednom niti kao cjelovito djelo, već je ustvari to skup tih "sibilskih proročanstava" koja su zasebno nastajala i cirkulirala stoljećima (možda samo imajući u pojedinim slučajevima inspirajuće dejstvo nastanka jedno na drugo). Neka od tih pseudo-sibilskih proročanstava su možda nastala i prije nove ere. I trebalo je dugo vremena da se sve to uveže i editira u jedno cjelovito djelo, i taj zadatak je obavio autor koji je poznat kao "Anonimni Predgovor", možda u VI. st. n. e. za vrijeme vladavine Justinijana. "Anonimni Predgovor" je povezao i sastavio sibilska "proročanstva" iz raznoraznih vrela i od raznoraznih autora u "XIV knjiga", od kojih su dvije ostale nesačuvane. Sudeći po tekstu djela izgleda da su i prije "Anonimnog Predgovora" postojale neke manje kompilacije i da ih je on čitave prenosio u svoju kolekciju od "XIV knjiga", radi čega postoji dosta konfliktnih podataka, ponavljanja i tekst nije harmoniziran. Međutim, bez obzira na sve svoje nedostatke ova kolekcija pseudo-sibilskih knjiga predstavlja vrlo vrijedno vrelo za historičare, teologe i klasične filologe jer nudi obilje podataka koji se mogu iskoristiti u konkretnim istraživanjima. Drugi dio Miltonovog djela je Apendiks/Dodatak koji se sastoji od Fragmenata sibilskih proročanstava koji se ne pojavljuju u kolekciji ""XIV knjiga, "Anonimnog predgovora" proročanstvima, izvještaja Laktancija o sibilama, izvještaja pseudo – Justina Martira o sibilama, sibilskog akrostiha. I vrlo izdašne bibliografije o sibilama.; romejska enciklopedija *Suda*; Izdanje Marcijana Kapele iz 1836, u komentarima na Marcijanov tekst: 10; 35; 37; 102; 193; 213 – 214; Smith, W., 1867:III, 814 – 815; Maass, 1879; Bouché-Leclercq, 1879 – 1882; Lanciani, 1893:ch. 1; Peck, 1898; Parke, 1939; Isto, 1988; Jeanmaire, 1939; Delcourt, 1955; Fox, 1973:ch.14; West, 1983; Burkert, 1985:116 – 118; Pitt-Kethley, 1988; Pelikan, 1989:64; Goodrich, 1990; Potter, 1990; Isto, 1994; Kiefer, 1996:223; Collins, 2001; Orlin, 2002; Hale, 2003 (2005); Bowden, 2005:14; Broad, 2006:Eliot – Rainey, 2006:5; Beyer, 2007:coll. 625-630; Hindrew, 2007.

1. Romejska enciklopedija *Suda*,[55] Σίβυλλα : Σίβυλλα, Ἀπόλλωνος καὶ Λαμίας, κατὰ δέ τινας Ἀριστοκράτους καὶ Ὑδάλης, ὡς δὲ ἄλλοι Κριναγόρου, ὡς δὲ Ἕρμιππος Θεοδώρου. Ἐρυθραία, παρὰ τὸ τεχθῆναι ἐν χωρίῳ τῶν Ἐρυθρῶν, ὃ προσηγορεύετο Βάτοι: νῦν δὲ αὐτὸ τὸ χωρίον πολισθὲν Ἐρυθραὶ προσαγορεύονται. τινὲς δὲ αὐτὴν Σικελήν, ἄλλοι Λευκανήν, ἄλλοι Σαρδάνην, ἄλλοι Γεργιθίαν, ἄλλοι δὲ Ῥοδίαν, ἄλλοι Λίβυσσαν, ἄλλοι Σαμίαν ἐδόξασαν. γέγονε δὲ τοῖς χρόνοις τῆς Τρωϊκῆς ἁλώσεως μετὰ υπγ# ἔτη, καὶ συνετάξατο βιβλία ταῦτα: Περὶ παλμῶν, μέλη, χρησμούς. λέγεται δὲ καὶ τρίγωνον εἶδος λύρας αὐτὴν πρῶτον εὑρεῖν. („Sibila, kćerka Apolona i Lamije, iako prema nekima od Aristokrate i Hidale, dok drugi kažu od Krinagore i Hermip kaže od Teodora. Eritranka, zato jer je rođena u području Eritre koja je zvana Batoi, ali kada je samo mjesto osnovano tamo nazvano je Eritra. Neki pretpostavljaju da je ona Sicilka, neki Leukanka, neki Sarđanka, neki Gergitanka, neki Rođanka, neki Libijska, neki Samoška. Ona je živjela 483 godine nakon pada Troje i skupila je ove knjige : O Treperenju, Pjesmama, Proročanstvima. Govorilo se da je ona prva izumila trokutasti tip lire.“). 2. Romejska enciklopedija *Suda*, Σίβυλλα Δελφίς : Σίβυλλα Δελφίς, ἣν καὶ Ἄρτεμιν προσηγόρευσαν. γέγονε δὲ αὕτη πρὸ τῶν Τρωϊκῶν, καὶ ἔγραψε χρησμοὺς δι' ἐπῶν. ὅτι ὁ πατὴρ Σιβύλλης τῆς Χαλδαίας Βηρωσσὸς ἐκαλεῖτο, ἡ δὲ μήτηρ αὐτῆς Ἐρυμάνθη. („Delfska sibila, oni su je takođe zvali Artemis. Ona je rođena prije Trojanskog rata i ona je pisala proročansta u stihovima. Otac Haldejske sibile se zvao Berosos a majka Erimante“). 3. Romejska enciklopedija *Suda*, Σίβυλλα Ἕλισσα : Σίβυλλα Ἕλισσα: ἔγραψε μαντείας καὶ χρησμοὺς δι' ἐπῶν. („Heliska/Vrteća sibila. Ona je proricala u stihovima.“). 4. Romejska enciklopedija *Suda*, Σίβυλλα Κολοφωνία : Σίβυλλα Κολοφωνία, ἥτις ἐκλήθη καὶ Λάμπουσα, ἀπόγονος Κάλχαντος. καὶ αὐτὴ μαντείας καὶ χρησμοὺς δι' ἐπῶν, καὶ ἄλλα.. (Kolofonska sibila, koju su takođe zvali Lampusa, porijeklom od Kalhanta. Ona je takođe proricala u stihovima i druge stvari.). 5. Romejska enciklopedija *Suda*, Σίβυλλα Φρυγία : Σίβυλλα Φρυγία, ἡ κληθεῖσα ὑπό τινων Σάρυσις, ὑπὸ δέ τινων Κασσάνδρα, ἄλλων δὲ Ταραξάνδρα. καὶ αὐτὴ χρησμούς. („Frigijska sibila, ona je zvana od nekih Sarisa, od nekih Kasandra, i od drugih Taraksandra. Ona je takođe proricala.“). 6. Romejska enciklopedija *Suda*, Σίβυλλα Θετταλή : Σίβυλλα Θετταλή, ἡ κληθεῖσα καὶ Μαντώ, ἀπόγονος Τειρεσίου. („Tesalijska sibila, koja je takođe zvana Manto, potomak Tiresije.“). 7. Romejska enciklopedija *Suda*, Βρούτιδες : Βρούτιδες: γυναῖκες οὕτω καλούμεναι, οἱονεὶ Σίβυλλαι καὶ προφήτιδες. πάσας δὲ τὰς ἐνθουσιώσας Σιβύλλας ἐκάλουν. („Žene koje su zvane ovako, kao sibile i proročice. Uobičajeno je bilo sibilama nazivati sve od boga zaposjednute /u smislu inspiracije u izricanju proročanstava op. S.M./ žene“). U ovom kontekstu v. i natuknice Σιβυλλιᾷ, Ἴλιον, Προμηθεύς, Λίβερνος..

U početku, u mitska i legendarna vremena, sibile su bile vezane samo uz neka svetilišta, kao što su Delfi ili Pesinunt/Pesinus/*Pessinus*/Πεσσινούς/Πισσινούς (grad u kontinentalnoj unutrašnjosti Male Azije, poznat po svetilištu boginje Kibele), gdje su proricale pod “utjecajem” božanstava, izvorno onih htonskih (podzemnih) božanstava. Kasnije ih se broj povećao i raširile su se ne samo helenskim svijetom, i u vrelima ih nalazimo ne samo u Heladi, nego i u Italiji, Maloj Aziji i Levantu.

[55] U svojim podacima o sibilama, autor ili autori enciklopedije *Suda* su se izgleda neposredno oslanjali i na podatke koje je prenosio i zapisao Hesihije iz Mileta (Ἡσύχιος ὁ Μιλήσιος), ranoromejski kroničar i biograf iz vremena vladavine Justinijana. On je bio autor tri bitna djela : 1. „Pregled svjetske historije“ u šest knjiga. 2. „Biografski rječnik o učenim ljudima“. 3. „Historija vladavine Justina I. i ranih godina vladavine Justinijana“.

Pošto Homer ne spominje sibile, njihova šira pojava pripada vjerojatno kasnohomerskom i arhajskom dobu. Najstariji do danas poznati podatak koji spominje sibilu dolazi iz djela Heraklita (fragment 92)[56]. Postoji realna mogučnost da je običaj postojanja proročice – žene kroz čija usta progovara božanstvo ustvari bliskoistočnog porijekla i postoji dokaze o tome koji se mogu datirati u II. i I. milenijum p. n. e. Iako se za neke od sibila spominju i personalna, osobna imena, one su uglavnom bile identificirane ili nominirane po nazivu lokacije ili mjesta njihovog hrama, svetilišta ili bilo kakvog drugog tipa temenosa (τέμενος; domena odvojena za neku oficijelnu, javnu upotrebu religijskog, kultnog, posvećenog karaktera). Sibile bi davale odgovore koji su zavisili nakon dobro postavljenih pitanja, za razliku od "proroka" koji bi tipično indirektno odgovarali na postavljena pitanja.

Po Williamu Smithu (1867:III, 815, pozivajući se na "neke koji to kažu", vjerojatno mitološke izvore) prva sibila od koje su ostale preuzele ime je bila kćerka Dardana i Nese : "The first Sybil, from whom all the rest are said to have derived their name, is said to have been a daughter of Dardanus and Neso."

James Frazer u svome prijevodu i komentarima djela Pausanije (pozivajući se na Ernsta Maassa, *De Sibyllarum Indicibus*, Berlin, 1879.)[57] da su samo dvije helenske sibile historijski pouzdane i to : Herofila iz Eritre (jonski grad nasuprot otoku Hiosu; ona se nalazila u Apolonovom proročištu u navedenom gradu) koja je živjela u VIII. st. p. n. e. i *Phemonoe*/Femonoe ili Fita ili Foito sa Samosa (u Apolonovom proročištu blizu Herinog hrama na Samosu) koja je živjela nešto kasnije u vrijeme kada su Megarani 657. god. p. n. e. osnovali apoikiju Bizant. Međutim, za Eritru se spominju i sibila koja je porijeklom bila iz Haldeje i to kćerka babilonskog historičara Berosusa (iako se ovo kod Pseudo – Justina odnosi na Kimsku sibilu) i izvjesne Erimante. A Apolodor iz Eritre govori i o jednoj svojoj zemljakinji koja je predvidjela Trojanski rat i da će Grci uništiti Troju, ali i da će Homer prepjevati laži. Isti autor u istom djelu pretpostavlja da su stari Heleni izgleda u rano vrijeme znali samo za jednu sibilu, i da je Heraklid Pontski prvi, nama poznati, pisac koji razlikuje nekoliko sibila.i to Frigijsku, Eritransku i Helespontsku : "At first, the Greeks seemed to have known only one Sibyl. (Heraclitus, cited by Plutarch, *De Pythiae Oraculis* 6; Aristophanes, *Peace* 1095, 1116; Plato,*Phaedrus*, p.244b). The first writer who is known to have distinguished several Sibyls is Heraclitus Ponticus in his book *On Oracles*, in which he appears to have enumerated at least three, namely the Phrygian, the Erythraean, and the Hellespontine." Po Potteru D. S. (1990:106) izgleda da se bar do kasnog V. st. p. n. e. ime sibila primjenjivalo samo na jednu proročicu : "In the late fifth century BC it does appear that 'Sibylla' was the name given to a single inspired prophetess". Elijan Klaudije (*V. H.* XII, 35) spominje četiri sibile i to : Eritransku, Samosku, Egipatsku i Sardsku.

Bez obzira na to da li je u početku bila samo jedna sibila, i da se to ime odnosilo samo na jednu proročicu, nesumnjivo je vremenom njihov broj narastao, pa sačuvana vrela na kraju spominju njih deset[58] i to : 1. Persijska sibila ili Babilonska sibila ili Hebrejska

[56] Heraklit iz Efesa (Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος,; živio cc. 535. – cc. 475. god. p. n. e.) je bio helenski filozof iz Jonije. Po Diogenu Laertiju Heraklitovo djelo je bilo „O Prirodi". Međutim, od čitavog njegovog djela su očuvani samo pojedini fragmenti koje su citirali drugi autori. O njemu v. Đurić, 1972:481 - 485; Isto, 1976:124 – 140; Isto, 2003:504 - 508. O podatku o sibili kod Heraklita v. Sibilska proročanstva, 1899:4.

[57] Pausanija 1913:v. 5, str. 288: komentar Jamesa Frazera na 10. knjigu, poglavlje 12, redak 1. „Herophile surnamed Sibyl" : „Prof. E. Maass (op cit., p.56) holds that two only of the Greek Sibyls were historical, namely Herophile of Erythrae and Phyto of Samos; the former he thinks lived in the eighth century BC, the latter somewhat later."

[58] Po Williamu Smithu (1867:III, 815) to su : „namely the Babylonian, the Libyan, the Delphian (an elder Delphian, who was a daughter of Zeus and lamia, and a younger one, Paus. X. 12§ 1), The Cimmerian, the Erythraean. (here too we find an elder and a younger one, who is called Herophile, Strab. xiv. p. 645), the Samian, the Cumaean (who is sometimes identified with the Erythraean, Aristot. *Mirab.* 97), the Hellespontian or Trojan (comp. Tibull. ii. 5. 19), the Phrygian and the Tiburtine (Paus. x 12; Lactant. *Instit.* i. 6).... Pausanias also mentions a Hebrew sibyl of the name of Sabbe, who is called a daughter of Berosus and Erymanthe."

sibila ili Egipatska sibila. 2. Libijska sibila. 3. Delfska sibila (odijeljana i ličnost i institucija od pitijske proročice u Delfima i ne treba ih miješati). 4. Kimerijska sibila po imenu Karmenta je bila proročica u Apolonovom svetilištu u italijanskom mjestu *Cimmerium*, blizu jezera Avernus. Možda je u slučaju Kimerijske sibile riječ o dupliciranju za onu Kimsku. Proročište posvećeno Apolonu je stajalo na Kimskom akropolisu. Ova Kimerijska proročica je izgleda vjerojatno bila poštovana još od domorodačke populacije, da bi dolaskom Helena u Kampaniju došlo do i*nterpetatio graeca* i ova proročica bila identificirana kao sibila. 5. Eritranska sibila. U Eritri je znatno kasnije (u vrijeme Aleksandra Velikog) živjela još jedna proročica po imenu Atenais (Ἀθηναΐς), i koja je prema Strabonu Aleksandru obznanila njegovo navodno božansko porijeklo. 6. Samoska sibila. 7. Helespontska sibila ili Trojanska sibila, u Apolonovom proročištu u maloazijskoj Dardaniji. Pausanija prenosi da je ona rođena prije Trojanskog rata, od oca iz Marpesa i majke sa Ide. Pausanije je izgleda u svome opisu pomiješao podatke o Helespontskoj i Eritranskoj sibili i možda onoj Kimskoj (zbog imena Herofila). Laktancije i „Anonimni predgovor“ prenose da je Helespontska sibila poticala iz sela Marpesa na planini (trojanskoj) Idi[59], blizu grada Gergite/Gergitiona[60] i (pozivajući se na Heraklida Pontskog) da je živjela u vrijeme Solona i Kira (cc prva polovica VI. st. p. n. e.). Po svemu sudeći ova Helespontska sibila se često miješa sa Eritranskom, a možda je riječ i o jednoj te istoj sibili. 8. Frigijska sibila, koja se često miješa sa Helespontskom sibilom i Eritranskom sibilom. Možda je riječ o jednoj sibili, umjesto tri maloazijske sibile, ili su stvarno postojale tri ili bar dvije različite maloazijske sibile. 9. Tiburtinska sibila po imenu Albunea sa sjedištem u Tiburu. Ona se nekada miješa sa Kimskom sibilom. 10. Kimska sibila. Inače je tradicija miješanja Eritranske, Helespontske i Kimske sibile izgleda bila vrlo prisutna. Od ovih deset nabrojanih najpoznatije i najvažnije su : Delfska, Eritranska i Kimska. Na mediavelnom latinskom zapadu riječ „sibila“ je postala sinonim za bilo koju ženu-proročicu, pa je i broj sibila varirao. Slike sibila su bile omiljena tema mediavelnih, renesansnih i baroknih umjetnika.

---

[59] Planina Ida u Troadi (danas Kazdağı ili „Gušćja planina“; Kaz Dağları ili Karataş Tepesi), jugoistočno od Troje. U drevna vremena, ova planina je bila posvećena kultu Kibele, koja je u Rimu dobila epitet *Idaea Mater*. Po mitologiji *Idaea* je bila nimfa, partnerka riječnog boga Skamandera i majka Teukara. Po jednoj epizodi zabilježenoj u epitomama treće knjige djela Βιβλιοθήκη od Pseudo – Apolodora, u toku Trojanskog rata, Ahilej je zajedno sa još nekim ahejskim poglavarima pustošio okolinu i na Idi ukrao Enejinu stoku. Tom prilikom Eneja je uspio pobjeći, ali je Ahilej ubio pastire i Mestora, sina Prijama i odveo „svetu kravu“.

[60] O Gergisu v. Smith, W., 1854:I, 989 – 990.

Prikaz (freska) Eritranske sibile u Siktinskoj kapeli u Rimu. Autor Mikelanđelo Buonaroti/Michelangelo Buonarroti.

Iz mnoštva podataka o sibilama odabrali smo četiri najobimnija, najdetaljnija i najvažnija izvještaja iz sačuvane antičke literarne baštine, kako bi čitalac dobio kakav takav pregled fenomena sibila u klasičnoj grčko – rimskoj civilizaciji. Ta četiri izvještaja dolaze od putopisca Pausanije, Laktancija, Pseudo – Justina i "Anonimnog Predgovora".

Pausanija[61] (X, 12; praveći podužu digresiju dok govori o Delfima) daje jedan skupni, ali detaljni pregled fenomena "sibile" : πέτρα δέ ἐστιν ἀνίσχουσα ὑπὲρ τῆς γῆς: ἐπὶ ταύτῃ Δελφοὶ στᾶσάν φασιν ᾆσαι τοὺς χρησμοὺς γυναῖκα ὄνομα Ἡροφίλην, Σίβυλλαν δὲ ἐπίκλησιν. τὴν δὲ πρότερον γενομένην, ταύτην ταῖς μάλιστα ὁμοίως οὖσαν ἀρχαίαν εὕρισκον, ἣν θυγατέρα Ἕλληνες Διὸς καὶ Λαμίας τῆς Ποσειδῶνός φασιν εἶναι, καὶ χρησμούς τε αὐτὴν γυναικῶν πρώτην ᾆσαι καὶ ὑπὸ τῶν Λιβύων Σίβυλλαν λέγουσιν ὀνομασθῆναι. ἡ δὲ Ἡροφίλη νεωτέρα μὲν ἐκείνης, φαίνεται δὲ ὅμως πρὸ τοῦ πολέμου γεγονυῖα καὶ αὕτη τοῦ Τρωικοῦ, καὶ Ἑλένην τε προεδήλωσεν ἐν τοῖς χρησμοῖς, ὡς ἐπ᾽ ὀλέθρῳ τῆς Ἀσίας καὶ Εὐρώπης τραφήσοιτο ἐν Σπάρτῃ, καὶ ὡς Ἴλιον ἁλώσεται δι᾽ αὐτὴν ὑπὸ Ἑλλήνων. Δήλιοι δὲ καὶ ὕμνον μέμνηνται τῆς γυναικὸς ἐς Ἀπόλλωνα. καλεῖ δὲ οὐχ Ἡροφίλην μόνον ἀλλὰ καὶ Ἄρτεμιν ἐν τοῖς ἔπεσιν αὑτήν, καὶ Ἀπόλλωνος γυνὴ γαμετή, τοτὲ δὲ ἀδελφὴ καὶ αὖθις θυγάτηρ φησὶν εἶναι. ταῦτα μὲν δὴ μαινομένη τε καὶ ἐκ τοῦ θεοῦ κάτοχος πεποίηκεν: ἑτέρωθι δὲ εἶπε τῶν χρησμῶν ὡς μητρὸς μὲν ἀθανάτης εἴη μιᾶς τῶν ἐν Ἴδῃ νυμφῶν, πατρὸς δὲ ἀνθρώπου, καὶ οὕτω λέγει τὰ ἔπη:"εἰμὶ δ᾽ ἐγὼ γεγαυῖα μέσον θνητοῦ τε θεᾶς τε,

νύμφης δ᾽ ἀθανάτης, πατρὸς δ᾽ αὖ κητοφάγοιο,
μητρόθεν Ἰδογενής, πατρὶς δέ μοί ἐστιν ἐρυθρή
Μάρπησσος, μητρὸς ἱερή, ποταμός τ᾽ Ἀιδωνεύς.

ἦν δὲ ἔτι καὶ νῦν ἐν τῇ Ἴδῃ τῇ Τρωικῇ πόλεως Μαρπήσσου τὰ ἐρείπια καὶ ἐν αὐτοῖς οἰκήτορες ὅσον ἑξήκοντα ἄνθρωποι: ὑπέρυθρος δὲ πᾶσα ἡ περὶ τὴν Μάρπησσον γῆ καὶ δεινῶς ἐστιν αὐχμώδης, ὥστε καὶ τῷ Ἀϊδωνεῖ ποταμῷ καταδύεσθαί τε ἐς τὴν χώραν καὶ ἀνασχόντι τὸ αὐτὸ αὖθις πάσχειν, τέλος δὲ καὶ ἀφανίζεσθαι κατὰ τῆς γῆς, αἴτιον ἐμοὶ δοκεῖν ἐστιν ὅτι λεπτή τε κατὰ τοῦτο καὶ σηραγγώδης ἐστὶν ἡ Ἴδη. ἀπέχει δὲ Ἀλεξανδρείας τῆς ἐν τῇ Τρῳάδι τεσσαράκοντα ἡ Μάρπησσος καὶ διακόσια στάδια. τὴν δὲ Ἡροφίλην οἱ ἐν τῇ Ἀλεξανδρείᾳ ταύτῃ νεωκόρον τε τοῦ Ἀπόλλωνος γενέσθαι τοῦ Σμινθέως καὶ ἐπὶ τῷ ὀνείρατι τῷ Ἑκάβης χρῆσαί φασιν αὐτὴν ἃ δὴ καὶ ἐπιτελεσθέντα ἴσμεν. αὕτη ἡ Σίβυλλα ᾤκησε μὲν τὸ πολὺ τοῦ βίου ἐν Σάμῳ, ἀφίκετο δὲ καὶ ἐς Κλάρον τὴν Κολοφωνίων καὶ ἐς Δῆλόν τε καὶ ἐς Δελφούς: ὁπότε δὲ ἀφίκοιτο, ἐπὶ ταύτης ἱσταμένη τῆς πέτρας ᾖδε. τὸ μέντοι χρεὼν αὐτὴν ἐπέλαβεν ἐν τῇ Τρῳάδι, καί οἱ τὸ μνῆμα ἐν τῷ ἄλσει τοῦ Σμινθέως ἐστὶ καὶ ἐλεγεῖον ἐπὶ τῆς στήλης:"ἅδ᾽ ἐγὼ ἁ Φοίβοιο σαφηγορίς εἰμι Σίβυλλα

τῷδ᾽ ὑπὸ λαϊνέῳ σάματι κευθομένα,
παρθένος αὐδάεσσα τὸ πρίν, νῦν δ᾽ αἰὲν ἄναυδος,
μοίρᾳ ὑπὸ στιβαρᾷ τάνδε λαχοῦσα πέδαν.
ἀλλὰ πέλας Νύμφαισι καὶ Ἑρμῇ τῷδ᾽ ὑπόκειμαι,

[61] Pausanija (Παυσανίας, cc. 110. – cc 180. god. n. e.) je napisao djelo pod naslovom Ἑλλάδος περιήγησις („Opis Helade.") Pausanija je rodom bio iz Magnezije u Maloj Aziji, blizu Sipila u Lidiji. Njegov putopis je jedno enormno djelo u kome je prilično detaljno prikazao stotine naselja, svetilišta i spomenika. Danas je vrijednost tih podataka neprocjenjiva, posebno za ona naselja i spomenike koji su nestali netragom. Na svojim putovanjima se Pausanija interesirao i za lokalne kultove, mitologiju, tradiciju, antikvarne i povijesne podatke.

μοῖραν ἔχοισα κάτω τᾶς τότ᾽ ἀνακτορίας.

”ὁ μὲν δὴ παρὰ τὸ μνῆμα ἕστηκεν Ἑρμῆς λίθου τετράγωνον σχῆμα: ἐξ ἀριστερᾶς δὲ ὕδωρ τε κατερχόμενον ἐς κρήνην καὶ τῶν Νυμφῶν ἐστι τὰ ἀγάλματα. Ἐρυθραῖοι[62] δὲ—ἀμφισβητοῦσι γὰρ τῆς Ἡροφίλης προθυμότατα Ἑλλήνων—Κώρυκόν τε καλούμενον ὄρος καὶ ἐν τῷ ὄρει σπήλαιον ἀποφαίνουσι, τεχθῆναι τὴν Ἡροφίλην ἐν αὐτῷ λέγοντες, Θεοδώρου δὲ ἐπιχωρίου ποιμένος καὶ νύμφης παῖδα εἶναι: Ἰδαίαν δὲ ἐπίκλησιν γενέσθαι τῇ νύμφῃ κατ᾽ ἄλλο μὲν οὐδέν, τῶν δὲ χωρίων τὰ δασέα ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἴδας τότε ὀνομάζεσθαι. τὸ δὲ ἔπος τὸ ἐς τὴν Μάρπησσον καὶ τὸν ποταμὸν τὸν Ἀϊδωνέα, τοῦτο οἱ Ἐρυθραῖοι τὸ ἔπος ἀφαιροῦσιν ἀπὸ τῶν χρησμῶν. τὴν δὲ ἐπὶ ταύτῃ χρησμοὺς κατὰ ταὐτὰ εἰποῦσαν ἐκ Κύμης τῆς ἐν Ὀπικοῖς εἶναι, καλεῖσθαι δὲ αὐτὴν Δημὼ συνέγραψεν Ὑπέροχος ἀνὴρ Κυμαῖος. χρησμὸν δὲ οἱ Κυμαῖοι τῆς γυναικὸς ταύτης ἐς οὐδένα εἶχον ἐπιδείξασθαι, λίθου δὲ ὑδρίαν ἐν Ἀπόλλωνος ἱερῷ δεικνύουσιν οὐ μεγάλην, τῆς Σιβύλλης ἐνταῦθα κεῖσθαι φάμενοι τὰ ὀστᾶ. ἐπετράφη δὲ καὶ ὕστερον τῆς Δημοῦς παρ᾽ Ἑβραίοις τοῖς ὑπὲρ τῆς Παλαιστίνης γυνὴ χρησμολόγος, ὄνομα δὲ αὐτῇ Σάββη: Βηρόσου δὲ εἶναι πατρὸς καὶ Ἐρυμάνθης μητρός φασι Σάββην: οἱ δὲ αὐτὴν Βαβυλωνίαν, ἕτεροι δὲ Σίβυλλαν καλοῦσιν Αἰγυπτίαν. Φαεννὶς δὲ θυγάτηρ βασιλεύσαντος ἀνδρὸς ἐν Χάοσι καὶ αἱ Πέλειαι παρὰ Δωδωναίοις ἐμαντεύσαντο μὲν ἐκ θεοῦ καὶ αὗται, Σίβυλλαι δὲ ὑπὸ ἀνθρώπων οὐκ ἐκλήθησαν. τῆς μὲν δὴ πυθέσθαι τὴν ἡλικίαν καὶ ἐπιλέξασθαι τοὺς χρησμούς *** Ἀντιόχου γὰρ μετὰ τὸ ἁλῶναι Δημήτριον αὐτίκα ἐς τὴν ἀρχὴν καθισταμένου γέγονε Φαεννίς. τὰς Πελειάδας δὲ Φημονόης τε ἔτι προτέρας γενέσθαι λέγουσι καὶ ᾄσαι γυναικῶν πρώτας τάδε τὰ ἔπη:

“Ζεὺς ἦν, Ζεὺς ἐστίν, Ζεὺς ἔσσεται: ὦ μεγάλε Ζεῦ. Γᾶ καρποὺς ἀνίει, διὸ κλῄζετε Ματέρα γαῖαν.

χρησμολόγους δὲ ἄνδρας Κύπριόν τε Εὔκλουν καὶ Ἀθηναίους Μουσαῖον τὸν Ἀντιοφήμου καὶ Λύκον τὸν Πανδίονος, τούτους τε γενέσθαι καὶ ἐκ Βοιωτίας Βάκιν φασὶ κατάσχετον ἄνδρα ἐκ νυμφῶν: τούτων πλὴν Λύκου τῶν ἄλλων ἐπελεξάμην τοὺς χρησμούς. τοσαῦται μὲν ἄχρι ἐμοῦ λέγονται γυναῖκες καὶ ἄνδρες ἐκ θεοῦ μαντεύσασθαι: ἐν δὲ τῷ χρόνῳ τῷ πολλῷ καὶ αὖθις γένοιτο ἂν ἕτερα τοιαῦτα. („Ima jedna stijena koja se izdiže nad zemljom. Delfljani kažu da je na njoj stajala i pjevala proročanstva žena po imenu Herofila, a nadimak joj je bio sibila. Pronašao sam da je prva sibila bila među najstarijima na svijetu. Heleni kažu da je bila kćerka Zeusa i Lamije, Posejdonove kćeri, da je ona prva žena koja je davala proročke odgovore i da je nadimak sibila dobila od Libijaca. Herofila, koja je bila mlađa od prve, ipak je čini se rođena prije Trojanskog rata i u svojim proročkim predviđanjima je rekla da će se Helena roditi u Sparti na propast Azije i Europe te će Heleni zbog nje zauzeti Troju. Deljani pamte da je ta žena sastavila himnu u čast Apolona. U svojoj pjesmi ona se ne naziva samo Herofila već i Artemida, pa se naziva i vjenčanom ženom Apolonovom, nekad sestrom njegovom, pa opet kćerkom. Ona je to sastavila u ludom zanosu i obuzeta bogom.[63] Drugdje je u svojim proročanstvima izjavila da joj je majka besmrtna, da je jedna od nimfa na Idi, dok joj je otac smrtni čovjek. Ti stihovi ovako glase :

Napola ja sam smrtna, a pola sam božjeg roda.
Besmrtna majka mi nimfa, a otac hljebojeđa dolje.
Po majci pripadam Idi, po ocu Marpesu gradu,
Majci što posvećen on je, i rijeci Aidoneju.[64]

---

[62] Pausanije očito misli na stanovnike maloazijske Eritre (Ἐρυθραί) →Eritance, a ne na stanovnike eubejske Eretrije (Ερέτρια)→Eretrijce, kako je to pogrešno navedeno u prijevodu Pausanijevog djela od Uroša Pasinija iz 1989. god. Planina Korik se nalazila u Maloj Aziji, kod Eritre.

[63] Sudeći po Pausanijevom opisu sibile Herofile, ako je ona uopće i postojala, riječ je o osobi sa izrazitim psihičkim problemima. Međutim, izgleda da su upravo ovakve, lude ili polulude žene znale biti smatrane posvećenim osobama preko kojih se ljudima obraća božanstvo.

[64] Aidonej („nevidljivi“) je inače naziv i za Hada i tzv. podzemni svijet.

I danas na trojanskoj Idi postoje ostaci grada Marpesa i u njima je oko šezdeset stanovnika. Zemlja oko Marpesa je sva crvenkasta i jako hrapava tako da rijeka Aidonej ponire u zemlju pa se opet pojavi dok se ne izgubi pod zemljom. Uzrok je tome, po mome mišljenju, drobna i šupljikava Ida. Marpes je dvjesto i četrdeset stadija udaljen od Aleksandrije u Troadi. Stanovnici ove Aleksandrije kažu da je Herofila postala sluga u hramu Apolona Sminteja („koji tamani miševe“)[65] i da se u povodu Hekabina sna izrazila onako kako znamo da se kasnije i dogodilo. Ova sibila je provela veći dio života na Samosu, ali je posjetila i Klar kod Kolofana, Del i Delfe. Kada bi došla u Delfe, stala bi na tu stijenu i pjevala proročke stihove. Ipak ju je smrt zatekla u Troadi i grob joj se nalazi u gaju Sminteja, a na ploči stoje ovi elegijski stihovi.

Febova sibila jesam što jasno proricaše svima.
Skriva me sada tu hladni i kameni grob.
Bila sam djevojka glasna, a sada sam umukla sasvima.
Slomi me Usud krut, negve mi postavi te.
Ali blizu nimfa i Hermesa ovoga ležim,
Donjih bogova dom i meni pripada sad.

Pokraj groba zaista stoji Hermes u obliku četverouglaste stijene. Nalijevo je voda, koja teče dolje prema česmi, i statue nimfa. Eritranci, koji se najviše od svih Helena prepiru zbog Herofile, pokazuju na planinu zvanu Korik i na pećinu u toj planini tvrdeći da je Herofila u njoj rođena i da je ona kćerka Teodora, pastira toga kraja i jedne nimfe. Dodaju da je naziv Idejska nimfa nastao samo zato što su tadašnji ljudi idama nazivali mjesta sa gustim drvećem. Stih o Marpesu i rijeci Aidoneju su Eritranci izbacili iz proročanstva. **Hiperoh iz Kime je napisao da se druga žena, koja je na isti način davala prorročanstva, zvala Demo iz opičke Kime. Kimenjani ne mogu navesti nijedno proročanstvo te žene, ali pokazuju malu kamenu urnu u svetilištu Apolonovu i tvrde da se u njoj nalaze kosti sibiline.** [66] Poslije Deme među Hebrejima, povrh Palestine, odgojila se proročica po imenu Saba. Kažu da je Sabin otac bio Beroz, a majka Erimanta. Jedni je međutim nazivaju Babilonskom sibilom, a drugi Egipatskom sibilom. Faenida, kćerka kralja Haonaca[67] i Peleje[68] (Golubice) kod Dodonjana davale su također proročanstva nadahnute bogom, ali ih ljudi nisu nazivali sibilama. Doznati njenu dob i čitati proročanstva.... jer Faenida se rodila kada je Antioh uspostavio svoju vlast odmah poslije nego je zarobio Demetrija. Govori se da su Pelijade rođene i prije Femoneje i da su prve pjevale ove stihove :

Zeus je bio, Zeus jest i biti će. O veliki Zeuse!
Geja plodove daje, pa Maju slavite Zemlju!.

Kažu da su također i ovi ljudi izricali proročanstva: Euklo sa Kipra, Atenjanin Muzej, sin Antiofema, pa Lik, sin Pandionov, zatim Bakis iz Beotije koji je bio nadahnut od nimfa. Čitao sam proročanstva svih njih, osim onih Likovih, to su ljudi i žene za koje se danas govori da su bogom nadahnuti izricali proročanstva. U dugom vremenu koje teče moglo bi se opet nešto slično dogoditi.“).

[65]Smintej je nadimak likijskog Apolona. Označava onoga koji zrakama ubija poljske miševe i tako čuva oranice.

[66] Podebljani dijelovi teksta u prijevodu je ono što se u konkretno izvoru odnosi na Kimsku sibilu.

[67] Narod iz Epira.

[68] Peleje su zapravo svećenice proročišta u Dodoni u središnjem Epiru, gdje su se proročki odgovori davali po šuštanju svetog hrasta ili po letu svetih golubova.

James Frazer[69] smatra da Pausanijev podatak treba tumačiti u smislu da je sibila Herofila izricala svete stihove u svetilištima i u na Samosu i na Klarosu, i u Delosu i u Delfima…itd…, odnosno da je prilično putovala, ali da su u isto vrijeme Delfi imali svoju, posebnu, sopstvenu sibilu.

Najbitniji literarni, pisani izvještaj o siibilama u jednom komadu sa kojim sadašnji nivo znanja raspolaže je od Laktancija[70] i po njemu (Sibilska proročanstva, 1899:91 – 92, preuzeto iz njegovih *Divine Institutes*, I, VI) : *M- Varro, quo nemo umquam doctior, ne apud graecos quidem nedum apud latinos uixit, in libris rerum diuinarum, quos ad C- Caesarem pontificem maximum scripsit, cum de quindecim uiris loqueretur, Sibyllinos libros ait non fuisse unius Sibyllae; sed appellari uno nomine Sibyllinos quod omnes foeminae uates Sibyllae, sint a ueteribus nuncupatae, uel ab unius Delphidis nomine, uel a consiliis deorum enuntiandis. g-sious enim deos, non g-theous, et consilium non g-boulehn, sed g-bulehn appellabant Aeolico genere sermonis: itaque Sibyllam dictam esse quasi g-siobolehn; caeterum Sibyllas decem numero fuisse; easque omnes enumerauit sub auctoribus, qui de singulis scriptitauerint: primam fuisse de Persis, cuius mentionem fecerit Nicanor, qui res gestas Alexandri Macedonis scripsit: secundam Lybissam, cuius meminit Euripides in Lamiae prologo: tertiam Delphida, de qua Chrysippus loquitur in eo libro, quem de diuinatione composuit: quartam Cimmeriam in Italia, quam Naeuius in libris belli Punici, Piso in annalibus nominat: quintam Erythraeam, quam Apollodorus Erythraeus affirmat suam fuisse ciuem, eamque Graiis Ilium petentibus uaticinatam, et perituram esse Troiam, et Homerum mendacia scripturum: sextam Samiam de qua scribit Eratosthenes in antiquis annalibus Samiorum repeisse se scriptum: septimam Cumanam nomine Amaltheam, quae ab aliis Demophile uel Herophile nominatur; eamque nouem libros attulisse ad regem Tarquinium Priscum, ac pro eis trecentos Philippeos postulasse; regemque aspernatum pretii magnitudinem, derisisse mulieris insaniam: illam in conspectu Regis tres combussisse, ac pro reliquis idem pretium postulasse: Tarquinium multo magis mulierem insanire putasse. Quae denuo tribus aliis exustis, cum in eodem pretio perseueraret, motum esse regem, ac residuos trecentis aureis emisse: quorum postea numerus sit auctus, Capitolio refecto, quod ex omnibus ciuitatibus et Italicis, et Graecis, et praecipue Erythraeis coacti, allatique sunt Romam, cuiuscumque Sibyllae nomine fuerint: octauam Hellespontiam in agro Troiano natam; uico Marpesso, circa oppidum Gergithium; quam scribit Heraclides Ponticus Solonis et Cyri fuisse temporibus: nonam Phrygiam, quae uaticinata sit Ancyrae: decimam Tiburtem, nomine Albuneam, quae Tiburi colitur ut dea, iuxta ripas amnis Anienis, cuius in gurgite simulacrum eius inuentum esse dicitur, tenens in manu librum: cuius sortes Senatus in Capitolium transtulerit. Harum omnium Sibyllarum carmina et feruntur et habentur, praeterquam Cumaeae, cuius libri a Romanis occuluntur, nec eos ab ullo, nisi a quindecim uiris inspici fas habent. Et sunt singularum singuli libri: qui quia Sibyllae nomine inscribuntur, unius esse creduntur; suntque confusi, nec discerni ac suum cuique assignari potest: nisi Eruthraeae, quae et nomen suum uerum carmini inseruit, et Erythraeam se nominatum iri praelocuta est, cum esset orta Babylone: sed et nos confuse Sibyllam dicemus, sicubi testimoniis earum fuerit abutendum. Omnes igitur hae Sibyllae unum Deum praedicant; maxime tamen Erythraea, quae celebrior inter caeteras ac nobilior habetur: siquidem Fenestella, diligentissimus Scriptor de quindecim uiris dicens, ait, restituto Capitolio, retulisse ad Senatum C- Curionem Cos- ut legati Erythras mitterentur, qui carmina Sibyllae conquisita Romam*

[69] Pausanija 1913:v. 5, str. 288: komentar Jamesa Frazera.

[70] Laktancije (*Lucius Caecilius Firmianus Lactantius*; živio cc 240. – cc 320. god. n. e.) koji je najpoznatiji po djelu „O smrtima progonitelja" (*De mortibus persecutorum*), u kojoj se dokazuje da su svi oni koji su progonili kršćane umrli nasilnom smrću. Laktancije je bio plodan pisac i ideolog i pored već navedenog djela *De mortibus persecutorum* napisao je i : 1. *De Opificio Dei.* 2. *Divinarum Institutionum Libri VII.* 3. Epitome na *Divinarum Institutionum.* 4. *De Ira Dei.* 5. Njemu se pripisuje i poema *de Ave Phoenice*, iako ne pokazuje bilo kakve elemente kršćanstva. Laktancije je bio savjetnik dominusa Konstantina i tutor njegovog sina.

deportarent; itaque missos esse P- Gabinium, M- Otacilium, L- Valerium, qui descriptos a priuatis uersus circa mille Romam deportarunt. ("Marko Varon, od koga niko učeniji nikada nije živio, niti među Grcima, niti čak među Latinima, u knjigama o svetim stvarima koje je on pisao Gaju /Juliju op. S.M./ Cezaru, vrhovnom svećeniku / *pontifex maximus* op. S.M./, kada je on govorio o kvindecimvirima,[71] kaže da Sibilske knjige nisu bile djelo jedne sibile, nego su bile nazvane jednim imenom, Sibilske, budući da su sve žene proroci bile zvane sibile od drevnih predaka, bilo od imena one u Delfima, ili od njihovog obznanjivanja savjeta bogova. U eolskom načinu govora /misli se na eolsko narječje op.S.M./ oni zovu bogove *sious* /σιοὺς/, ne *theous* /Θεοὺς/, a savjet nije *boule* /βουλὴν/ nego *bule* /βυλὴν/, i tako je sibila izgovarana /na eolskom op. S.M./ kao *siobule* σιοβυλη΄/ a ne u književnom grčkom obliku Θεοβούλη, u prijevodu : božanski savjet op. S.M./.[72] Ali, sibila je bilo deset i sve one su nabrojane od autora koji su pisali o svakoj od njih. Prva je bila Persijska koju spominje Nikanor, koji je napisao historiju Aleksandra Makedonskog. Druga je bila Libijska, koju Euripid[73] spominje u prologu /izgubljene svoje drame op. S.M./ Lamia. Treća je bila Delfijska, o kojoj Hrisip[74] govori u knjizi koju je sastavio o proricanju /ili gatanju op. S.M./. Četvrta je bila Kimerijska u Italiji, koju Nevije[75] u svojim knjigama o Punskom ratu i Pizon[76] u svojim analima imenuju. Peta je bila iz Eritranska, za koju Apolodor iz Eritre tvrdi da je bila njegova zemljakinja i da je prorekla i da će Grci krenuti protiv Iliona i da će Troja biti uništena i da je Homer pisao laži. Šesta je bila Samoska, o kojoj Eratosten[77] piše da je našla nešto napisano u drevnim analima Samošana. **Sedma je bila Kimska, po imenu Amaltea, koja je od drugih zvana Demofila ili Herofila. Ona je donijela devet knjiga** /rimskom op. S.M./ **kralju Tarkviniju Prisku, i tražila 300 zlatnika za njih, ali je kralj sa prezirom odbio visinu cijene i smijao se na ludost žene. Nakon toga, ona je pred očima kralja spalila tri od njih** /devet op. S.M./, **i za ostatak tražila istu cijenu. Ali Tarkvinije je još više mislio da je žena luda. Ali kada je, ponovo, uništivši još tri, ona ustrajala na istoj cijeni, kralj se predomislio i platio je šta je ostalo** /od knjiga op. S.M./ **za 300 zlatnika. Nakon toga, njihov broj se povećao, Kapitol je bio izgrađen, za one koje su bile sakupljane u svim gradovima i Italije i Grčke, i posebno Eritre i donesene u Rim u ime koje god sibile to bilo.** Osma sibila je bila Helespontska, rođena u trojanskoj zemlji, u selu Marpesu, blizu grada Gergite. Heraklid Pontski piše da je ona živjela u vrijeme Solona i Kira. Deveta je bila Frigijska, koja je proricala u Ankari. Deseta je bila Tiburtinska, po imenu Albunea koja je poštovana u Tiburu kao boginja, blizu obale rijeke Anio, u čijem toku je, priča se, bio

[71] Kvindecimviri/ *quindecimviri sacris faciundis* su bili kolegij od 15 svećenika, čija je dužnost bila da čuvaju, da se brinu i da konsultiraju "Sibilske knjige".

[72] Na ovaj Varonov podatak i definiciju imena sibile poziva se i Maur Servije Honorat (*Ad Aeneidem,* III, 445) : CARMINA VIRGO *quia eius responsa versibus scribebantur. 'virgo' vero Phemonoe dicta est: nam sibylla appellativum est nomen, adeo ut Varro quot sibyllae fuerint scripserit. sibylla autem dicitur omnis puella, cuius pectus numen recipit: nam Aeolii* σιοὺς *dicunt deos*, βουλὴ *autem est sententia: ergo sibyllas quasi* σιοῦ βουλὰς *dixerunt. inde est "magnam cui mentem animumque Delius inspirat vates" . sane sciendum omnia responsa sibyllae plus minusve centum contineri sermonibus: unde Vergilius ait "quo lati ducunt aditus centum, ostia centum, unde ruunt totidem voces, responsa sibyllae.*

[73] Euripid (Εὐριπίδης, živio cc. 480. – 406. god. p. n. e.) je bio čuveni dramski pisac. O njemu v. Đurić, 1972:305 - 330; Isto, 2003:320 – 345.

[74] Hrisip iz Soli (Χρύσιππος ὁ Σολεύς; živio cc. 279. – cc. 206. god. p. n. e.) je bio istaknuti helenistički stoički filozof. O njemu v. Smith W., 1867:I, 700 - 701; PWRE, 1905, V, 1 - 2, *col*. 2502 – 2509; Đurić, 1972:682; Isto, 1976:459 - 460; Isto, 2003:710 – 711.

[75] Gnej Nevije (*Gnaeus Naevius* 274. – 206. god. p. n. e) je bio rimski građanin koji je u stihovima opisao I. Punski rat (*Bellum Poenicum*) u kome je i sam učestvovao.

[76] Riječ je o Luciju Kalpurniju Pizonu.

[77] Eratosten (Ἐρατοσθένης; živio 276. god. – 194. god. p.n. e.) je bio helenistički znanstvenik, matematičar, geograf, putopisac i astronom. O njemu v. Đurić, 1972:684 - 685; Isto, 2003:713

nađen njen prikaz kako drži knjigu u svojoj ruci. Njeni proročanski odgovori /rimskom op. S.M./ Senatu su preneseni na Kapitol. Od svih ovih sibila pjesme su bile javne i korištene, izuzev onih od Kimske /sibile op. S.M./ čije knjige su Rimljani držali tajnim. Niko izuzev kvindecimvira nema pravo da ih pregleda. I imaju pojedine knjige koje, zato što su upisane imenom sibile, vjeruje se da su djelo /samo op. S.M./ jedne. I zato postoji konfuzija, je niti je moguće razlučiti i dodijeliti svakoj njeno sopstveno /ime op. S.M./, izuzev one Eritranske, u koju je umetnuto i njeno pravo ime u njenu pjesmu i za koju je prorečeno da će doći sa eritranskim imenom, iako je ona rođena u Babilonu. Sve ove sibile su proklamirale jednog boga, a posebno eritranska, koja se drži među ostalima više uglednija i plemenitija, budući da Fenestel, najpouzdaniji pisac, govoreći o kvindecimvirima kaže da je nakon obnove Kapitola konzul Gaj Kurije predložio Senatu da pošalje ambasadore u Eritre, koji bi trebali tražiti pjesme /eritranske op. S.M./ sibile i donijeti ih u Rim. I tako su bili poslani Publije Gabinije / *Publius Gabinius* op. S.M./, Marko Otacilije *Marcus Otacilius*, op. S.M./ i Lucije Valerije / *Lucius Valerius* op. S.M./ i oni su donijeli u Rim oko 1000 stihova prepisanih od privatnih lica.”).

Postoji još jedan nešto literarni tekst koji detaljnije govori o sibilama i to u okviru rasprave *Cohortatio ad Graecos* (ili *Cohortatio ad Gentiles* ili Λόγος παραινέτικος πρὸς Ἕλληνας, poglavlje 37), ranokršćanskog teksta čije se autorstvo ranije pripisivalo Justinu Martiru. Stvarni autor (u znanosti obilježen kao Pseudo – Justin) ovog djela (možda napisanog u IV. st. n. e.) je još uvijek nepoznat. Odlomak preuzet iz Sibilska proročanstva, 1899:92 : (“Vi možete vrlo lako naučiti istinsku religija, bar u nekom dijelu, od drevnih sibila, koje vas poučavaju kroz svoja proročanstva /dobijene op. S.M./ od izvjesne moćne inspiracije stvarima koje izgledaju blizu učenjima /biblijskih proroka op. S.M./ proroka **Oni kažu da je ona bila babilonskog porijekla, bijaše kćerka Berosusa**[78]**, koji je napisao Haldejsku historiju i kada je prešla - - ja ne znam kako – u dijelove Kampanije ona je izjavljivala svoja proročanstva tamo u gradu zvanom Kime, šest** /rimskih op. S.M./ **milja od Baje, gdje su topli izvori Kampanije bili nađeni. Kada smo bili u ovome gradu, vidjeli smo takođe izvjesno mjesto, u kojem je pokazana veoma velika bazilika izrađena od samo jednog kamena, veoma veliki posao, i posve vrijedna divljenja. Oni, koji su to primili kao tradiciju od svojih predaka, govore da je tamo sibila obznanjivala svoja proročanstva. U sredini bazilike oni su nam pokazali tri rezervoara /u smislu vještački napravljenih bazena op. S.M./ izrađena od jednog kamena, u kojima, oni** /koji pokazuju tzv. baziliku op. S.M./ **su govorili, kada su bili napunjeni vodom se ona** /Kimska sibila op. S.M./ **kupala. Kada bi se ponovo obukla u odjeću, ona je išla u prostoriju u samoj unutrašnjosti bazilike, koja je izrađena od jednog kamena i sjedeći na tronu uzvišene platforme u sredini prostorije, ona je izricala svoja proročanstva.** Ovu sibilu kao proročicu su takođe mnogi drugi pisci spominjali, i Platon takođe u svome Fedru /djelo *Phædrus*- Φαῖδρος op. S.M./. I čini mi se, da je i Platon kada čita njena proročanstva smatrao da su recitatori proročanstava kao božanski inspirirani. Zato što je on video da su stvari koje su bile izrećene nekada od nje bile stvarno ostvarene. Stoga, u dijalogu sa Menonom /u djelu *Meno*- Μένων op. S.M./ on izražava divljenje i hvalospjev prorocima za njihova kazivanja i on je prema tome napisao : Mogli bi zaista nazvati kao božanskim / duhovnjacima ili duhovnim licima op. S.M./ one koje zovemo prorocima. Najmanje bi mogli reći da su božanski /duhovnjaci, duhovna lica op. S.M./ i duboko inspirirani i

[78] Berosus (Βήρωσσος; druga polovica IV. st. - početak III. st. p. n. e.) je bio helenističko – babilonski historičar, pisac, svećenik, astrolog i astronom koji je pisao na standardnom koine starogrčkom jeziku. Berosus je između ostalog napisao i djelo „Historiju Babilonije“ u tri knjige. Djelo nije sačuvano u cjelosti, nego samo u sporadičnim fragmentima kod drugih helenskih i rimskih pisaca.

posjedovani od boga[79] kada oni istinski govore o mnogim i velikim stvarima, neznajući ništa o stvarima o kojima oni govore. /Pseudo – Justin završava sa citiranjem Platona op. S.M./. Jasno i očigledno odnoseći se na proročanstva sibile. Ona se razlikovala od pjesnika, koji nakon što napišu svoje pjesme imaju moć da ispravljaju i dotjeruju, posebno brižljivost metrike, ali u vrijeme njene inspiracije, ona je bila ispunjena sa stvarima njenog proročanstva i kada je magija njene inspiracije prestala i njeno sjećanje na izgovorene stvari je takođe prestalo. I to je razlog zašto svi stihovi sibile nisu bili sačuvani. **Mi sami, bivši u gradu, smo naučili od vodiča koji su nam pokazivali mjesta u kojima je ona izjavljivala svoja proročanstva da je tamo takođe bila brončana posuda u kojoj, oni** /misli se na vodiće op. S.M./ **su rekli, su njeni** /posmrtni op. S.M./ **ostatci pohranjeni. I uz sve druge stvari koje su oni ispričali, oni su nam takođe bili rekli, čuvši** /u smislu da se to kao tradicija prenosi od njihovih predaka op. S.M./ **to od svojih predaka, da oni koji su dobivali proročanstva u to vrijeme, bivajući bez obrazovanja, često promaše tačnost metrike** /izrečenih stihova sibile op. S.M./ **i oni kažu da je ovo bio razlog za nedostatak metrike u nekim od stihova. Proročica se nakon prestanka njenog posjedovanja** /od strane božanstva op. S.M./ **i njene inspiracije nije sjećala šta je rekla i pisci nisu uspjeli, zbog nedostatka obrazovanja, da sačuvaju tačnost metrike.** Stoga je evidentno da je Platon kada je govorio o recitatorima proročanstava odnosio se na proročanstva sibile, Zato on kaže : Kada oni istinski govore o mnogim i velikim stvarima, neznajući ništa o stvarima o kojima oni govore.")

Po "Anonimnom Predgovoru" (Sibilska proročanstva 1899:89 - 90) : ("Sibila je latinska riječ sa značenjem proročica ili prije proricateljica, stoga su proricateljice bile zvane jednim imenom. Sibile, prema mnogima piscima, su se pojavljivale u različitim vremenima i mjestima do broja deset. Prva je postojala Haldejska ili prije Persijska čije pravo ime je Sambeta /Sambethe op. S.M./. Ona je bila iz porodice najblagoslovenijeg Noe,i govori se da je prorekla podvige Aleksandra Makedonskog. Nikanor koji je napisao životopis Aleksandra, spominje nju. Druga je bila Libijska koju spominje Euripid u predgovoru /izgubljene drame/ Lamia. Treća je bila Delfijska, rođena u Delfima i o kojoj govori Hrisip u svojoj knjizi o proricanju /ili gatanju op. S.M./. Četvrta je bila Italijanska, u Kimeriju u Italiji, čiji sin Evander je osnovao u Rimu svetilište Pana koje je nazvano Luperkal. Peta je bila Eritranska, koja je predvidjela Trojanski rat i o kojoj Apolodor iz Eritre donosi pozitivno svjedočanstvo. Šesta je bila Samoska, čije pravo ime je Fita, o kojoj je Eratosten pisao. **Sedma je bila Kimska zvana Amaltea** /*Amalthea* op. S. M./, **takođe Herofila** /*Herophile* op. S.M./ **i na nekim mjestima Taraksandra** /*Taraxandra* op. S.M./. **Međutim, Vergilije zove Kimsku sibilu Dejfoba** /*Deiphobe* op. S.M./, **kćerka Glauka**. Osma je bila Helespontska, rođena u selu Marpes blizu maloga grada Gergitiona, koji je prema Heraklidu Pontskom bio ranije u vrijeme Solona i Kira unutar granica Troade. Deveta je bila Frigijska i deseta je Tiburtinska, po imenu Albunea. **Govori se, šta više, da je Kimska sibila jednom donijela devet knjiga svojih proročanstava Tarkviniju Prisku, koji je u to vrijeme bio kralj Rimljana i zahtijevala za njih 300 zlatnika. Ali pošto je bila sa prezirom tretirana i čak ni ispitivana šta su to one** /misli se na devet knjiga op. S.M./ **ona je bacila tri od njih u vatru. Ponovo, u drugoj audijenciji sa kraljem ona je donijela šest preostalih knjiga i još uvijek je zahtijevala isti iznos** /za njih op. S.M./. **Ali ne bijajući smatrana dostojnom, ona je ponovo spalila još tri** /knjige op. S.M./. **Treći put je donijela tri koje su joj ostale i tražila je istu cijenu,** /Kimska sibila op. S.M./ **rekla je da ako ih on** /kralj Tarkvinije op. S.M./ **ne nabavi da će i njih takođe spaliti. Zatim, kako se govori, ih** /tri preostale knjige op. S.M./ **je kralj pregledao i bio zapanjen, i dao je za njih 100 zlatnika, uzeo ih na brigu i zatražio ostale. Ali ona** /Kimska sibila op. S.M./ **je objavila da ni ona nema slične onima koje su spaljene, niti ona ima bilo takvo znanje odvojeno od** /božanske op.S.M./ **inspiracije, ali da neke osobe iz različitih gradova i zemalja imaju sažeto šta je cijenjeno od njih za neophodno i korisno, i da bi se od tih sažetaka mogla**

[79] U ovom slučaju imamo zanimljivu *interpretatio christiana* koju je u tekstu izveo Pseudo – Justin, jer je Platonovog boga ustvari identificirao sa onim abrahamističkim. Platon sigurno ni u jednom svome pasusu koji je napisao u cjelokupnom svome opusu nije mislio na hebrejsko abrahamističko božanstvo.

sačiniti kolekcija. I ovo oni /Rimljani op. S. M./ **učiniše što je brže moguće. Za to što je dato od boga, iako dosta pohranjeno u kut** /u smislu da je bilo sklonjeno na nevidna i skrovita mjesta op. S.M./, **nije izbjeglo njihovu potragu. I knjige od svih sibila su bile pohranjene na Kapitolu drevnog Rima. One od Kimske sibile, su ipak bile skrivene i nepoznate mnogima, jer je ona objavljivala više posebno i jasno stvari koje će se desiti u Italiji, dok su ostale bile poznate svima. Ali one koje su bile napisane od sibile iz Eritre su imale ime koje joj je bilo dato od mjesta, dok su druge knjige bile bez natpisa koje je označavao ko je autor svake, ali i bez razlike** /autorstva op. S.M/. Sada je Firmijan /misli se na Laktancija op. S.M./ kao ugledni filozof i svećenik spomenute prijestolnice, nakon što je progledao u Krista /u smislu da je prešao na kršćanstvo op. S.M./, našu vječnu Svjetlost, stavio je u svoje sopstvena djela stvari govorene od sibila koje se tiču neizrecive slave, i vješto razotkrio besmislenost helenske[80] greške. Njegovo ubjedljivo izlaganje je u italijanskom /misli se na latinski op. S.M./ jeziku, ali sibilski stihovi su objavljeni na grčkom jeziku. I iako to može izgledati nevjerojatno, ja ću pokazati svjedočanstvo onoga ranije spomenutog[81] koje je na ovaj način : Budući da se sibilska proročanstva koja se ne nalaze samo u našem gradu, jer su vrlo izdašne /u smislu da ih ima mnogo op. S.M./, drže slabo poštovane od onih Grka koji su ih svjesni – jer su stvari koje su rijetke drže vrijednim -, ali takođe budući da se svi stihovi ne drže metričke preciznosti, njihova vrijednost je mala. Ali ovo nije greška proročice, nego rukopisa pisaca koji nisu mogli pratiti nalet sibilinih riječi, ili su bili neobrazovani. Sjećanje na stvari koje je ona govorila je prestalo sa magijom inspiracije. Tu činjenicu je Platon takođe imao u vidu kada je rekao da – proroci – tretiraju pravilno mnoge i velike stvari dok ne znaju ništa stvarima o kojima govore. /Anonimni Predgovor završava citiranje op. S.M./ Mi ćemo, u skladu sa tim, od onih proročanstava koja su donesena u Rim od izaslanika – Tarkvinija – objaviti što je više moguće.”).

Zanimljivo je da dosta izvornih podataka o sibilama daju ranokršćanski pisci i njihovi spisi (npr. Atenagora,[82] Tertulijan,[83] antiohijski episkop Teofil,[84] Hipolit,[85] Klement Aleksandrijski,[86] Laktancije, Arnobije, Eusebije, “Konstantinov” govor skupštini svetaca, Pseudo – Justin, Augustin, “Anonimni Predgovor”, Isidor iz Sevilje). To je moguće objasniti činjenicom da su oni u opravdavanju i objašnjavanju biblijske “nauke” često koristili primjer sibila (vrlo prisutnih u tradiciji klasične grčko – rimske civilizacije, “paganskoj duhovnosti” i “paganskom” načinu života) kako bi ustvari dokazivali

[80] Termin „Helen“ u ovom kontekstu i vremenu kada piše „Anonimni Predgovor“, treba shvatiti, razumjeti i tumačiti u religijskom smislu kao pripadnika „paganizma“ i poklonika vrijednosti i tradicija klasične grčko – rimske civilizacije, a ne više u etničkom ili narodnosnom smislu.

[81] Ovaj „ranije spomenuti“ se možda odnosi na Laktancija, međutim dio koji „Anonimni Predgovor“ citira nije uopće do danas nađen u sačuvanom opusu Laktancija. O tome v. Sibilska proročanstva 1899:90, fus. 2 : „This reference seems to be to the Firmianus Lactantius just mentioned, but the passage cited is not found in the writings of that author; it is rather a free reproduction of the concluding portion of the thirty-seventh chapter of Justin Martyr's Hortatory Address to the Greeks. The reader will find this entire chapter on pp. 272, 273, of this Appendix.“

[82] Atenagora (Ἀθηναγόρας ὁ Ἀθηναῖος; živio cc. 133. – cc. 190. god. n. e.) je bio ranokršćanski učenjak. O njemu v. Đurić, 1972:760; Isto, 2003:791.

[83] Tertulijan (*Quintus Septimius Florens Tertullianus*; živio cc 160. – cc 225. god. n. e.) je bio istaknuti i vrlo plodonosan ranokršćanski pisac i apologeta. On je napisao veći broj apologetskih, polemičkih i dogmatskih djela i spisa.

[84] Teofil (Θεόφιλος ὁ Ἀντιοχεύς, živio druga polovica II. st. n. e.) je bio ranokršćanski pisac.

[85] Hipolit (*Hippolytus*; živio 170. – 235. god. n. e.) je bio ranokršćanski učenjak i teolog. O njemu v. Đurić, 1972:760; Isto, 2003:791.

[86] Klement (Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεύς; živio cc. 150. – cc. 215. god. n. e.) je bio istaknuti ranokršćanski učenjak i teolog. O njemu v. Đurić, 1972:760; Isto, 2003:791 - 792.

proroštvo biblijskih patrijarha i proroka, njihovu božansku i svetu "obuzetost", inspiracije, poruke…itd…Uz to, ti ranokršćanski pisci, propagatori, apologeti i misionari su i koristili neke sibilske ili pseudo-sibilske stihove - proročanstva kako bi dokazivali neke pojave u svome učenju i svojim dogmama, u smislu da su one nešto predvidjele što odgovara ili bar ne proturječi kršćanskom "nauku". Uz to, među kršćanskim učenjacima, i onim iz ranoga doba i onima u mediavelno doba (na latinskom zapadu) bilo je rašireno pogrešno uvjerenje da IV. Vergilijeva ekloga predviđa dolazak Isusa Krista, a to mesijansko predviđanje se pripisivalo Kimskoj sibili : *Sicelides Musae, paulo maiora canamus! / Non omnis arbusta iuvant humilesque myricae; / si canimus silvas, silvae sint consule dignae. / Ultima Cumaei venit iam carminis aetas*; / *magnus ab integro saeclorum nascitur ordo: / iam redit et Virgo, redeunt Saturnia regna; / iam nova progenies caelo demittitur alto. / Tu modo nascenti puero, quo ferrea primum / desinet ac toto surget gens aurea mundo*, / *casta fave Lucina: tuus iam regnat Apollo.* („Zapjevajmo, o Muze o Sikulske, nešto sad veće! / Svakome grmovi mili nijesu ni metljike niske; / Pjevamo l̓ šume, a one nek konzula dostojne budu. / **Proroštva Kimskoga je vrijeme posljednje došlo,** / Veliki iznova red vijekova nastaje sada; / Već se Djevojka vraća, Saturnovo vraća se carstvo, / Novi naraštaj već sa visokog silazi neba. / Samo, Lucina čista, dječaku rođenu skoro, /S kojim će gvozdeno ljudstvo na svjetu prestat, a nastat / Zlatno, prijazna budi: Apolon brat već ti vlada.“). Sa druge strane, "paganska" literatura o sibilama je dobrim dijelom uništena ili nestala, pa je zato teško naći odgovarajuće "paganske" literarne zapise o ovom fenomenu žena – proročica u grčko – rimskoj klasičnoj civilizaciji. Naravno, neki podaci o sibilama su sačuvani i kod paganskih pisaca, npr. kod neoplatoniste Porfirija i Marcijana Kapele. Sibilska proročanstva citira i jevrejski pisac Josip Flavije[87].

Dobar primjer različitih identificiranja Kimske Sibile daje Marcijan Kapela (*de Nuptiis*, II, 158 - 159) po kojem su Kimska i Eritranska sibile ustvari identične : *Sibylla vel Erythrea, quaeque Cumaea est, vel Phrygia: quas non decem, ut asserunt, sed duas fuisse non nescis, id est, Herophilam Troianam Marmensi filiam, et Symmachiam Hippotensis filiam, quae Erythra progenita etiam Cumis est vaticinata*.

Slično kao i u općenitoj priči o sibilama, tako je i u slučaju Kimske sibile i "Sibilskih knjiga" (*Libri Sibyllini*; kolekcija proročanstava u grčkom heksametru) vlada pravo šarenilo podataka iz literarne izvorne građe, koji su nekada i kontradiktorni i nejasni, sa dosta mitološkog i legendarnog sadržaja. I radi te nepreciznosti, vrlo je teško pravilno ili čak približno historiografski rekonstruirati povijesnu sliku vezanu za Kimsku sibilu i "Sibilske knjige". Izvori se čak razilaze i po pitanju ne samo koja je sibila donijela knjige proročanstava u Rim, nego i za vrijeme kojega kralja, odnosno je li to bio Tarkvinije Prisk ili Tarkvinije *Superbus*/Oholi.

[87] Josip (Ιώσηπος) Flavije (*Titus Flavius Iosephus* 37 – cc 100. god. n. e.; takođe hebrejski zvan יוסף בן מתתיהו, izvorno ime po rođenju Yosef ben Matityahu, Josip sin Matije). Ovaj plodni, kontroverzni i obrazovani Jevrej je poticao iz jedne od najuglednijih i bogatih svećeničkih familija tadašnje Judeje, i ostavio je za sobom čitav niz djela. Njegov mastodonski opus se sastoji od sljedećih djela : „Judejski rat", „Judejske starine", polemike „Protiv Apiona", „Govora Helenima o Hadu" i autobiografije.

Kraći pregled o Kimskoj sibili je dat u monumentalnom leksikografskom djelu *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology* Williama Smitha (1867:III, 815) : "The most celebrated of these Sibyls is the Cumaean, who is mentioned under the names of Herophile, Demo, Phemonoë, Deiphobe, Demophile, and Amalthea (Paus. *l.c.* ; Serv. *ad Aen*. iii. 445, vi 72; Tibull. ii. 5. 67; Suidas, *s.v.*). She was consulted by Aeneas before he descended into the lover world (Ov. Met. xiv. 104, &c., xv. 712; Virg. *Aen.* vi. 10). She is said to have come to Italy from the East (Liv. i. 7), and she is the one who, according to tradition, appeared before king Tarquinius, offering him the Sibylline books for sale (Plin. *H.N.* xiii. 28; Gell. i. 19)".

U rimskoj epskoj pjesničkoj tradiciji augustovskog doba vrlo je prisutan motiv susreta Eneje i Kimske sibile. Ubjedljivo najveći opis Enejinih doživljaja sa Kimskom Sibilom dao je Vergilije u svojoj Enediji, posvećujući tome čitavo šesto pjevanje od 901 stiha (nešto više od 30 stranica teksta). Pošto je skoro apsurdno citirati toliki sadržaj iz izvorne građe, za razliku od ostalih vrela koji se odnose na ovu materiju (a koji su se citirali na originalnom jeziku zapisa i u prijevodu, jer im je sadržaj nemjerljivo manji od onoga Vergilijevog) VI. pjevanje Enejide će se parafrazirati, odnosno prepričati u cjelini. Eventualno bi se, ako bi se ukazala potreba za tim, pristupilo u okviru sažetog proznog prikaza šestog pjevanja i citiranju pojedinih stihova (na latinskom jeziku i u prijevodu). Ovakvim metodološkim pristupom bi se omogučilo čitatelju da ima uvid u čitavu problematiku, a da ne bude opterećen prevelikim tekstom u stihu. Svoje V. pjevanje Enejide Vergilije završava sa opisom nestanka krmaroša Palinura[88] u moru, i prispjeću flotile Enejinih Trojanaca do obala Kampanije, konkretno po Vergiliju (stihovi V, 864 - 865) : *iamque adeo scopulos Sirenum advecta subibat, / difficilis quondam multorumque ossibus albos* ("…do mjesta gdje nekad su prijetile ljudstvu / bijele od kostiju stijene i na njima strašne Sirene… "). VI. pjevanje započinje pristajanjem Enejine flotile kod eubejske Kime na obalu "Hesperske zemlje" (*litus in Hesperium*). Odmah po dolasku : *at pius Aeneas arces quibus altus Apollo / praesidet horrendaeque procul secreta Sibyllae, /antrum immane, petit, magnam cui mentem animumque / Delius inspirat vates aperitque futura. / iam subeunt Triviae lucos atque aurea tecta.* ("Čestiti s pratnjom Eneja do tvrđave doprijeti gleda, / gdjeno Apolon se stani i luku i obalu brani, / gdje su visoko u gori Sibilini otajni dvori, / koju za buduća djela nadahnjuje prorok sa Dela. / Tako i stignu do gaja gdje Triviji [89]kuća je zlatna."). Tada Vergilije pravi kraću digresiju govoreći o Dedalu i Ikaru, Minoju, Minotauru, Tezeju i Arijadni. I onda dolazi do susreta Eneje i njegove pratnje sa Kimskom sibilom koju Vergilije naziva Dejfoba : *perlegerent oculis, ni iam praemissus Achates / adforet atque una Phoebi Triviaeque sacerdos, / Deiphobe Glauci, fatur quae talia regi: / 'non hoc ista sibi tempus spectacula poscit; / nunc grege de intacto septem mactare iuvencos / praestiterit, totidem lectas ex more bidentis.' / talibus adfata Aenean (nec sacra morantur / iussa viri) Teucros vocat alta in templa sacerdos*. ("Jošte bi gledali dalje, no Ahat se s izvida vrati, / sa sobom Dejfobu vodi, što Triviji služi Hekati / Glaukova kćerka je ona, a služi i Apolona. / Dejfoba reče Eneji : Razgledanje nije sad doba, / posao čeka te bolji : junaca sedam zakolji / što ne oćutješe jarma, i – i kako je običaj stari - / isto toliko ovaca. Enejini

[88] Na zapadnoj obali današnje Lukanije se nalazi Palinurov rt.

[89] Trivija je nadimak Hekate kao boginje raskršća.

na to drugari naloge izvrše ove, i ona ih u hram pozove"). Kako bi mu se vrata hrama otvorila, Eneja mora molitvu izgovoriti, pa on izriće zahtjevanu molitvu prilično detaljno i ponizno i Apolonu, koji je uvijek pomagao Trojancima, i drugim božanstvima kojima mrska bijaše Troja da mu poštede narod, i sibili, "presvetoj djevi" da pomogne njegovom narodu uz odgovarajuća obećanja. Nakon toga Kimska sibila proriće dalju sudbinu Eneje i njegovih Trojanaca, i pristajanje i nastanjivanje u Laciju, ali i ratove tamo jer VI, 93 – 97 : *causa mali tanti coniunx iterum hospita Teucris / externique iterum thalami. /* 95 *tu ne cede malis, sed contra audentior ito, / qua tua te Fortuna sinet. via prima salutis / (quod minime reris) Graia pandetur ab urbe.'* ("Uzrok i ovih će zala inostranka biti vam žena, / poradi tuđega braka očekuje sudba vas takva. / Ali ne ustupaj jadu, već više no sile ti dadu / smjeliji bud ii jači. A spas će ti odanle doći / otkle se najmanje nadaš, jer – Grci će tebi pomoći.[90]"). Eneja joj odgovara da mu to da će naići na nove nevolje nije ništa novo[91], i moli je da mu pomogne da uđe u podzemni svijet gdje su duše mrtvih i tu se sretne sa ocem Anhisom VI, 106 - 109: *unum oro: quando hic inferni ianua regis / dicitur et tenebrosa palus Acheronte refuso, / ire ad conspectum cari genitoris et ora / contingat; doceas iter et sacra ostia pandas*.. ("Nego te molim za ovo : kažu da negdje su ovdje / vrata do podzemnog carstva, do sumračne Aheront – vode, / htio bih onamo poći i s ocem se predragim naći, / pa mi otvori ta vrata i put mi do njega pokaži!"). Sibila mu tada opisuje put u podzemni svijet, kako je lako sići u njega, ali teško iz njega izaći, i odaje mu način kako da uđe u podzemni svijet. VI, 136 – 143 :*latet arbore opaca / aureus et foliis et lento vimine ramus,/ Iunoni infernae dictus sacer; hunc tegit omnis / lucus et obscuris claudunt convallibus umbrae./* 140 *sed non ante datur telluris operta subire /auricomos quam quis decerpserit arbore fetus. / hoc sibi pulchra suum ferri Proserpina munus / instituit.* ("Negdje u šumskoj tišini, odasvud u mraku i tmini, / zlatna je grana sa lišćem u sjenatom stablu skrivena, / podzemnoj sveta Junoni, vladarici kraljevstva sjena,[92] / Nikome nije moguće u podzemne stići dubine / prije no viticu onu sa stable zlatolisnu skine / i ne ponese za poklon do prekrasne do Proserpine."). Eneja se zatim mora vratiti na obalu, jer se desila nesreća u kojoj je stradao Misen, trojanski bojni trubač i veliki junak i prijatelj Eneje. Dok su Eneja i njegovi ljudi sjekli stabla kako bi pripremili veliku i dostojnu lomaču za Misena, pred Enejom su se pojavile dvije golubice[93] (koje je poslala Venera) koje ga svojim letom vode prema stablu sa zlatnom granom koju po VI, 210 – 211 : 210 *corripit Aeneas extemplo avidusque refringit / cunctantem, et vatis portat sub tecta Sibyllae*. (Žudno hvata Eneja i obzirno peteljku slama, / pa se upućuje s granom Sibili do gorskoga hrama.) Trojanci i Eneja su na obali veličanstveno sahranili Misena,[94] sa Vergilijevim opisom koji pokazuje detaljno ritual sahrane kremacijom i darove koji se bacaju. Nakon sahrane Misena, Eneja i Kimska sibila odlaze u jednu pećinu pred ulaz u podzemni svijet i

---

[90] Misli se na Evandera, koji je bio grčkog, ahejskog, danajskog, mikenskog porijekla.

[91] Eneja je već ranije u Vergilijevom epu dobijao proročanstva od majke Venere/Afrodite, supruge Kreuse, Harpije Kelene, Trojanca proroka Helena, a i samoga oca Anhisa.

[92] Podzemna Junona je ustvari Proserpina/Persefona, supruga boga Hada/Plutona ili *Dis Pater* (često se zove i Jupiter Stigijski/*Iuppiter Stygius*, a često je identificiran i sa rimskim božanstvom *Orcus*.)

[93] Golub je ptica posvećena Veneri.

[94] Mjesto gdje je sahranjen Misen i danas se zove Misenum.

žrtvovanja na pravilan naćin odgovorajućih životinja i ulja[95] kako bi se ritualno otvorio ulaz u podzemni svijet. Vergilije zatim opisuje prostor kojim se Eneja kreće uz pratnju Kimske sibile, dugovjeke djeve.[96]Tamo Eneja sreće krmaroša Palinura, kojeg veslać/brodar Haron neće da prevede preko mitske rijeke Stiksa (koja odvaja Hadovo "carstvo") u svijet mrtvih, jer nije propisno i ritualno sahranjen.[97] Zahvaljujući zlatnoj grani koju je držala Kimska sibila, brodar Haron je preveo Eneju i Kimsku sibilu preko rijeke Stiks. Kimska sibila je uspavala i Kerbera. I onda započinje detaljni Vergilijev opis svijeta iza ulaza u "dvorove podzemnog kralja", u kojem Eneja sreće Didonu, koja još ljuta i bijesna na njega ne želi da razgovara sa njim. Pored nje, Eneja sreće niz sjena osoba iz starohelenskih mitova i legendi koji su umrli prije njega, uključujući i one iz trojanskog ciklusa. Kada su došli do raskršća gdje staza koja vodi desno ide do dvora Ditovih, tj. Hadovih i Elisejskih polja, gdje su blagoslovljene duše, dok ona koja vodi lijevo ide u Tartar, gdje su duše griješnika i zločinaca. Eneja zamoli Kimsku sibilu da mu opiše šta se dešava u Tartaru, što ona i čini jer je to znala zahvaljujući tome što joj je to (kada je "stupila u službu nad Avernskom šumom Hekati") pokazala Hekata. Nakon toga oni ulaze u Elisij, čije blagodeti Vergilije opisuje. U Elisiju Eneja sreće sjenu oca Anhisa.

Zanimljivo je da Vergilije u stihovima VI, 703 – 751, opisujući rijeku Letu koja teče kroz Elisij i u govoru koji Anhis upućuje Eneji, ima i značajan filozofski i vjerski diskurs (uključujući i vjerovanje u reinkarnaciju), što je vjerojatno odraz pjesnikovih "duhovnih" uvjerenja. Nakon Anhisovog opisa kako to izgleda reinkarnacija i zašto se ona dešava, započinje njegovo pokazivanje Eneji i Kimskoj sibili potomaka Enejinih i njihovih dostignuća. VI, 756 – 759 : *'Nunc age, Dardaniam prolem quae deinde sequatur / gloria, qui maneant Itala de gente nepotes, / inlustris animas nostrumque in nomen ituras, / expediam dictis, et te tua fata docebo.* ("Želim ti reći kolika očekuje slava i dika / dardansko naše potomstvo i sljednike italskog soja, / sve ću potomke ti reći što veliku slavu će steći, / pa ću i tebi proreći kakva sudbina je tvoja."). Tako Eneja vidi : sina Silvija, Proku, Kapisa, Numitora, Eneju Silvija, Romula, Julija Cezara i samoga Augusta. Naravno Vergilije tu odaje pravi panegirik Augustu. Opisuje su se i kraljevi poslije Romula, i mnogi drugi rimski državnici i vojskovođe. Tako se uz niz imena i osoba ukazuje u stihovima VI, 836 – 840 i na : *ille triumphata Capitolia ad alta Corintho / victor aget currum caesis insignis Achivis. / eruet ille Argos Agamemnoniasque Mycenas / ipsumque Aeaciden, genus armipotentis Achilli,* /840 *ultus avos Troiae templa et temerata Minervae.* ("Onaj[98] na Kapitol gore u trijumfu kola će gonit, / jer će pobijediti Grke i slavno zauzeti

[95] Žrtve koje su se prinosile podzemnim bogovima su se prinosile samo noću i od njih se ništa nije jelo, nego se sve spaljivalo.

[96] Izgleda da je Vergilijev opis podzemnog svijeta bio inspiracija Danteu Aligeriju za njegovu „Božanstvenu komediju", i zato nije slučajno Vergilije njegov vodić kroz Čistilište i Pakao. Tako je Kimska sibila bila vodilja Vergiliju, a ovaj Danteu...čime se uspostavila veza između helenske epike – rimske epike – kasnomediavelne i renesansne epike. Inače je i Homer opisao podzemni svijet u XI. pjevanju Odiseje. Kasniji abrahamistički teolozi su dosta te grčko – rimske slike podzemnog svijeta prenijeli u svoje predstave o „onozemaljskom svijetu".

[97] To je i razlog podizanja i postojanja praznih grobova, tzv. kenotafa.

[98] Misli se na Lucija Mumija koji je komandovao zauzimanjem Korinta 146. god. p. n. e.

Korint, / onaj[99] će Arg i Mikenu, grad Agamemnonov, strti, / Perzeja svladat, potomka Ahileju strašnom u boju, / mrlju sa Minerve sprat ii staru osvetiti Troju.”). U stihovima VI, 847 – 853 Vergilije daje i ideološku postavku i opravdanje rimskog imperija : *excudent alii spirantia mollius aera / (credo equidem), vivos ducent de marmore vultus, / orabunt causas melius, caelique meatus* / 850 *describent radio et surgentia sidera dicent: / tu regere imperio populos, Romane, memento / (hae tibi erunt artes), pacique imponere morem, / parcere subiectis et debellare superbos.'* «Drugima puštam prvenstvo u kovanju podatne mjedi, / dopuštam da će ko živa iz mramora klesat stvorenja, / govor će njihov na sudu od našega više da vrijedi, / crtat će nebeske pute i znat će kad zviježđe se mijenja, / ali će Rimljanin imat za umjetnost drukčiju dara, / znat će da zemljama vlada i državni poredak stvara, / smjernima vraćat će milom, a ohole krotiti silom.» Vergilije na kraju VI. pjevanja preko usta Anhisa daje elogij rano preminulom Marcelu, sinu Augustove sestre Oktavije. VI. poglavlje Enejide i Enejine doživljaje sa Kimskom sibilom, Vergilije zaključuje izlaskom Eneje iz podzemnog svijeta i isplovljavanjem njegove flotile sa kampanske obale.

Pećina[100] u kojoj po Vergiliju Kimska sibila sa Enejom započinje ulaz u podzemni svijet nalazi se na obalama jezera Avernus i danas se naziva Antro della Sibilla („Pećina Kimske sibile).“[101] Pećinu je otkrio Amedeo Maiuri 1932. god. i identificirao kao pećinu o kojoj Vergilije govori u VI. pjevanju. Neki znanstvenici su mišljenja da ovo nije pećina Kimske sibile, koja se spominje kod Vergilija i Pseudo – Justina, i predlažu za identifikaciju sa njom tunelski kompleks kod Baje koji vodi do podzemnog geotermalnog potoka koji bi se mogao nekako povezati sa rijekom Stiks.[102] Pećina je ustvari trapezoidni prolaz koji je dug preko 131 m. koji vodi u prostoriju u unutrašnjosti, gdje je navodno Kimska sibila proricala. Na vrhu citadele je bio Apolonov hram,[103] čiji kult je neizostavno vezan sa sibilama. U području Averna je postojao i hram Jupitera.

U Vergilijevoj Eneidi Kimska sibila se spominje na još par mjesta i to : 1. III, 441 - 462 (kada prorok Helen, inače i sam Trojanac opisuje Eneji dalja njegova lutanja) : *huc ubi delatus Cumaeam accesseris urbem / divinosque lacus et Averna sonantia silvis,/ insanam vatem aspicies,*

[99] Misli se na Lucija Emilija Paula koji je 168. god. p. n. e. kod Pidne pobijedio posljednjeg makedonskog kralja Perseja.

[100] Pored Vergilija i Ovidija ovu pećinu Kimske sibile spominju i Likofron (1278--1280), Pseudo – Aristotel (*Mirabil. Auscult.*, 95), Pseudo – Justin, Agatija (*B. G.* 1.10.). Pseudo – Aristotel je opći naziv za autore filozofskih ili medicinskih rasprava koji su pripisali svoj rad Aristotelu, ili čiji su radovi kasnije bili pripisani Aristotelu od strane drugih. Veliki broj ovih rasprava je nastao u srednjem vijeku, posebno u islamskom svijetu. Pseudo – Aristotelovo djelo Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων (*De mirabilibus auscultationibus*) je nastalo vjerojatno u antici i predstavlja kolekciju tematski sortiranih anegdota. Inače su pseudoepigrafska djela (ona koja se pogrešno pripisuju drugom piscu – često uvaženom pojedincu ili historijskoj ličnosti -, bilo od samoga stvarnoga autora ili nekoga drugog) vrlo bila raširena i u antičkom i u mediavelnom periodu. Agatija (Ἀγαθίας σχολαστικός; živio cc. 530. – 582/594. god. n. e.) je ranoromejski pjesnik, pisac i historičar.

[101] U blizini se nalazi i Kokcejev tunel ili Kokcejeva pećina (Grotta di Cocceio), vještački izgrađeni podzemni tunel (cc 800 m.) koji je povezivao jezero Avernus sa Kimom (odnosno njenom lukom). On je napravljen od 38. do 36. god. p. n. e. od arhitekte Lucija Kokceja Aukta (*Lucius Cocceius Auctus*), a po naredbi Marka Vipsanija Agripe. U okviru ovog projekta kojim se željela upostaviti snažna vojno-pomorska luka i baza na ovom prostoru, povezano je i jezero Avernus sa jezerom Lukrinus (neka vrsta estuara plitke morske vode).

[102] http://www.smithsonianmag.com/history/the-unsolved-mystery-of-the-tunnels-at-baiae-56267963/?no-ist=

[103] Osnivanje i izgradnju ovoga hrama mitologija pripisuje Dedalu, ocu Ikara, o čemu govore Vergilije u svojoj Enejidi, Servije Honorat u svojim komentarima, Silije Italik (XII, 85 - 102) i Juvenal (III, 25).

quae rupe sub ima / fata canit foliisque notas et nomina mandat. / quaecumque in foliis descripsit carmina virgo / digerit in numerum atque antro seclusa relinquit: /illa manent immota locis neque ab ordine cedunt./ verum eadem, verso tenuis cum cardine ventus / impulit et teneras turbavit ianua frondes,/ numquam deinde cavo volitantia prendere saxo / nec revocare situs aut iungere carmina curat:/ inconsulti abeunt sedemque odere Sibyllae./ hic tibi ne qua morae fuerint dispendia tanti, / quamvis increpitent socii et vi cursus in altum / vela vocet, possisque sinus implere secundos,/ quin adeas vatem precibusque oracula poscas / ipsa canat vocemque volens atque ora resolvat./ illa tibi Italiae populos venturaque bella / et quo quemque modo fugiasque ferasque laborem / expediet, cursusque dabit venerata secundos./ haec sunt quae nostra liceat te voce moneri./ vade age et ingentem factis fer ad aethera Troiam.' ("A kad već onamo dođeš i do grada Kume kad stigneš / i do jezera božanskih i avernskih šuštavih šuma, / vračaru vidjet ćeš tamo gdje prepuna zanosa gata / u spilji svojoj duboko i na lišću proroštva piše. / Kada pak prorekne štogod i na lišće upiše djeva, / slaže po redu i stavlja da u spilji leži na miru, / i sve to stoji onako kako je stavljeno tamo. / Duhne li lagani vjetrić i makne u stožeru vrata / te ih pootvori malo i nježno se lišće razleti, / nikad se ne brine ona da pokupi njega po spilji / i da ga sredi ko prije. A svijet kome savjeta treba / kune Sibilinu kuću, jer proroštva ni za kog nema. / Neka ti ne bude žao da ostaneš ondje što duže, / makar to ne bilo s voljom drugaru ponekom tvojem, / makar te povoljni vjetri na more mamili budu. / Nego k Sibili mi pođi i proroštvo od nje zamoli, / neki ti progovori sama i usta nek otvori blaga. / Ona će buduće borbe i italske reći ti ljude, / reći će gdje li u boju, a gdje li ti spas je u bijegu, / molbe će dirnut je tvoje id at će ti plovidbu sretnu. / Ovo je sve što ti smiju iskazati besjede moje, / pođi i diži do zvijezda glasovitost velike Troje."). 2. V, 732 – 738 (kada se duh Anhisa pojavi i govori Eneji) : *Ditis tamen ante / infernas accede domos et Averna per alta / congressus pete, nate, meos. non me impia namque / Tartara habent, tristes umbrae, sed amoena piorum / concilia Elysiumque colo. huc casta Sibylla /nigrarum multo pecudum te sanguine ducet. / tum genus omne tuum et quae dentur moenia disces*. ("Ali još prije, o sine, u avernske siđi dubine, / Ditovo carstvo potraži a tamo i mene ćeš naći. / Ja ti u Tartaru nisam, sred vječitog jada i tmuše, / nego mi dom je Elizij gdje blažene borave duše. / Čista će tebe Sibila dovesti u carstvo mrtvaca / pošto je obdariš krvlju crnorunih mnogih ovaca, / vidjet potomke ćeš svoje i zidine buduće Troje.")

Antro della Sibilla

Albije Tibul[104] (II, 5, 67) : *Phoebe, faue: nouus ingreditur tua templa sacerdos: / huc age cum cithara carminibusque ueni. / nunc te uocales impellere pollice chordas, / nunc precor ad laudes flectere uerba meas. / ipse triumphali deuinctus tempora lauro, / dum cumulant aras, ad tua sacra ueni. / sed nitidus pulcherque ueni: nunc indue uestem / sepositam, longas nunc bene pecte comas, / qualem te memorant Saturno rege fugato / uictori laudes concinuisse Ioui. / tu procul euentura uides, tibi deditus augur / scit bene quid fati prouida cantet auis; / tuque regis sortes, per te praesentit haruspex, / lubrica signauit cum deus exta notis; / te duce Romanos numquam frustrata Sibylla, / abdita quae senis fata canit pedibus. / Phoebe, sacras Messalinum sine tangere chartas / uatis, et ipse precor quid canat illa doce. / haec dedit Aeneae sortes, postquam ille parentem / dicitur et raptos sustinuisse Lares / nec fore credebat Romam, cum maestus ab alto / Ilion ardentes respiceretque deos. /(Romulus aeternae nondum formauerat urbis / moenia, consorti non habitanda Remo; / sed tunc pascebant herbosa Palatia uaccae / et stabant humiles in Iouis arce casae. / lacte madens illic suberat Pan ilicis umbrae / et facta agresti lignea falce Pales, / pendebatque uagi pastoris in arbore uotum, / garrula siluestri fistula sacra deo, / fistula cui semper decrescit harundinis ordo: / nam calamus cera iungitur usque minor. / at qua Velabri regio patet, ire solebat / exiguus pulsa per uada linter aqua. / illa saepe gregis diti placitura magistro / ad iuuenem festa est uecta puella die, / cum qua fecundi redierunt munera ruris, / caseus et niueae candidus agnus ouis.) / 'Impiger Aenea, uolitantis frater Amoris, / Troica qui profugis sacra uehis ratibus, / iam tibi Laurentes adsignat Iuppiter agros, / iam uocat errantes hospita terra Lares. / illic sanctus eris cum te ueneranda Numici / unda deum caelo miserit indigetem. / ecce super fessas uolitat Victoria puppes; / tandem ad Troianos diua superba uenit. / ecce mihi lucent Rutulis incendia castris: / iam tibi praedico, barbare Turne, necem. / ante oculos Laurens castrum murusque Lauini est / Albaque ab Ascanio condita Longa duce. /*

[104] Tibul (*Albius Tibullus*; živio cc 55. – 19. god. p. n. e.) je bio rimski pjesnik i pisac elegija. Sačuvane su prva i druga knjiga njegove poezije, iako su mu se pripisivali i mnogi drugi tekstovi nepoznatog porijekla.

te quoque iam uideo, Marti placitura sacerdos / Ilia, Vestales deseruisse focos, / concubitusque tuos furtim uittasque iacentes / et cupidi ad ripas arma relicta dei. / carpite nunc, tauri, de septem montibus herbas / dum licet: hic magnae iam locus urbis erit. / Roma, tuum nomen terris fatale regendis, / qua sua de caelo prospicit arua Ceres, / quaque patent ortus et qua fluitantibus undis / Solis anhelantes abluit amnis equos. / Troia quidem tunc se mirabitur et sibi dicet / uos bene tam longa consuluisse uia. / uera cano: sic usque sacras innoxia laurus / uescar, et aeternum sit mihi uirginitas.' / haec cecinit uates et te sibi, Phoebe, uocauit, / iactauit fusas et caput ante comas.— / quidquid Amalthea, quidquid Marpesia dixit / Herophile, Phyto Graia quod admonuit, / quaeque Aniena sacras Tiburs per flumina sortes / portarat sicco pertuleratque sinu— / haec fore dixerunt belli mala signa cometen, / multus ut in terras deplueretque lapis. / atque tubas atque arma ferunt strepitantia caelo / audita et lucos praecinuisse fugam: / ipsum etiam Solem defectum lumine uidit / iungere pallentes nubilus annus equos: / et simulacra deum lacrimas fudisse tepentes / fataque uocales praemonuisse boues. / haec fuerant olim: sed tu iam mitis, Apollo, / prodigia indomitis merge sub aequoribus, / et succensa sacris crepitet bene laurea flammis, / omine quo felix et sacer annus erit. / laurus ubi bona signa dedit, gaudete coloni; / distendet spicis horrea plena Ceres, / oblitus et musto feriet pede rusticus uuas, / dolia dum magni deficiantque lacus: / ac madidus baccho sua festa Palilia pastor / concinet: a stabulis tunc procul este lupi. / ille leuis stipulae sollemnis potus aceruos / accendet, flammas transilietque sacras. / et fetus matrona dabit, natusque parenti / oscula comprensis auribus eripiet, / nec taedebit auum paruo aduigilare nepoti / balbaque cum puero dicere uerba senem. / tunc operata deo pubes discumbet in herba, / arboris antiquae qua leuis umbra cadit, / aut e ueste sua tendent umbracula sertis / uincta, coronatus stabit et ipse calix. / at sibi quisque dapes et festas extruet alte / caespitibus mensas caespitibusque torum. / ingeret hic potus iuuenis maledicta puellae, / postmodo quae uotis inrita facta uelit: / nam ferus ille suae plorabit sobrius idem / et se iurabit mente fuisse mala. / pace tua pereant arcus pereantque sagittae, / Phoebe, modo in terris erret inermis Amor. / ars bona: sed postquam sumpsit sibi tela Cupido, / heu heu quam multis ars dedit ista malum! / et mihi praecipue, iaceo cum saucius annum / et (faueo morbo cum iuuat ipse dolor) / usque cano Nemesim, sine qua uersus mihi nullus / uerba potest iustos aut reperire pedes. / at tu, nam diuum seruat tutela poetas, / praemoneo, uati parce, puella, sacro, / ut Messalinum celebrem, cum praemia belli / ante suos currus oppida uicta feret, / ipse gerens laurus: lauro deuinctus agresti / miles 'io' magna uoce 'triumphe' canet. / tunc Messalla meus pia det spectacula turbae / et plaudat curru praetereunte pater. / adnue: sic tibi sint intonsi, Phoebe, capilli, / sic tua perpetuo sit tibi casta soror. /

Tibul je ovu poemu posvetio izboru Valerija Mesalinusa (*Marcus Valerius Messalla Messallinus*; živio cc 36. god. p. n. e. – nakon 21. god. n. e.), biološkog sina svoga pokrovitelja i patrona Marka Valerija Mesale Korvina (*Marcus Valerius Messalla Corvinus*; živio 64. – 8. god. p. n. e.), za jednog od članova kolegija *quindecimviri sacris faciundis*, koji je bio zadužen za brigu o "Sibilskim knjigama".[105] Tibul se ustvari obraća Apolonu Febu. pa tako kaže da vođena Febom, sibila (gotovo sigurno se misli na onu Kimsku) nije nikada svojim proročanstvima u stihovima lagala Rimljanima. Uz to, Tibul moli Apolona da podari Mesalinusu dopuštenje da dodirne proročicine svete spise savijene u svitak i pouči ga njihovom značenju. Onda Tibul opjeva kako je sibila dala odgovore Eneji, dok Rim nije još postojao a on još žalio za Ilionom u plamenu. Tada još uvijek Romul nije postavio zidove "Vječnog Grada", dok su na travnatom Palatinu pasle krave, a skromne kolibe stajale na vrhovima Jupitera (pjesnik misli na Kapitol)…itd…nastavlja Tibul opisujući ustvari rustikalnu, neurbanu (čak pomalo

[105] *Mesalinus* je izabran za jednog od kvindecimvira 21. god. p. n. e.

idiličnu pitoreksnu) atmosferu koja je vladala na prostoru gdje će niknuti i biti centar antičkog Rima. Nakon što je u svojoj poemi Tibul dao seoski, pastirski, šumski …itd… opis prostora (na kojem će se uzdignuti veličanstveni Rim, upravo sa ciljem pjesničke usporedbe krajnjih suprotnosti) iz vremena kada je Kimska sibila davala odgovore Eneji, on prelazi na glavni dio poeme a to je citiranje sibilinih stihova upućenih Eneji. Po tim citiranim stihovima Kimska sibila je Eneji prorekla i neposrednu budućnost smještanja njega i njegovog naroda u Laciju, rat sa Rutulima i poraz Turna, ali dalju budućnost, uključujući i osnivanje Alba Longe i nicanje Rima kojem je sudbina odredila da vlada svijetom. Nakon što je citirao sibiline stihove upućene Eneji, Tibul nastavlja sa nabrajanjem i imenovanjem sibila Amaltee, Herofile iz Marpesa, grčke Fito i Tiburtinske sibile, i sa parafraziranjem i spominjanjem nekih njihovih (više – manje apokaliptičnih) proročanstava.

Ovidije (XIV, 103 - 153) u Metamorfozama isto opisuje susret Eneje sa Kimskom sibilom : *Aeolidae tumulum et, loca feta palustribus ulvis, / litora Cumarum vivacisque antra Sibyllae / intrat et, ut manes adeat per Averna paternos, / orat. at illa diu vultum tellure moratum / erexit tandemque deo furibunda recepto / 'magna petis,' dixit, 'vir factis maxime, cuius / dextera per ferrum, pietas spectata per ignes. / pone tamen, Troiane, metum: potiere petitis / Elysiasque domos et regna novissima mundi / me duce cognosces simulacraque cara parentis. / invia virtuti nulla est via.' dixit et auro / fulgentem ramum silva Iunonis Avernae / monstravit iussitque suo divellere trunco. / paruit Aeneas et formidabilis Orci / vidit opes atavosque suos umbramque senilem / magnanimi Anchisae; didicit quoque iura locorum, / quaeque novis essent adeunda pericula bellis. / inde ferens lassos averso tramite passus / cum duce Cumaea mollit sermone laborem. / dumque iter horrendum per opaca crepuscula carpit, / 'seu dea tu praesens, seu dis gratissima,' dixit, / 'numinis instar eris semper mihi, meque fatebor / muneris esse tui, quae me loca mortis adire, / quae loca me visae voluisti evadere mortis. / pro quibus aerias meritis evectus ad auras / templa tibi statuam, tribuam tibi turis honores.' / respicit hunc vates et suspiratibus haustis / 'nec dea sum,' dixit 'nec sacri turis honore / humanum dignare caput, neu nescius erres, / lux aeterna mihi carituraque fine dabatur, / si mea virginitas Phoebo patuisset amanti. / dum tamen hanc sperat, dum praecorrumpere donis / me cupit, "elige," ait "virgo Cumaea, quid optes: / optatis potiere tuis." ego pulveris hausti / ostendens cumulum, quot haberet corpora pulvis, / tot mihi natales contingere vana rogavi; / excidit, ut peterem iuvenes quoque protinus annos. / hos tamen ille mihi dabat aeternamque iuventam, / si Venerem paterer: contempto munere Phoebi / innuba permaneo; sed iam felicior aetas / terga dedit, tremuloque gradu venit aegra senectus, / quae patienda diu est. nam iam mihi saecula septem / acta, tamen superest, numeros ut pulveris aequem, / ter centum messes, ter centum musta videre. / tempus erit, cum de tanto me corpore parvam / longa dies faciet, consumptaque membra senecta / ad minimum redigentur onus: nec amata videbor / nec placuisse deo, Phoebus quoque forsitan ipse / vel non cognoscet, vel dilexisse negabit: / usque adeo mutata ferar nullique videnda, / voce tamen noscar; vocem mihi fata relinquent.*' ("A s lijeva je grob trubača Eolu sina, / Otuda zemlji dođe barovitoj, obali Kumskoj; / Tamo u spilju uđe Sibìlê vremešne te je / Zamoli, da može sići Avèrnom k očevoj duši. / Ona u zemlju dugo držeći uprte oči / Digne ih i boga puna u ushitu prozbori ovo: / "Veliko išteš, s djêlâ o preslavni junače, koji / Hrabrost dokáza u boju, a djetinjsku ljubav u ognju! / Ali se, Trojanče, ne boj; zadobit ćeš ono, što želiš; / Ja ću te voditi, te ćeš Elìsîjskê ugledat stane /I skrajnje kraljevstvo sv'jeta i sjenku dragoga oca. / Zatvoren kreposti put nijedan nije". - Kad r'ječi / Tê mu izgovori, onda u gaju Junone Avèrnskê / Pokaže zlatnu mu granu i reče, nek otrgne s drva. / Posluša nju Eneja i vidje strahovitog Orka / Blago i djedove svoje i sjenku staračku vidje / Hrabrog Anhísa ondje, za tamošnje zakone sazna / I za pogibelji, što ga u bojima čekaju novim. / Otud koračajuć trudan Eneja suprotnom

stazom / S vodiljom Kumkinjom zbori i time ublažuje trudbu. / Idući užasnim putem po sumračju tamnome reče: / "Il' si boginja moćna il' bozima draga veoma, / Meni ćeš svagda biti božanstvo; sveđ ću priznavat, / Život mi dar da je tvoj, kad dade mi u carstvo smrti / Stupit i carstvo vidjevši to izići iz njega. / Kad se na povjetarce na uzdušno vratim, za tvoju / Zaslugu tu ću ti hram sagradit i kâdom te častit". / Proročica obazrev se na nj i uzdahnuvši reče: / "Nisam boginja ja, i nemoj svetijem kadom / Častiti ljudsku glavu; već znadi i ne bud' u bludnji: / Mogla sam bez kraja, konca vjekoviti dobiti život, / Žrtvovat djevojaštvo da htjedoh ljubećem Febu. / On se nadao tome i htio me darom namamit / Pa mi progovori: "Biraj, o djevojko Kumska, što hoćeš, / Dobit ćeš štogod želiš". Tad hrpicu praha sa zemlje / Dignem i zamolim luda, da toliko godina Feb mi / Dade, kolìkê se praške u hrpici nalaze onoj; / Samo zaboravih uz to da molim za godine mlade, / Al' mi je i njih davao Feb i vjekovitu mladost, / Ako se dadem obljubit. Ne primivši njegova dara / Ostadoh neudata. Vrijeme već sretnije mene / Odbježe, i starost bolna primače se dršćućim krokom, / Dugo je imam podnosit. Proživjeh, kako me vidiš, / Sedam vijekova, još broj imadem prašâkâ dostić, / Trista žetava imam i trista dočekat berba. /[106] Doći će vr'jeme, te će od dugoga v'jeka ov'liko / Tijelo postati malo, i starost će tako ga stisnut, / Da će ga gotovo nestat. Tad nitko vjerovat ne će, / Da me je ljubio Feb i mila mu bijah, te možda / Sam me poznati ne će il' ljubav će negdašnju tajit; / Ja ću se tako prom'jenit, da nitko me vidjeti ne će, / Al' će me znati po glasu, jer ostavit glas će mi sudba".). Ovidije Kimsku sibilu spominje još jednom u svojim Metamorfozama (XV, 711 - 714) : *Herculeamque urbem Stabiasque et in otia natam / Parthenopen et ab hac Cumaeae templa Sibyllae. /hinc calidi fontes lentisciferumque tenetur*. ("Koji se plemenitom Surèntskôm ponose lozom, / Stabiju, Herkulov grad i Partènopu (živjet u lasti / Stvorenu), zatim kraj hrama Sibìlê se Kumske provezu; / Izvore dohvate tople izàtoga i grad obìlat.") .

Livije (I, 7) u svome djelu o porijeklu Kimske sibile govori (praveći digresiju na opis samoga osnivanja Grada) sljedeće : *Evander tum ea, profugus ex Peloponneso, auctoritate magis quam imperio regebat loca, venerabilis vir miraculo litterarum, rei novae inter rudes artium homines, venerabilior divinitate credita Carmentae matris, quam fatiloquam ante Sibyllae in Italiam adventum miratae eae gentes fuerant.* ("Tada /kada je po mitologiji Herkul-Herakle boravio u Laciju, odnosno na prostoru na kojem će izniknuti Rim op. S.M./ je u ovoj oblasti /okolina u kojoj je nastao Rim op. S.M./ vladao Evander, izbjeglica sa Peloponeza, služeći se više autoritetom, nego silom. To je čovjek dostojan svakog poštovanja jer je izmislio pismenost, a još više poštovan stoga što se vjerovalo da mu je majka Karmenta,[107] božanskog porijekla, koju su ova plemena poštovala kao proročicu prije dolaska sibile u Italiju".). Po Liviju je znači sibila strankinja, koja je došla u Italiju. Interesantno je da Livije uopće ne spominje čuvenu priču o prodaji "Sibilskih knjiga", koja predstavlja jedan od najčuvenijih mitskih elemenata rimske rane historije.

2.2 Sibilske knjige

O Tarkviniju i "Sibilskim knjigama" najvažniji literarni izvorni izvještaj donosi Dionizije iz Halikarnasa (*A.R.* IV, 62) : λέγεται δέ τι καὶ ἕτερον ἐπὶ τῆς Ταρκυνίου δυναστείας πάνυ θαυμαστὸν εὐτύχημα τῇ Ῥωμαίων ὑπάρξαι πόλει εἴτε θεῶν τινος εἴτε δαιμόνων εὐνοίᾳ δωρηθέν: ὅπερ οὐ πρὸς ὀλίγον καιρόν, ἀλλ᾽ εἰς ἅπαντα τὸν βίον πολλάκις αὐτὴν ἔσωσεν ἐκ μεγάλων κακῶν. γυνή τις

[106] Po ovome ispada da Kimska sibila nije besmrtna, nego da živi 1000 godina, i da već u vrijeme Enejina dolaska ima 300 godina, što bi značilo da bi živjela još do u V. st. p. n. e. Po Burkertu (1985:117), pad helenske Kime u ruke sabelskih, samnitskih osvajaća u V. st. p. n. e. je *terminus ante quem* za tradiciju o Kimskoj, helenskoj sibili.

[107] Karmenta je bila starorimsko božanstvo žena i porođaja, imala je posebnog svećenika i praznik *Carmentalia*.

ἀφίκετο πρὸς τὸν τύραννον οὐκ ἐπιχωρία βύβλους ἐννέα μεστὰς Σιβυλλείων χρησμῶν ἀπεμπολῆσαι θέλουσα. οὐκ ἀξιοῦντος δὲ τοῦ Ταρκυνίου τῆς αἰτηθείσης τιμῆς πρίασθαι τὰς βύβλους ἀπελθοῦσα τρεῖς ἐξ αὐτῶν κατέκαυσε: καὶ μετ᾽ οὐ πολὺν χρόνον τὰς λοιπὰς ἓξ ἐνέγκασα τῆς αὐτῆς ἐπώλει τιμῆς. δόξασα δ᾽ ἄφρων τις εἶναι καὶ γελασθεῖσα ἐπὶ τῷ τὴν αὐτὴν τιμὴν αἰτεῖν περὶ τῶν ἐλαττόνων, ἣν οὐδὲ περὶ τῶν πλειόνων ἐδυνήθη λαβεῖν, ἀπελθοῦσα πάλιν τὰς ἡμισείας τῶν ἀπολειπομένων κατέκαυσε καὶ τὰς λοιπὰς τρεῖς ἐνέγκασα τὸ ἴσον ᾔτει χρυσίον. θαυμάσας δὴ τὸ βούλημα τῆς γυναικὸς ὁ Ταρκύνιος τοὺς οἰωνοσκόπους μετεπέμψατο καὶ διηγησάμενος αὐτοῖς τὸ πρᾶγμα, τί χρὴ πράττειν, ἤρετο. κἀκεῖνοι διὰ σημείων τινῶν μαθόντες, ὅτι θεόπεμπτον ἀγαθὸν ἀπεστράφη, καὶ μεγάλην συμφορὰν ἀποφαίνοντες τὸ μὴ πάσας αὐτὸν τὰς βύβλους πρίασθαι, ἐκέλευσαν ἀπαριθμῆσαι τῇ γυναικὶ τὸ χρυσίον, ὅσον ᾔτει καὶ τοὺς περιόντας τῶν χρησμῶν λαβεῖν. ἡ μὲν οὖν γυνὴ τὰς βύβλους δοῦσα καὶ φράσασα τηρεῖν ἐπιμελῶς ἐξ ἀνθρώπων ἠφανίσθη, Ταρκύνιος δὲ τῶν ἀστῶν ἄνδρας ἐπιφανεῖς δύο προχειρισάμενος καὶ δημοσίους αὐτοῖς θεράποντας δύο παραζεύξας ἐκείνοις ἀπέδωκε τὴν τῶν βιβλίων φυλακήν, ὧν τὸν ἕτερον Μάρκον Ἀτίλιον ἀδικεῖν τι δόξαντα περὶ τὴν πύστιν καταμηνυθέντα ὑφ᾽ ἑνὸς τῶν δημοσίων, ὡς πατροκτόνον εἰς ἀσκὸν ἐνράψας βόειον ἔρριψεν εἰς τὸ πέλαγος. μετὰ δὲ τὴν ἐκβολὴν τῶν βασιλέων ἡ πόλις ἀναλαβοῦσα τὴν τῶν χρησμῶν προστασίαν ἄνδρας τε τοὺς ἐπιφανεστάτους ἀποδείκνυσιν αὐτῶν φύλακας, οἳ διὰ βίου ταύτην ἔχουσι τὴν ἐπιμέλειαν στρατειῶν ἀφειμένοι καὶ τῶν ἄλλων τῶν κατὰ πόλιν πραγματειῶν, καὶ δημοσίους αὐτοῖς παρακαθίστησιν, ὧν χωρὶς οὐκ ἐπιτρέπει τὰς ἐπισκέψεις τῶν χρησμῶν τοῖς ἀνδράσι ποιεῖσθαι. συνελόντι δ᾽ εἰπεῖν οὐδὲν οὕτω Ῥωμαῖοι φυλάττουσιν οὔθ᾽ ὅσιον κτῆμα οὔθ᾽ ἱερὸν ὡς τὰ Σιβύλλεια θέσφατα. χρῶνται δ᾽ αὐτοῖς, ὅταν ἡ βουλὴ ψηφίσηται, στάσεως καταλαβούσης τὴν πόλιν ἢ δυστυχίας τινὸς μεγάλης συμπεσούσης κατὰ πόλεμον ἢ τεράτων τινῶν καὶ φαντασμάτων μεγάλων καὶ δυσευρέτων αὐτοῖς φανέντων, οἷα πολλάκις συνέβη. οὗτοι διέμειναν οἱ χρησμοὶ μέχρι τοῦ Μαρσικοῦ κληθέντος πολέμου κείμενοι κατὰ γῆς ἐν τῷ ναῷ τοῦ Καπιτωλίνου Διὸς ἐν λιθίνῃ λάρνακι, ὑπ᾽ ἀνδρῶν δέκα φυλαττόμενοι. μετὰ δὲ τὴν τρίτην ἐπὶ ταῖς ἑβδομήκοντα καὶ ἑκατὸν ὀλυμπιάσιν ἐμπρησθέντος τοῦ ναοῦ, εἴτ᾽ ἐξ ἐπιβουλῆς, ὡς οἴονταί τινες, εἴτ᾽ ἀπὸ ταὐτομάτου, σὺν τοῖς ἄλλοις ἀναθήμασι τοῦ θεοῦ καὶ οὗτοι διεφθάρησαν ὑπὸ τοῦ πυρός. οἱ δὲ νῦν ὄντες ἐκ πολλῶν εἰσι συμφορητοὶ τόπων, οἱ μὲν ἐκ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ πόλεων κομισθέντες, οἱ δ᾽ ἐξ Ἐρυθρῶν τῶν ἐν Ἀσίᾳ, κατὰ δόγμα βουλῆς τριῶν ἀποσταλέντων πρεσβευτῶν ἐπὶ τὴν ἀντιγραφήν: οἱ δ᾽ ἐξ ἄλλων πόλεων καὶ παρ᾽ ἀνδρῶν ἰδιωτῶν μεταγραφέντες: ἐν οἷς εὑρίσκονταί τινες ἐμπεποιημένοι τοῖς Σιβυλλείοις, ἐλέγχονται δὲ ταῖς καλουμέναις ἀκροστιχίσι: λέγω δ᾽ ἃ Τερέντιος Οὐάρρων ἱστόρηκεν ἐν τῇ θεολογικῇ πραγματείᾳ. ("Govori se da je za vrijeme vladavine /kralja Tarkvinija Oholog, posljednjeg rimskog kralja op. S.M./ drugi veoma prekrasan komad dobre sreće takođe došao u Rimsku državu, podaren naklonošću nekog boga ili drugog božanstva. I ova dobra sreća nije bila kratkog trajanja, nego je kroz cijelo postojanje /Rimske op. S.M./ države često je spašavala od velikih nesreća. Izvjesna žena koja nije bila domorotkinja /u smislu da nije bila Rimljanka op. S.M./ došla je do tiranina[108] /kralja Tarkvinija Oholog op. S.M./ želeći da mu proda devet knjiga ispunjenih sa sibilskim proročanstvima. Ali kada je Tarkvinije odbio da kupi knjige po cijeni koju je ona zahtijevala, ona je otišla i spalila tri od njih /devet knjiga op. S.M./. Nedugo zatim, donijevši preostalih šest knjiga, ona je ponudila da ih proda po istoj cijeni /u smislu istoga iznosa kao ranije za devet knjiga op. S.M./. Ali kada su oni /Rimljani op. S.M./ mislili da je ona budala i ismijali jer je tražila isti iznos za manji broj knjiga i da ga ne bila bila u stanju dobiti čak ni za veći broj /knjiga op. S.M./, ona je ponovo otišla i spalila pola od onih koje su joj preostale. Zatim, donoseći preostale tri knjige, ona je tražila isti iznos /kao i ranija dva puta op. S.M./ za njih. Tarkvinije, pitajući se za ženinu svrhu /u smislu zašto toliko insistira na prodaji op. S.M./ poslao je po augure i upoznao ih o ovom pitanju, pitajući ih šta bi trebalo da uradi. Ovi /auguri op. S.M./ znajući po izvjesnim znacima da je on /Tarkvinije Oholi op. S.M./ odbio od boga poslani blagoslov, izjavili su da bi

[108] Za Dionizija iz Halikarnasa, koji samo slijedi tadašnju mainstream verziju odnosa prema posljednjem rimskom kralju, Tarkvinije Oholi je bio tiranin.

bila velika nesreća da on /Tarkvinije Oholi op. S.M./ ne kupi sve /preostale op. S.M./ knjige uputili su ga plati ženi sav novac koji je ona tražila i dobije preostala proročanstva. Žena, nakon predaje knjiga i zapovijedi njemu veliku brigu o njima /knjigama op. S.M./, nestala je. Tarkvinije je između /rimskih op. S.M./ građana izabrao dvojicu ljudi / *IIviri sacris faciundis* op. S.M./ od ugleda i imenovao je dvojicu javnih robova da im pomažu i povjerio im je čuvanje knjiga. I kada je jedan od ovih ljudi, po imenu Marko Atilije, izgleda iznevjerio povjerenje /koje mu je dao kralj op. S.M./[109], /kralj op. S.M./ bio obavješten o tome od strane jednog od javnih robova, on je naredio da se ovaj /misli se na Marka Atilija op. S.M./ ušije u kožnu vreću i baci u more kao u slučaju paricidiuma.[110] Od izbacivanja kraljeva, Republika, preuzevši na sebe brigu o ovim proročanstvima, prepustila je brigu o njima osobama od najvećeg ugleda, koji su držali ovu službu doživotno. Oni su bili izuzeti od vojne službe i svih javnih javnih dužnosti i službi, a dodijeljeni su im i javni robovi kako bi im pomagali; u slučaju njihovog odsustva nikome drugome nije bilo dozvoljeno da pregleda proročanstva. Ukratko, ne postoji u posjedu Rimljana, bilo sveto ili svjetovno, što oni ne čuvaju tako pažljivo kao što to oni čine sa sibilskim proročanstvima. Oni ih konsultiraju, naredbom Senata, kada je Država u problemu zbog frakcijskog/stranačkog nadmetanja ili neke velike nesreće koja se dogodila za njih u ratu ili nekih bitnih čuda ili ukazanja koja su bila viđena i koje je bilo teško interpretirati, kao što se to često dešavalo. Ova proročanstva su do rata sa Marsima, kako je bio zvan /misli se na Saveznički rat od 91. do 88. god. p. n. e. op. S.M./ bila držana u hramu Jupitera na Kapitolu u kamenom sanduku pod stražom od deset ljudi. Kada je hram bio izgorio nakon završetka 173. Olimpijade /83. god. p. n. e. op. S.M./[111], bilo namjerno, kako neki misle, bilo slučajno, ova proročanstva zajedno sa svim darovima posvećenim bogu /Jupiteru Kapitolinskom op. S.M./ su bila uništena vatrom. Ona koja sada postoje su sakupljana sa mnogih mjesta, neka iz gradova Italije, neka iz Eritre u Aziji –kamo su glasanjem Senata /76. god. p. n. e. op. S.M./ bila poslana trojica izaslanika da ih kopiraju /misli se na proročanstva Eritranske sibile op. S.M./- a neka su donesena iz drugih gradova, prepisana od privatnih lica. Za neka od ovih je nađeno da su bila umetnuta među prava sibilska proročanstva, bijahu prepoznata kao takva korištenjem tzv. akrostiha. U svemu ovome ja sam slijedio izvještaj koji je dao Terencije Varon u svome djelu o religiji.”).

Dionizije iz Halikarnasa daje značajne podatke i o organizaciji čuvanja “Sibilskih knjiga”. Prvo je postojao kolegij Dvojice čuvara „Sibilskih knjiga“ (*duoviri sacris faciundis*) koji su birani samo iz redova patricija. Od zakona Licinija i Sekstija 367. god. p. n. e. kolegij Dvojice je zamijenjen sa kolegijem Desetorice (*decemviri sacris faciundis*), od pet patricija i pet plebejaca. Stoljećima kasnije i kolegij Desetorice je zamijenjen sa kolegijem Petnaestorice (*quindecimviri sacris faciundis*). Kolegij Petnaestorice je prvi put spomenuo Ciceron (*Epist.,* VIII, 4, 1) 51. god. p. n. e. Možda je kolegij čuvara „Sibilskih knjiga“ na 15 članova povećan za vrijeme samovlade Sule (82. – 79. god. p. n. e.). To su bili bivši pretori i konzuli. Duoviri, kasnije decemviri i na kraju kvindecimviri su bili jedan od najuglednijih svećeničkih kolegija u „paganskom“ Rimu, i imali su osnovni dužnost da drže „Sibilske knjige“ sigurnim i tajnim (od javnosti). Oni su

[109] Po Zonari (VII, 11) Marko Atilije je bio optužen da je primio mito kako bi dopustio kopiranje nekih proročanstava.

[110] Etimologija značenja i sadržine riječi *par(r)icidium* je još uvijek nejasna, ali izgleda da se od veoma ranih vremena odnosila na ubistvo bližeg srodnika, posebno ubistvo roditelja. Odatle se možda razvila u formu *patricidium*. Riječ je, kao u ovom slučaju, korištena i u slučaju veleizdaje, odnosno „ubistva domovine, patrije“. Oni koji su bili proglašeni krivim po ovim optužbama bi bili kažnjeni ušivanjem u kožnu vreću zajedno sa psom, pijetlom, zmijom i majmunom, i zatim bacani u more. O ovome v. komentar Earnesta Carya u njegovom prijevodu Dionizija Halikarnasa, 1939:Vol.II, 466, fus. 2.

[111] O plamenu koji uništio Kapitol v. i *Plin. NH.* XIII, 27.

po nalogu Senata, konsultirali „Sibilske knjige“ ne da otkriju tačno predviđanje budućnosti u smislu proročanstva, nego u formi „proročanstva“ koji su religiozni ili kultni obredi ili druge aktivnosti potrebne da se izbjegnu velike nesreće ili uklone njihove posljedice ili jednostavno odstrane nesrećni događaji ili da se objasne neki čudni događaji (prolasci kometa, zemljotresi, epidemije., tzv. „kiša kamenja“...i slično....). Sudeći po ovome rimska klasična svijest nije pod „Sibilskim knjigama“ podrazumijevala puku, u uskom smislu shvaćenu zbirku fatalističkih, sudbinskih znatno ranije već određenih proročanstava (kao što novovjekovna i moderna javnost shvata Nostradamusova proročanstva), nego je pristupala fenomenu „Sibilskih knjiga“ sa mnogo širim horizontom shvatanja, tumaćenja i podrazumijevanja. „Sibilske knjige“ su tako ustvari nudile rješenja za prevazilaženje ili uklanjanje nekih problema, a ne samo upućivanje na njihovo stoičko trpljenje i izdržavanje jer je to tako sudbinski određeno i nepromjenljivo. Po tome, stari Rimljani nisu baš vjerovali u fatalističku, od ranije predviđenu budućnost, nego su smatrali da se budućnost može kreirati i po svojim željama, naravno ako se ispune određeni preduvjeti propisani za to (uglavnom religijsko – kultne sadržine i obojenosti). A „Sibilske knjige“ su bile jedno od oruđa toga njihovog dizajniranja (shvaćenog u smislu ideoloških i religioznih postavki) budućnosti. To dovoljno govori o svoj raskošnosti starorimskog promišljanja i snalaženja, ali i odbacivanja kismeta. To je naravno doprinijelo i njihovoj preduzimljivosti. Javnosti su samo predočavani obredi i aktivnosti koje su propisale „Sibilske knjige“, ali ne i samo proročanstvo o tome.

Sa druge strane, proročanstva i preporuke iz „Sibilskih knjiga“ su često znale biti korištene u svrhu političke borbe u rimskom svijetu, ili nekih drugih prozaičnijih razloga. Tome su pogodovala nedorečenosti stihovanog teksta ili određene različite smislenosti teksta koje su se mogle tumačiti ovako ili onako ili kako kome u datoj situaciji i datim okolnostima odgovara.

Osim učestvovanja u poslovima za njih propisanog kulta i rituala, imali su i dužnost da vode nadzor nad stranim kultovima u Romu. Oni su sami bili smatrani Apolonovim svećenicima, ali su vremenom dobili i nadzor nad kultovima Kibele („Velika Majka“/*Magna Mater*) i Cerere, koji su u rimski klasični svijet doneseni i uvedeni po preporukama i interpretacijama „Sibilskih knjiga“. Nakon uvođenja principata, kako je Apolon važio i za zaštitnika princepsa, kolegij Petnaestorice je bio i u uskoj vezi sa „carskim kultom“ . Historičar Tacit je bio jedan od kvindecimvira 88. god. n. e. kada je princeps Domicijan priređivao „Stoljetne/Sekularne igre“. Ovaj kolegij Petnaestorice je postojao sve dok knjige nisu bile uništene po naređenju Stilihona .

Pošto su „Sibilske knjige“ bile pisane grčkim heksametrom, kolegij čuvara je uvijek raspolagao i sa dvojicom grčkih tumaća.

Po Aulu Geliju (I, 19), u priču o kupovini “Sibilskih knjiga” je učestvovao sedmi kralj Tarkvinije Oholi, a ne peti Tarkvinije Prisk : *Historia super libris Sibyllinis ac de Tarquinio Superbo rege.1 In antiquis annalibus memoria super libris Sibyllinis haec prodita est: 2 Anus hospita atque incognita ad Tarquinium Superbum regem adiit novem libros ferens, quos esse dicebat divina oracula; eos velle venundare. 3 Tarquinius pretium percontatus est. Mulier nimium atque inmensum poposcit; 4 rex,*

quasi anus aetate desiperet, derisit. 5 Tum illa foculum coram cum igni apponit, tris libros ex novem deurit et, ecquid reliquos sex eodem pretio emere vellet, regem interrogavit.6 Sed enim Tarquinius id multo risit magis dixitque anum iam procul dubio delirare. 7 Mulier ibidem statim tris alios libros exussit atque id ipsum denuo placide rogat, ut tris reliquos eodem illo pretio emat. 8 Tarquinius ore iam serio atque attentiore animo fit, eam constantiam confidentiamque non insuper habendam intellegit, libros tris reliquos mercatur nihilo minore pretio, quam quod erat petitum pro omnibus. 9 Sed eam mulierem tunc a Tarquinio digressam postea nusquam loci visam constitit. 10 Libri tres in sacrarium conditi "Sibyllini" appellati; 11 ad eos quasi ad oraculum quindecimviri adeunt, cum di immortales publice consulendi sunt. (“Priča o kralju Tarkviniju Oholom i Sibilskim knjigama. U drevnim analima nalazimo tradiciju o Sibilskim knjigama. Jedna stara žena, potpuni stranac, došla je kralju Tarkviniju Oholom, donoseći devet knjiga. Ona je objavila da su one proročanstva bogova i da ih ona želi prodati. Tarkvinije se interesirao za cijenu i žena je zahtijevala golemi i pretjerani iznos. Kralj joj se prezirno nasmijao, vjerujući da je ona bila u staračkoj iznemoglosti. Zatim je ona postavila plamteći kotao pred njega, spalila tri knjige do pepeli, i pitala da li bi on kupio preostalih šest za istu cijenu. Na ovo se Tarkvinije nasmijao još više i rekao da sada nema sumnje da je stara žena luda. Nakon toga, žena odjednom spali još tri knjige i ponovo smireno učini isti zahtjev, da on kupi preostale tri po originalnoj cijeni. Tarkvinije tada postade ozbiljan i više obazivriji, shvatajući da takvu upornost i samopouzdanje ne treba tretirati olako, on je kupio tri knjige koje su bile preostale po tako visokoj cijeni kao kada je bilo pitano za svih devet. Činjenica je da nakon što je napustila Tarkvinija, ta žena više nikada i nigdje nije bila viđena. Tri knjige su bile pohranjene u škrinji i zvane Sibilske i njima Petnaestorica / *XVviri sacris faciundis* op. S.M./ pribjegavaju kada god se besmrtni bogovi moraju konsultirati za blagostanje Države.”).

U romejskoj enciklopediji *Suda* se nalazi više natuknica koje se odnose na sibile i njihovu vezu sa rimskim *origines*. Romejska enciklopedija *Suda,* 1. Σίβυλλα Χαλδαία : Σίβυλλα Χαλδαία, ἡ καὶ πρός τινων Ἑβραία ὀνομαζομένη, ἡ καὶ Περσίς, ἡ κυρίῳ ὀνόματι καλουμένη Σαμβήθη, ἐκ τοῦ γένους τοῦ μακαριωτάτου Νῶε: ἡ τῶν κατὰ Ἀλέξανδρον τὸν Μακεδόνα λεγομένων προειρηκυῖα: ἧς μνημονεύει Νικάνωρ ὁ τὸν Ἀλεξάνδρου βίον ἱστορήσας: ἡ περὶ τοῦ δεσπότου Χριστοῦ μυρία προθεσπίσασα καὶ τῆς αὐτοῦ παρουσίας. ἀλλὰ καὶ αἱ λοιπαὶ συνᾴδουσιν αὐτῇ, πλὴν ὅτι ταύτης εἰσὶ βιβλία κδ#, περὶ παντὸς ἔθνους καὶ χώρας περιέχοντα. ὅτι δὲ οἱ στίχοι αὐτῆς ἀτελεῖς εὑρίσκονται καὶ ἄμετροι, οὐ τῆς προφήτιδός ἐστιν ἡ αἰτία, ἀλλὰ τῶν ταχυγράφων, οὐ συμφθασάντων τῇ ῥύμῃ τοῦ λόγου ἢ καὶ ἀπαιδεύτων γενομένων καὶ ἀπείρων γραμματικῶν: ἅμα γὰρ τῇ ἐπιπνοίᾳ ἐπέπαυτο ἡ τῶν λεχθέντων μνήμη. καὶ διὰ τοῦτο εὑρίσκονται καὶ οἱ στίχοι ἀτελεῖς καὶ διάνοια σκάζουσα, εἴτε καὶ κατ' οἰκονομίαν θεοῦ τοῦτο γέγονεν, ὡς μὴ γινώσκοιντο ὑπὸ τῶν πολλῶν καὶ ἀναξίων οἱ χρησμοὶ αὐτῆς. ὅτι Σίβυλλαι γεγόνασιν ἐν διαφόροις τόποις καὶ χρόνοις τὸν ἀριθμὸν δέκα. πρώτη οὖν ἡ Χαλδαία ἡ καὶ Περσίς, ἡ κυρίῳ ὀνόματι καλουμένη Σαμβήθη. δευτέρα ἡ Λίβυσσα. τρίτη Δελφίς, ἡ ἐν Δελφοῖς τεχθεῖσα. τετάρτη Ἰταλική, ἡ ἐν Κιμμερίᾳ τῆς Ἰταλίας. πέμπτη Ἐρυθραία, ἡ περὶ τοῦ Τρωϊκοῦ προειρηκυῖα πολέμου. ἕκτη Σαμία, ἡ κυρίῳ ὀνόματι καλουμένη Φυτώ: περὶ ἧς ἔγραψεν Ἐρατοσθένης. ἑβδόμη ἡ Κυμαία, ἡ καὶ Ἀμαλθία, ἡ καὶ Ἱεροφίλη. ὀγδόη Ἑλλησποντία, τεχθεῖσα ἐν κώμῃ Μαρμισσῷ, περὶ τὴν πολίχνην Γεργίτιον, αἳ τῆς ἐνορίας ποτὲ Τρῳάδος ἐτύγχανον, ἐν καιροῖς Σόλωνος καὶ Κύρου. ἐνάτη Φρυγία. δεκάτη ἡ Τιγουρτία, ὀνόματι Ἀβουναία. φασὶ δὲ ὡς ἡ Κυμαία ἐννέα βιβλία χρησμῶν ἰδίων προσεκόμισε Ταρκυνίῳ Πρίσκῳ τῷ τηνικαῦτα βασιλεύοντι τῶν Ῥωμαίων: καὶ τούτου μὴ προσηκαμένου, ἔκαυσε βιβλία β#. ὅτι Σίβυλλα Ῥωμαϊκὴ λέξις ἐστίν, ἑρμηνευομένη προφῆτις, ἤγουν μάντις: ὅθεν ἑνὶ ὀνόματι αἱ θήλειαι μάντιδες ὠνομάσθησαν. Σίβυλλαι τοίνυν, ὡς πολλοὶ ἔγραψαν, γεγόνασιν ἐν διαφόροις τόποις καὶ χρόνοις τὸν ἀριθμὸν ι# („Haldejska sibila, ona je zvana Hebrejska od nekih, takođe Persijska, i ona je zvana pravim imenom Sambeta porijeklom od najblagoslovenijeg Noje. Ona je proricala o onim stvarima rečenim koji se tiču Aleksandra Makedonskog. Nikanor, koji je napisao Životopis Aleksandra, je spominje. Ona je takođe prorekla bezbrojne stvari o našem gospodaru Kristu i njegovom dolasku. Ali druge sibile slažu se sa njom,

izuzev da je njenih 24 knjige, koje su pokrivale svaki narod i svaku zemlju. To što su njeni stihovi nezavršeni i nemetrički, greška nije proročice, nego zapisivaća /njenih stihova op. S.M./, koji nisu bili u mogućnosti da se nose sa navalom njenog govora ili su bili neobrazovani i nepismeni /u smislu slabo pismeni op. S.M./ i sjećanje na ono što je ona rekla bi uvelo zajedno sa njenom inspiracijom. I zato izvještaji o ovim stihovima izgledaju misaono nespretni, čak i ako se ovo dešava sa božanskim vodstvom, tako da njena proročanstva ne bi bila razumljiva nedostojnim masama. Bilo je sibila na različitim mjestima i vremenima i bilo ih je deset. Prva je bila Haldejska sibila, takođe zvana kao Persijska, koja je zvana Sambeta po imenu. Druga je bila Libijska, treća je bila Delfska, rođena u Delfima. Četvrta je bila Italijanska, rođena u italijanskoj Kimeriji. Peta je bila Eritranska, koja je proricala o Trojanskom ratu. Šesta je bila Samoska, čije je pravo ime bilo Fito, Eratosten je pisao o njoj. Sedma je bila Kimska, takođe zvana Amaltia i takođe Hierofila. Osma je bila Helespontska, rođena u selu Marmis, blizu grada Gergitiona – koji je nekada bio na teritoriji Troade – u vrijeme Solona i Kira. Deveta je bila Frigijska. Deseta je bila Tiburtinska, Abunaia po imenu. Oni /ne precizira se ko op. S.M./ kažu da je Kimska donijela devet knjiga njenih sopstvenih proročanstava Tarkviniju Prisku, tada kralju Rimljana, i kada se on nije složio /da kupi knjige op. S.M./, ona je spalila dvije knjige. *Sibylla* je rimska /misli se latinska op. S.M./ riječ, interpretirana kao proročica ili bolje kao vidovnjakinja. Stoga, ženski vidovnjaci su zvani jednim imenom. Stoga su sibile, kako su mnogi zapisali, bile rođene u različitim vremenima i mjestima i bilo ih je deset„). 2. Romejska enciklopedija *Suda*, Ἡροφίλα : Ἡροφίλα, ἡ καὶ Σίβυλλα Ἐρυθραία, Θεοδώρου θυγάτηρ. ἔγραψε βιβλία γ# μαντικὰ ἐπικῶς: καὶ ἦλθεν εἰς Ῥώμην ἐν τοῖς χρόνοις τῶν ὑπάτων, ἄλλοι δὲ Ταρκυνίου, δοκοῦσα χρηματισθήσεσθαι δι' αὐτῶν. ὡς δὲ κατεφρονήθη, τὰς δύο κατέφλεξε βίβλους, ἃς καὶ ἔτυχεν ἐπιφερομένη: περιεσώθη δὲ ἡ λοιπὴ μία, ἥτις καὶ παρὰ τῶν Ῥωμαίων ἐξωνήθη πολλοῦ τιμήματος. („Herofila, takođe zvana Eritranska sibila, kćerka Teodora. Ona je napisala tri knjige proročanstava u epskom heksametru i ona je došla u Rim u vrijeme konzula, iako drugi kažu za Tarkvinija, očekujući novac za ova proročanstva. Ali, pošto nije dobila nikakvu nadoknadu, ona je spalila dvije knjige koje je nosila sa sobom. Ali preostala je preživjela, koja je kupljena od Rimljana po velikoj cijeni."). 3. Romejska enciklopedija *Suda*, Χρηματίσεσθαι : Χρηματίσεσθαι: χρήματα λαβεῖν. Ἡροφίλα ἡ καὶ Σίβυλλα Ἐρυθραία ἔγραψε βιβλία γ# μαντικά: καὶ ἦλθεν εἰς Ῥώμην χρηματίσεσθαι: καταφρονηθεῖσα δὲ ἔκαυσε τὰς δύο βίβλους. („Značenje zarađivati. Herofila, koja je takođe bila Eritranska sibila, je napisala tri knjige proročanstava i ona je došla u Rim da napravi posao, ali nakon što je bila tretirana sa prezirom ona je spalila dvije knjige."). 4. Romejska enciklopedija *Suda*, Σίβυλλα Κυμαία : Σίβυλλα Κυμαία καὶ Σίβυλλα Θεσπρωτίς: ὁμοίως χρησμούς. („Kimska sibila i Tesproćanska[112] sibila, slično su proricale"). Po ovim leksikografskim podacima iz Sude, ispada da je Herofila, Eritranska sibila bila ta koja je došla u Rim i prodala dio svojih knjiga.

Po Laktanciju, "Anonimnom Predgovoru" i *Sudi* (koji su izgleda preuzimali podatak jedan od drugog, odnosno Laktancije je izvor i "Anonimnom Predgovoru" i piscima *Sude*) riječ je kralju Tarkviniju Prisku, a po Dioniziju iz Halikarnasa i Aulu Geliju riječ je o Tarkviniju Oholom. Zanimljivo je da se za svoje podatke o sibilama i "Sibilskim knjigama" i Laktancije i Dionizije iz Halikarnasa pozivaju na Marka Terencija Varona i njegove podatke[113]. Sa druge strane, Dionizije iz Halikarnasa i Aul Gelije ne samo da ne preciziraju o kojoj je sibili riječ, nego ne navode je li žena koja je donijela knjige kralju uopće bila sibila. Izgleda da se i u ovom konkretnom slučaju Dionizije iz Halikarnasa

[112] Tesproćani (Θεσπρωτοί) su bili narod iz Epira, srodni epirskim Mološanima.

[113] Najvjerojatnije iz Varonovog djela *Antiquitates rerum humanarum et divinarum.*

suočio sa masom podataka[114] koji su bili raznoliki, kontradiktorni ili smješani i nadasve nerješiva enigma pa se odlučio iz svega izvući na "kulturan način", izbjegavajući da precizira ne samo o kojoj je sibili riječ, nego je li ta žena koja je prodavala devet knjiga i prodala tri knjige bila uopće sibila. Aul Gelije, štaviše, uopće ne navodi da su proročanstva koja su prodata Tarkviniju Oholom bila sibilska, nego samo da su te knjige proročanstva bogova. Po tome ispada da su nazvane te knjige "Sibilskim", jer je ta stara žena smatrana u drevnim vremenima sibilom.

Da se Dionizije iz Halikarnasa stvarno nije snašao sa objašnjavanjem fenomena sibila dokazivao bi i njegov podatak *A.R.* I, 55, 4 – 5 u okviru njegovog šireg opisa dolaska Eneje na obale Lacija : πρῶτα τοῦ μαντεύματος ἤδη σφίσι τέλος ἔχοι. ἦν γάρ τι θέσφατον αὐτοῖς, ὡς μέν τινες λέγουσιν ἐν Δωδώνῃ γενόμενον, ὡς δ᾽ ἕτεροι γράφουσιν ἐν ἐρυθρᾷ χέρσῳ τῆς Ἴδης, ἔνθα ᾤκει Σίβυλλα ἐπιχωρία νύμφη χρησμῳδός, ᾗ αὐτοῖς ἔφρασε πλεῖν ἐπὶ δυσμῶν ἡλίου, τέως ἂν εἰς τοῦτο τὸ χωρίον ἔλθωσιν, ἐν ᾧ κατέδονται τὰς τραπέζας: ὅταν δὲ τοῦτο μάθωσι γενόμενον, ἡγεμόνα τετράποδα ποιησαμένους, ὅπου ἂν κάμῃ τὸ ζῷον, ἐνταῦθα δείμασθαι πόλιν. („Izvjesno proročanstvo je bilo izrečeno njima /Enejinim Trojancima op. S.M./, neki kažu u Dodoni, ali prema drugima u Eritri, na mjestu[115] na planini Idi, gdje je živjela sibila te zemlje, proročica nimfa, koja im je odredila da plove prema zapadu sve dok oni ne dođu na mjestu gdje će pojesti svoje stolove /dok su jeli Enejini Trojanci su koristili peršine ili pšenične kolače kao podlogu – neku vrstu stola - za hranu koju su jeli, a onda su i njih pojeli op. S.M./ .[116] I

[114] Iako na kraju svoga poglavlja Dionizije strikno navodi da je slijedio u svemu što se tiće Sibilskih knjiga Varonovo djelo o starorimskoj religiji, nesumnjivo je on dolazio i u doticaj sa drugim vrelima koja su govorila o sibili koja je donijela proročanstva rimskom kralju Tarkviniju Oholom. Uostalom, i Laktancije, koji se poziva na Varona, kada govori o sibilama daje određene podatke kojih nema kod Dionizija Halikarnasa, tj. ovaj potonji je izbjegao da uopće raspravlja u svome djelu o sibilama, ko su one, odakle su došle, koliko ih ima...itd.... a sve je to imao u Varonovim spisima koje je čitao i koristio. Vrlo je moguće opet i da je taj „kulturni izlazak" iz „sibilskog problema" imao ustvari sam Varon (koji se suočio sa tom masom raznolikih, čudnih, kontradiktornih i smješanih podataka), i da je ga onda samo parafrazirao Dionizije iz Halikarnasa.

[115] Ovaj dio teksta je neizvjestan, i o tome v. O ovome v. komentar Earnesta Carya u njegovom prijevodu Dionizija Halikarnasa, 1937:Vol.I, 182 – 183, fus. 2. : The text is uncertain here ; see critical note. Most editors agree on Erythrae, though we do not hear elsewhere of any Erythrae near Ida ; conjectures as to the meaning of the following word vary from "near " to "oracle" and "cave." For the two words together Jaeoby reads "red land." If Erythrae is the correct reading here, it would seem that Dionysius confused the Sibyl of Marpessus in the Troad with the famous Sibyl of Erythrae in Ionia..With this exception, the story here related may be assumed to be approximately the original form of the legend, which would naturally represent Aeneas as receiving the oracle from the local Sibyl before setting out on his voyage ; later, when her fame became eclipsed by that of the Erythraean Sibyl, her role in the legend may have been transferred to the latter. For a recent discussion of the Sibyls see Buchholz in Roscher's *Lexikon der griech. Und rom. Mythologie, s.v.* Sibylla.

[116] Uporediti i *Verg. Aeneid*. III, 255 – 256; 394 - 395; i posebno VII, 107 – 134. Po Vergiliju, Eneji proročanstvo da će njegovi ljudi jesti stolove na lacijskoj obali izriću harpija Kelena i Helen, sin Prijamov. Uporediti i sa desetim poglavljem djela *Origo gentis Romanae*, čiji se tekst opisa ovoga događaja unekoliko razlikuje od onoga što daju Dionizije iz Halikarnasa i Vergilije. U *Origo,* Venera je bila ta koja je prorekla Anhisu da kada na stranoj obali pojedu posvećene tanjire da je to mjesto za ustanovljavanje naselja. Ali u 12. poglavlju djela *Origo*, njegov autor parafrazira i drugi opis dešavanja (koji donosi Domicije, jedan od vrela za autora djela *Origo*, o njemu se skoro ništa ne zna) sa "stolovima koji su pojedeni", po kojem to nisu bile gomile žita, kako je ranije rečeno, nego su kao "stolovi" (bolje rečeno prostirke za hranu) poslužio peršin kojeg je na tome mjestu (gdje su se Enejini Trojanci nalazili) bilo u najvećem obilju. I kada je hrana pojedena, onda se pojeo i taj peršin. I tada su shvatili da su to bili "stolovi" koji su pojedeni za koje im je govorilo proročanstvo. Po autora djela *Origo*, Domicije je u prvoj knjizi svoga djela naveo da je proročanstvo Delfskog Apolona savjetovalo Eneji da traži Italiju i kada dođe do dva mora i pojede svoje stolove, da se tu i naseli i ustanovi grad. I tako dok je lutao Laurentijskim područjem, nedaleko od obale Eneja je stigao do dva

tada, kada im se desi to, oni bi trebali slijediti četveronožnu divljač kao svoga vodića, i gdje životinja postane umorna, tu bi oni /Enejini Trojanci op. S.M./ trebali podići grad."). Po ovome podatku Dionizije iz Halikarnasa je pomiješao Helespontsku sibilu (iz eolske Troade gdje je planina Ida) sa Eritranskom (iz Jonije), a ni sam nije siguran je li Eneja uopće dobio proročanstvo od njih ili iz Dodone. Pošto je Dionizije iz Halikarnasa koristio obimnu literaturu, vjerojatno je originalna legenda bila ona koja Eneju vezala za sibilu u Maloj Aziji, da bi kasnije ta legenda bila modificirana prema interesima i potrebama drugih pisaca i atmosfere u javnosti. Onda bi umetnuće kimske sibile u priču o Eneji, možda, kako je već rečeno ranije, bilo djelo „pjesničke slobode" Vergilija.

Po Pliniju Starijem (XIII, 27), Tarkvinije Oholi je bio taj koji je kupio "Sibilske knjige" : *inter omnes vero convenit Sibyllam ad Tarquinium Superbum tres libros adtulisse, ex quibus sint duo cremati ab ipsa, tertius cum Capitolio Sullanis temporibus*.

Možda su određeni stvarni sibilski stihovi sačuvani u djelu "O čudesima" Flegona iz Trala[117], u vidu proročanstva ili kombinacije dva proročanstva u 70 heksametara vezano za rođenje androgina i propisuje dugu listu rituala i darova bogovima.

Maur Servije Honorat (*Ad Aeneidem,* VI, 72) : *tuas sortes Sibyllina responsa, quae, ut supra diximus, incertum est cuius Sibyllae fuerint, quamquam Cumanae Vergilius dicat, Varro Erythraeae. sed constat regnante Tarquinio quandam mulierem, nomine Amaltheam, obtulisse ei novem libros, in quibus erant fata et remedia Romana, et pro his poposcisse* CCC. *philippeos, qui aurei tunc pretiosi erant. quae contempta alia die tribus incensis reversa est et tantundem poposcit, item tertio aliis tribus incensis cum tribus reversa est et accepit quantum postulaverat, hac ipsa re commoto rege, quod pretium non mutabat. tunc mulierem subito non apparuisse. qui libri in templo Apollinis servabantur, nec ipsi tantum, sed et Marciorum et Begoes nymphae, quae artem scripserat fulguritarum apud Tuscos: unde addidit modo 'tuas sortes arcanaque fata'. et hoc trahit poeta. Aenean tamen inducit quasi de praesenti dicentem oraculo*.

Po Serviju, sibila koja je donijela knjige Tarkviniju (ne precizirajući o kojem je tačno kralju riječ, petom ili sedmom) zvala se Amaltea.

Tacit u Analima (VI, 12 ili 18) prenosi vrijedne podatke o "Sibilskim knjigama" : *Relatum inde ad patres a Quintiliano tribuno plebei de libro Sibullae, quem Caninius Gallus quindecimvirum recipi inter ceteros eiusdem vatis et ea de re senatus consultum postulaverat. quo per discessionem facto misit*

jezerceta slane vode blizu jedan drugog. I kada se tamo okupao i nahranio, on je na kraju pojeo i peršin koji mu je koristio kao prostirka za hranu. Tada je Eneja pomislio da se proročanstvo ispunilo, i na tome mjestu je ustanovio grad nazvavši ga Lavinij. Ipak je autor djela *Origo* nejasan kada parafrazira Domicija, jer na početku parafraziranja on govori kako su Trojanci bili ti koji su pojeli peršin koji su postavili kao prostirke "stolove" za hranu, a u nastavku parafraziranja nakon digresije o tome kako je nastao rimski običaj pokrivanja glave prilikom ceremonije žrtvovanja, ispada da je ustvari samo Eneja bio taj koji je imao peršin za prostirku i da ga je pojeo.

[117] Flegon iz Trala (Φλέγων) je bio oslobođenik principsa Hadrijana. Njegovo glavno djelo je „Olimpijade", historijski pregled u 16 knjiga od 1. Olimpijade (776. god. p. n. e.) do 229. Olimpijade (137. god. n. e.), od kojega su sačuvani samo fragmenti. Izgubljena su i djela o opisu Sicilije, o rimskim praznicima, o topografiji Rima (uključujući i etimologiju rimske gradske toponimije) i epitome o olimpijskim pobjednicima. Od njega su sačuvana dva kraća djela i to : 1. „O čudesima" koje sadrži priče o duhovima, proročanstvima, monstruoznim rođenjima, hemafroditima i divovskim skeletima. 2. „O dugovječnim ljudima", spisak Italijana koji su imali više od 100 godina. Podaci uzeti iz rimskih cenzusa.

litteras Caesar, modice tribunum increpans ignarum antiqui moris ob iuventam. Gallo exprobrabat quod scientiae caerimoniarumque vetus incerto auctore ante sententiam collegii, non, ut adsolet, lecto per magistros aestimatoque carmine, apud infrequentem senatum egisset. simul commonefecit, quia multa vana sub nomine celebri vulgabantur. sanxisse Augustum quem intra diem ad praetorem urbanum deferrentur neque habere privatim liceret. quod a maioribus quoque decretum erat post exustum sociali bello Capitolium, quaesitis Samo, Ilio, Erythris, per Africam etiam ac Siciliam et Italicas colonias carminibus Sibullae, una seu plures fuer datoque sacerdotibus negotio quantum humana ope potuissent vera discernere. igitur tunc quoque notioni quindecimvirum is liber subicitur. ("Plebejski tribun Kvintilijan izvjestio je, dalje, Senat o jednoj Sibilskoj knjizi. Naime, Kaninije Gal, jedan od kvindecimvira, tražio je da se ta knjiga unese među ostale knjige te proročice i da Senat donese odluku o tome. Prijedlog bude prihvaćen i usvojen discesijom[118], bez diskusije. Na to cezar /princeps Tiberije op. S.M./ napiše pismo u kome blago prekori /plebejskog op. S.M./ tribuna što kao mlad čovjek ne poznaje staru tradiciju, ali Galu prebaci što je kao stari poznavalac religije i obreda prezentirao Senatu, koji čak nije imao kvoruma, jednu knjigu nepoznatog porijekla, i što je nije, kako običaj zahtijeva, dao najprije na čitanje i ocjenu stručnjacima. Podsjeti pri tome da je i August, baš zato što su mnoga beznačajna proroštva kružila pod slavnim Sibilinim imenom, odredio rok u kome knjige proroštava treba predate gradskom pretoru i zabranio da ih građani drže kod sebe. I naši stari su donijeli takvu odluku kada je za vrijeme Savezničkog rata /Tacit ustvari misli na I. rimski građanski rat od 88. do 81. god. p. n. e. op. S.M./ izgorio Kapitol. Sakupili su po Samosu i Ilionu, Eritreji i Africi, Siciliji i italskim kolonijama, sva proroštva sibile, bilo da je postojala samo jedna proročica ili više njih, i zadužili svećenike da, koliko je to u ljudskoj moći, izdvoje autentična između njih. Stoga su i ovu knjigu imali da ispitaju kvindecimviri.").

Događaj koji Tacit konkretno opisuje desio se 32. god. n. e., u konzulskoj godini Gneja Domicija (*Gnaeus Domitius Ahenobarbus*) i Kamila Skribonijana (*Lucius Arruntius Camillus Scribonianus*), i jasno dokazuje da su se pretpostavljena ili navodna sibilska proročanstva skupljala i ispitivala i 110 godina nakon što su originalne Sibilske knjige uništene.

Iz prezentirane izvorne građe je vidljiv još jedan problem vezan za "Sibilske knjige", a to je da su u rimskoj povijesti postojale dvije vrste "Sibilskih knjiga" i to one "prave" koje su postojale iz drevnih vremena i koje su uništene u požaru koji je zahvatio hram Jupitera Kapitolinskog i one koje su nastala u procesu obnavljanja tih "Sibilskih" spisa sakupljanjem, trijažom i daljim sortiranjem raznoraznih spisa koje su se pripisivale sibilama. One koje su sakupljene, obrađene i sortirane u prvi mah su bile ponovno smještene u obnovljeni hram Jupitera Kapitolinskog, zajedno sa sličnim kazivanjima Tiburtinske sibile. Kada je August 12. god. p. n. e. postao *pontifex maximus*, "obnovljene Sibilske knjige" su premještene u Apolonov hram na Palatinu, gdje su i ostale dok nisu uništene. Naredbu o njihovom uništenju je, po Klaudiju Rutiliju Namacijanu (II, 52 : *ante Sibyllinae fata cremavit opis*),[119] dao cc 405. god. n. e. Flavije Stilihon, tada svemoćni moćnik

[118] *Discessio* („razdvajanje") je bio način glasanja u rimskom Senatu kojem bi senatori, i pristalice i protivnici prijedloga, ustali i svrstali se na za to određena mjesta (odakle i izraz *pedibus in sententiam ire*). Ukoliko bi glasanju prethodila i iscrpnija diskusija, onda se takav postupak nazivao *consultum senatus per relationem.*

[119] Početkom V. st. n. e. djelovao je i galski pjesnik Klaudije Rutilije Namacijan (*Rutilius Claudius Namatianus*), opjevavši Rim koji je postao domovinom tolikim različitim narodima. Privrženik starine, Namacijan je mrzio kršćane, naročito monahe. Poznat je po latinskoj poemi *De Reditu Suo*, koja opisuje obalno putovanje 416. god. n. e. iz Rima u

Zapadnog Carstva, koji je i bio kršćanin. Stilihon na ovaj čin nije bio motiviran samo religijskim žarom, nego prije svega jer su "obnovljene Sibilske knjige" korištene kako bi se napadala i kritizirala njegova uprava. "Pagani" su osvajanje grada Rima od strane Alarikovih Vizigota 410. god. n. e. tumačili i kao osvetu za uništavanje "Sibilskih knjiga".

"Sibilske knjige", posebno one originalne iz vremena kasnoga Kraljevstva i Republike, su imale veliko značenje po razvitak rimske religiozne svijesti i način života, posebno u smislu prihvatanja helenskih i orijentalnih općekulturnih tekovina. Same "Sibilske knjige" su bile pisane grčkim heksametrom, a tradicija sibila pripada helenskom egejsko – maloazijskom prostoru. Može se reći da su originalne "Sibilske knjige", iako su se smatrale starovremenskom i drevnom rimskom stvari, u velikoj mjeri doprinijele općekulturološkom profiliranju rimskog svijeta prema helenskim, helenističkim i orijentalnim (pravilnije rečeno maloazijskim) tradicijama. Starorimska i staroitalska religijska svijest je već i ranije, indirektno preko Etruraca, bila pod helenskim utjecajem, ali je taj utjecaj sa"Sibilskim knjigama" dobio novi impuls i poticaj. Tako i "Sibilske knjige" treba promatrati i o jedan od fenomena koji su prilično doprinijeli razvitku poslovične rimske pragmatične sklonosti sinkretističkoj amalgamaciji/spajanju.

Postoji i teorija i da je najstarija kolekcija zapisanih sibilskih proročanstava nastala upravo na gergiskom području Troade.[120] Po ovoj teoriji, ova zapisana kolekcija je bila čuvana u Apolonovom hramu u Gergisu, da bi kasnije prešla u Eritru gdje su je nastavili čuvati. Onda bi ta kolekcija, ili njena kopija, nekako svoj put nastavila u italiotsku Kimu, odakle je po mitu prenesena u Rim. Gergis je prema Heraklidu Pontskom u vrijeme Solona i Kira bio unutar granica Troade. Lik ove sibile, koja je rođena u Marpesu i čiji je grob kasnije označen sa Apolonovim hramom, se pojavljuje na novčićima grada Gergisa/Gergite/Gergitiona (Γέργις, Γέργιθος, Γέργιθες; *Gergithium, Gergithum,* etnonim Γεργίθιος/Gergiti) iz perioda 400. – 350. god. p. n. e. Ovaj grad, koji se nalazi sjeverno od rijeke Skamandar i istočno od planine Ide, je nesumnjivo bio prilično drevan. Herodot (V, 122; u okviru govora o Jonskom ustanku protiv Iranskog Carstva persijskih Ahemenida od 499. – 493. god. p. n. e.) navodi da su stanovnici ovoga grada bili potomci starih Teukra : οὗτοι μέν νυν τῶν Περσέων οὕτω διεφθάρησαν: Ὑμαίης δὲ καὶ αὐτὸς ἐὼν τῶν ἐπιδιωξάντων τοὺς ἐς Σάρδις στρατευσαμένους Ἰώνων, τραπόμενος ἐς τὸν Προποντίδα εἷλε Κίον τὴν Μυσίην: ταύτην δὲ ἐξελών, ὡς ἐπύθετο τὸν Ἑλλήσποντον ἐκλελοιπέναι Δαυρίσην καὶ στρατεύεσθαι ἐπὶ Καρίης, καταλιπὼν τὴν Προποντίδα ἐπὶ τὸν Ἑλλήσποντον ἦγε τὸν στρατόν, καὶ εἷλε μὲν Αἰολέας πάντας ὅσοι τὴν Ἰλιάδα νέμονται, εἷλε δὲ Γέργιθας τοὺς ὑπολειφθέντας τῶν ἀρχαίων Τευκρῶν: αὐτός τε Ὑμαίης αἱρέων ταῦτα τὰ ἔθνεα νούσῳ τελευτᾷ ἐν τῇ Τρῳάδι.. („Tako su izginuli ovi Persijanci. A Himej /jedan od persijskih zapovjednika op. S.M./, isto tako jedan od komandanata koji su se dali u potjeru za Jonjanima, poslije njihova napada na Sard /u proljeće 498. god. p. n. e. op. S.M./, krene u Propontidu /persijska kontraofanziva se vjerojatno desila 497. god. p. n. e./ i zauzme Kij u Miziji. Kada je, međutim, poslije

Galiju. Od ove poeme je sačuvano samo oko 700 stihova. Rutilije Namacijan spominje spaljivanje „Sibilskih knjiga" u vrlo ljutom i kritičkom osvrtu na Stilihonovu upravu.

[120] O tome v. Smith W., 1854:I, 718 : „Inseparably connected with the name of Cumae is that of the Sibyl who, according to the general tradition of antiquity, had her abode there. There is little doubt that the legends connected with her were brought by the Greeks from Cyme in Asia Minor, and were transferred from Gergis or Gergithes in the Troad to the Italian Cumae. (Grote's Greece, vol. iii. p. 472; Klausen, A eneas und die Penaten, vol. i. pp. 209, 210.). Similar peculiarities in the nature of the soil and localities seem to have contributed to this."

zauzimanja toga grada čuo da se Dauriz povukao sa Helesponta i da se uputio sa vojskom u Kariju, on se povuće iz Propontide i ode sa vojskom na Helespont, te pokori sve Eoljane koji prebivaju u Ilijskoj pokrajini /misli se na Troadu op. S.M./, a sa njima i Gergite, ostatke starih Teukra. A i sam Himej, kada je pokoravao te narode, razboli se i umre u Troadi. I tako je završio Himej."). Herodot, istu informaciju (VII, 43) ponavlja i kada govori o dolasku Kserksa, persijsko - ahemenidskog šaha nad šahovima Irana, sa velikom vojskom (pred pohod na balkansku Heladu 480. god. p. n. e.) u Troadu : ἅμα ἡμέρῃ δὲ ἐπορεύετο ἐνθεῦτεν, ἐν ἀριστερῇ μὲν ἀπέργων Ῥοίτιον πόλιν καὶ Ὀφρύνειον καὶ Δάρδανον, ἥ περ δὴ Ἀβύδῳ ὅμουρος ἐστί, ἐν δεξιῇ δὲ Γέργιθας Τευκρούς.. („A u svanuće nastavi vojska svoj put dalje i ostavi lijevo od sebe gradove : Retij, Ofrinij i Dardan, koji se nalazi u blizini Abidosa, a desno ostavi Teukarske Gergite."). Za Ksenofonta[121] (*Hell*. III, 1, 15 : ταῦτα δὲ ποιήσας Σκῆψιν καὶ Γέργιθα ἐχυρὰς πόλεις κατέσχεν...) Gergis je snažan grad, u smislu jake odbrane. Po istom helenskom historičaru i piscu, u gradovima Skepsin i Gergis najveći dio svoga blaga je držala dardanska princeza/namjesnica (u Eolidi, Trojadi i maloazijskoj Dardaniji u ime persijskog satrapa Farnabaza) Mania (o njoj v. *Xen. Hell.* III, 1, 10 - 15), koju je 399. god. p. n. e. ubio njen zet. Gergis spominju i Livije (XXXVIII, 39, 8 : ... *Gergithum*...), Strabon, opisujući Troadu i Ilion (XIII, 1, 19: ἐν δὲ τῇ Λαμψακηνῇ τόπος εὐάμπελος Γεργίθιον: ἦν δὲ καὶ πόλις Γέργιθα ἐκ τῶν ἐν τῇ Κυμαίᾳ Γεργίθων: ἦν γὰρ κἀκεῖ πόλις πληθυντικῶς καὶ θηλυκῶς λεγομένη αἱ Γέργιθες, ὅθενπερ ὁ Γεργίθιος ἦν Κεφάλων: καὶ νῦν ἔτι δείκνυται τόπος ἐν τῇ Κυμαίᾳ Γεργίθιον πρὸς Λαρίσῃ.) i opisujući nešto južnija područja (XIII, 1, 70 : ἐγγὺς δὲ τῶν πηγῶν κώμη Γέργιθα ἔστιν, εἰς ἣν μετῴκισεν Ἄτταλος τοὺς ἐν τῇ Τρῳάδι τὸ χωρίον ἐξελών.), Plinije Stariji (V, 122 : *intercidere Canae, Lysimachea, Atarnea, Carene, Cisthene, Cilla, Cocylium, Thebe, Astyre, Chrysa, Palaescepsis, Gergitha, Neandros*) navodi da grad Gergis više ne postoji (tj. da je izumro do njegovog vremena), Plutarh (u životopisu Fokiona, 18 :... Γεργίθου...). Atenej se osvrće na Gergis kada govori o laskavcima i doušnicima (VI, 67 : ἀλλὰ καὶ λέγουσιν ὅτι τῶν Γεργίνων τις ἀπόγονος ὢν τῶν Τρώων ἐκείνων οὓς Τεῦκρος ἀπὸ τῶν αἰχμαλώτων κατακτησάμενος εἰς Κύπρον ἔχων ἀπῴκησεν, οὗτος διὰ τῆς παραλίας μετ᾽ ὀλίγων στείλας ἐπὶ τῆς Αἰολίδος κατὰ πύστιν ἅμα, καὶ οἰκισμὸν τῆς τῶν προγόνων χώρας πόλιν οἰκίσειε περὶ τὴν Τρωικὴν ‛Ἴδην συμπαραλαβών τινας τῶν Μυσῶν, ἣ πάλαι μὲν ἀπὸ τοῦ γένους Γέργινα, νῦν δὲ Γέργιθα κέκληται. τούτου γάρ, ὡς ἔοικε, τοῦ στόλου τινὲς ἀποσπασθέντες ἐν τῇ Κυμαίᾳ κατέσχον ἐκ Κύπρου τό γένος ὄντες, ἀλλ᾽ οὐκ ἐκ τῆς Θετταλικῆς Τρίκκης, καθάπερ τινὲς εἰρήκασιν, ὧν ἰατρεῦσαι τὴν ἄγνοιαν οὐδ᾽ Ἀσκληπιάδαις τοῦτό γε νομίζω δεδόσθαι. („Ali oni kažu da je jedan od Gergina /niži stupanj doušničke mreže u kiparskoj Salamini op. S.M./, koji je bio potomak onik Trojanaca koje je Teukar uzeo kao robove, izabravši ih među zarobljenicima, i onda doveo i naselio na Kipru, išavši duž obale sa nekoliko saputnika, otplovio prema Eolidi, kako bi se pronašla i obnovila zemlja njegovih predaka. I da je on, povevši neke Mizijance sa sobom, naselio grad blizu trojanske Ide, koji je ranije bio zvan Gergina, po imenu stanovnika, ali je sada zvan Gergita. Kako izgleda, jedan dio se odvojio od ove ekspedicije i zaustavio u /maloazijskoj op. S.M./ Kimi, bijajući po rođenju kretskog porijekla, a ne od tesalskih Trika, kako su neki tvrdili, čije neznanje smatram da je iza umijeća svih potomaka Eskulapa da ih izlijeće.").[122] Po Strabonu, pergamski atalidski kralj Atal (bez preciziranja o kojem je konkretno Atalu riječ - bila su trojica -, vjerojatno je to Atal II. Filadelf, vladao od 160. do 138. god. p. n. e.) je razorio Gergis u Troadi i njegove stanovnike preselio u

[121] Ksenofont (Ξενοφῶν; živio cc. 430. – 354. god. p. n. e.), je čuveni helenski historičar, vojnik, plaćenik i Sokratov učenik. O njemu više Đurić, 1972:441-452; Isto, 1976:278-282; Isto, 2003:461-473.

[122] U ovom slučaju izgleda da je Atenej, pravilnije rečeno njegovo vrelo filozof Klearh (Κλέαρχος; živio IV.-III. st. p. n. e.) iz Soli (grad na Kipru, a ne istoimeni veći i znatno poznatiji grad u Kilikiji) pomiješao nazive za jedan od dva tipa doušničke mrežu u kiparskoj Salamini (Gergini/Γεργίνους), ime Gergitije (Γεργίθιος; ime jednog od laskavaca Aleksandra Makedonskog i po njemu nazvane jedne Klearhove rasprave o laskavcima), ime grada Gergis u Troadi i Gergite u Eolidi. I onda se iz toga izvodilo etimološko porijeklo bilo za Gergis, bilo za laskavce na Kipru. Atenejev podatak XII, 26 (pozivajući se na Heraklida Pontskog) se odnosi ne na Gergis i njegove stanovnike, nego na Gergite (ι Γέργιθας), narodnu frakciju u Miletu suprostavljenu aristokratskoj frakciji.

naselje blizu izvora rijeke Καϊκός/ *Caicus* ili *Caecus*, a nekada se zvalo *Astraeus* (danas rijeka Bakırçay) blizu Larise na teritoriji maloazijske Kime (u Eolidi), i koje je u Strabonovo doba nosilo isto ime Gergita. Vrlo vrijednu odrednicu o Gergisu i Helespontskoj sibili u Troadi daje Stefan Vizantinac[123] : Γέργις, πόλις Τροίας ᾽ καὶ κλίνεται Γέργιθος. λέγεται καὶ ἡ Γέργιθος ἐνθεῖα ἐτὸ γενικῆς, ὡς Τροίζηνος. ό πολίτες Γεργίθιος. τὸ θηλυκὸν Γεργιθία. ἀφ ᾽ οὗ Γεργιθία ἡ χρησμολόγας Σιβύλλα, ἥ τις καὶ τετύπωτο ἐν τῷ νομισματι τῶν Γεργιθίων, αὐτή τε καὶ ἡ σφίγξ. ὡς Φλέγων ἐν ᾽Ολυμπιάδων πρώτη. ἐν δὲ τῷ ἱερῷ τοῦ Γεργιθίου ᾽Απόλλωνος Σιβύλλης φασὶν ειναι τάφον. ἔστι καὶ ἄλλο Γεργίτης καὶ θηλυκῶς Γεργίτις. ἔστι καὶ Γεργιθεύς.

Najzanimljivi podatak iz antičke, rimske literarne baštine o kimskoj sibili nalazi se u čuvenom Petronijevom Satirikonu,[124] (poglavlje 48) kada Trimalhion tvrdi : *Nam Sibyllam quidem Cumis ego ipse oculis meis vidi in ampulla pendere, et cum illi pueri dicerent:* Σίβυλλα τί θέλεις; *respondebat illa:* ἀποθανεῖν θέλω. (“Zaista sam ja jednom video sa mojim sopstvenim očima Kimsku sibilu u njenom krčagu,[125] i kada su je dječaci pitali : Sibila, šta želiš?, ona je odgovorila : Ja hoću da umrem.”).

Kima ima svoje mjesto i u ranom kršćanstvu, jer kršćanska tradicija ima priču da je na putu iz Rima u Kimu, oslobođenik Hermas navodno doživio vizije koje su doprinijele nastanku ranokršćanskog djela Ποιμὴν τοῦ Ἑρμᾶ (“Hermasov pastir”) koje je imalo značajnog utjecaja na kršćansku zajednicu II. i III. st. n. e. Tako je prostor Kime nastavio svoju religijsko – mističku misiju. Krajem IV. st. n. e. i Zeusov hram u Kimi je pretvoren u ranokršćansku crkvu.

[123] Stefan Vizantinac/Vizantijski (Στέφανος Βυζάντιος, VI. st. n. e.) je bio romejski autor veoma bitnog geografskog rječnika nazvanog Ἐθνικά, od kojega su sačuvani samo oskudni fragmenti, ali su sačuvane njegove epitome koje je sastavio izvjesni Hermolaj. Čak i u formi epitoma, riječ je o monumentalnom djelu sa velikom vrijednošću za zemljopis, mitologiju i religiju drevne Helade sa mnoštvom referenci i pozivanja na pisce čija su djela danas izgubljena ili prilično fragmentirana.

[124] *Satyricon* ili *Satyrica* je prozno - poetsko djelo fikcije (neka vrsta antičkog romana/novele) na latinskom jeziku nastalo u I. st. n. e. Vjeruje se da je autor toga djela Gaj Petronije/*Caius Petronius*, istaknuta ličnost na dvoru princepsa Nerona koju Tacit u Analima (XVI, 18) naziva arbitrom elegancije : ... *elegantiae arbiter*..., iako manuskriptna tradicija autora identificira kao izvjesnog Tita Petronija. Satirikon nije sačuvan u svojoj cjelosti, nego samo jednim dijelom u kojem su najpoznatija poglavlja ona koja se odnose na večeru koju je priredio bogati i razmetljivi oslobođenik Trimalhion (*Cena Trimalchionis*).

[125] Ovdje su vjerojatno reference na Ovidijeve Metamorfoze i priče kako je tijelo Kimske Sibile vremenom starilo, jer joj Apolon (nakon što je ona odbila njegova udvaranja) nije podario dugu mladost, i smanjivalo se dotle da se na kraju držalo u jednom malom krčagu ili maloj posudi, ampuli (*ampulla*). Na kraju je preostao samo njen glas.

Prikaz (freska) Kimske sibile u Siktinskoj kapeli u Rimu. Autor Mikelanđelo Buonaroti/Michelangelo Buonarroti joj je dodijelio značajno mjesto među prorocima Staroga Zavjeta. Kimska sibila je bila česta tema i lik umjetnika, posebno u Italiji.

3. Apoikije južne Italije

Izuzimajući Kimu, izgleda da se osnivanje helenskih apoikija na Siciliji desilo nešto ranije u odnosu na osnivanje apoikija na većem dijelu južne Italije. Većina apoikija u južnoj Italije je osnovana u periodu druge polovice VIII. st. i početkom VII. st. p. n. e. To bi govorilo u prilog teze da se u tom periodu desila u pravom smislu masovna migracija arhajskih Helena na italijanske obale. Još uvijek su nepoznati precizni motivi i razlozi zašto se to desilo baš u tome periodu i baš u tome pravcu.

U osnivanju apoikija u južnoj Italiji su prednjačili stanovnici peloponeske regije Ahaja, koja se nije uopće isticala u općem povijesnom i kulturološkom razvitku Helade u njenom arhajskom i klasičnom periodu. I ti stanovnici Ahaje su bili, nekada sami a nekada zajedno sa drugima, osnivači dvije najjaće i najpoznatije apoikije u južnoj Italiji i to Sibarisa[126] (Σύβαρις; osnovan cc 720. god. p. n. e. zajedno sa naseljenicima iz Trojzena) i Krotona[127] (osnovan cc 710. god. p. n. e.).

Sibaris je bio vrlo bogata apoikija sa brojnim stanovništvom poradi plodnosti svoga teritorija i uvijek posjećene luke. Sibariski polis je jedno vrijeme bio dominantna sila u regionu, posebno u drugoj polovici VII. st. i prvoj polovici VI. st. p. n. e., a nametnuo je svoju vlast ne samo drugim helenskim naseljenicima u blizini, nego i nekim starosjedilačkim zajednicama, npr. oenotrijanskog porijekla. Njegova hegemonija se proširila i na obale Tirenskog mora, gdje je osnovao i svoje apoikije Posejdoniju (cc 600. god. p. n. e.), Laüs i Skidro. Diodor navodi da se smatralo da je sibariški polis imao najbrojnije stanovništvo u Italiji. Poradi bogatstva njegovi stanovnici su postali i ostali

[126] O Sibarisu v. *Herod.* V, 44; VI, 21, 1; 127, 1; *Aristot. Pol.* 5.1303a; *Ps-Scym.* 337 - 360; *Diod.* VIII, 18 – 19; XI, 48, 3; 90, 3 - 4; XII, 9, 1 – 11, 2; 22, 1; *Varro, Re. Rust.* I, 44; *Strab.* V, 4, 13; VI, 1, 1; 13; *Iust.* XX, 2; *Solin.* II, 10; *Aelin. V. H.* I, 19; III, 43; IX, 24; *Athen.* VI, 105; XII, 17 - 21; 58; Rainey, 1967; Bullitt, 1969; Rutter, 1970; Burkert, 1972; Lewis, 1992; Graham, 1999; Gorman, 2001:106; Kleibrink, 2001; Papadopoulos, 2002; Cerchiai - Jannelli - Longo, 2004; Kleibrink – Jacobsen - Handberg, 2004; Hansen, 2004; Cucci, 2005; Rhodes, 2006; Gorman – Gorman, 2007; Hall, 2008; Stanley - Bernasconi, 2009; Ferranti - Pagliarulo - Antonioli - Randisi, 2011; Greco, 2011; Zhmud, 2012; Wonder, 2012; Wilson, 2013.

[127] Pošto se historija Krotona isprepliće sa onom Sibarisa, izvorna građa i literatura koja spominje Sibaris, često se odnosi na Kroton, pa preporučujemo da se prilikom istraživanja Krotona i ona prouči. Detaljan opis Krotona v. *Strab.* VI, 1, 11 – 12.

poslovično poznati u antičkom svijetu po svome hedonizmu, pretjeranim zabavama i luksuzu, mekoputnosti i sklonosti užicima, dekadenciji. Najvjerojatnije su podaci o ovoj dekadenciji i sklonosti luksuzu, koje poglavito daje Atenej, prilično pretjerani. Sibaris je kovao i svoj novac. Međutim, Sibaris nije doživio da uđe u klasično razdoblje helenske povijesti i civilizacije, jer je u periodu 510/509. god. p. n. e. doživio prvu unutarnje stranačke sukobe, a zatim je izgubio i rat sa Krotonom, što je na kraju rezultiralo zauzimanjem, pljačkom i razaranjem grada. Jedan dio stanovnika je pobjegao u Posejdoniju, Laüs i Skidro. Ono što je preostalo od Sibarisa, je potpalo pod vrhovnu vlast Krotona. Ovaj slabi i potčinjeni Sibaris se vjerojatno pobunio od Krotona, pa su ga Krotonjani ponovo stavili pod opsadu 476/475. god. p. n. e. Sibarišani su se obratili za pomoć Hieronu I., i ovaj je poslao sirakušku ekspediciju pod vodstvom Polizelosa. Kasnije, Sibarišani su ipak morali vjerojatno pod pritiskom Krotonjana, da napuste svoj grad. Oni su (vođeni od jednog Tesalca) ponovo obnovili svoj grad 453/452. ili 452./451. god. p. n. e.,[128] ali su ponovo bili istjerani od Krotonjana 448. ili 446/445. god. p. n. e. Ali ni to nije bio kraj, jer su uporno Sibarišani tražili pomoć od tadašnjih sila Lakedemonske države i Atene. Njihovoj molbi su se odazvali Atenjani pod vodstvom Perikla. Uz pomoć Atene, nekih peloponeskih polisa i Sibarišana ponovo je 446/445. god. p. n. e. obnovljen grad. Međutim, ubrzo je došlo do sukoba novih naseljenika i Sibarišana, u kojem su ovi potonji izgubili i prilično stradali. Pobjednički doseljenici i novi naseljenici (koji nisu dolazili samo iz reda Atenjana, nego praktično iz čitave tadašnje balkanske i egejske Helade), su 444/443. god. p. n. e. osnovali novu apoikiju Turij (Θούριοι). Zanimljivo je da su među doseljenicima u novu apoikiju Turij bili i Herodot i orator Lisija, a da je zakone za novu apoikiju ustanovio sofista Protagora na molbu ili zahtjev Perikla. Oni Sibarišani koji su se uspjeli spasiti i iz ovoga sukoba i pobjeći, osnovali su nedugo nakon 444. god. p. n. e. novi Sibaris. Ali nisu se ni tu uspjeli dugo održati, jer su bili od strane susjednih barbara istjerani i konačno raspršeni.

Kroton je imao odličnu poziciju i predstavljao je bogatu, vitalnu i naprednu zajednicu sa brojnim stanovništvom[129]. O tome Miloš Đurić (1976:110 - 111) ukratko navodi : „Sedište saveza (misli se na asocijacije pitagorejaca op. S.M.) bilo je u gradu Krotonu (Cic. *De rep.* II 27), naprednoj ahajskoj naseobini na istočnoj obali Brutije, severno od rta Lakinija, na kojem se nalazio znameniti hram boginje Here. Okolina krotonska bila je pitoma i bogata, tako da je davala stostruk rod (Varro *De re rust.* I 44). Dobra pasišta na kojima je stoka često pasla bez čobana bila su izvor velikog bogatstva, i zato su se Krotonjani više bavili stočarstvom i zemljoradnjom negoli pomorskom trgovinom, mada su na ušću reke Esara imali povoljno mesto za pristanište, a to pokazuju krotonski novci s urezanim morskim rakom (Strabo VI 262). Grad je bio čuven i sa svojih lekara, kakvi behu, na primer, Demoked, koji se proslavio kao hirurg vršeći lekarsku praksu na Egini, u Atini, na dvoru Polikratovu u Samu, zatim na persijskom dvoru i, naposletku, opet u Krotonu (Herod. III 125, 131 - 138), i anatom Alkmeon, koji je, režući telo, našao da je duševno središte mozak, i da su s njime sva čula spojena živcima, koji kao cevi ili

[128] *Diod.* XI, 90, 3.

[129] Jardé, 1996:217.

staze vode do moždane opne, a kao lekar bio prethodnik Hipokratov u objašnjavanju bolesti i zdravlja. Kroton se proslavio i svojim atletima, koji su u V veku odneli najveći broj pobeda u Olimpiji, a pobeda u panhelenskim igrama, naročito olimpijskim, bila je za pobednika vrhunac zemaljske sreće i značila najvišu čast ne samo za njega i njegov rod nego i za ceo njegov grad, čiji je on sin i predstavnik. Prvi Krotonjanin koji je odneo pobedu u olimpijskim nadmetanjima bio je Glaukija god. 588., a posle njega Likin 584., Eratosten 576., Hipostrat 564. Zatim se u vremenu od 540. do 504. pojavljuje Milon, po jednom izvoru Pitagorin zet, najslavniji atlet, koji je najpre odeno pobedu u dečačkom rvanju u Olimpiji i Delfima, potom kao odrastao atlet šest puta uzastopno u Olimpiji, isto tako mnogo puta u Delfima, devet puta u Nemeji i deset puta na Istmu. Kao olimpijski pobednik odlikovao se i Filip, Butakidov sin, najlepši čovek svoga vremena (Herod. V 47), pa Ishomah oko god. 508. i 504., Tisikrat 496. i 492., Astil, koji je triput uzastopno pobedio u trčanju, god. 488., 484. i 480. Treba spomenuti i Faila, koji je s jednom trijerom učestvovao u boju kod Salamine i triput bio pobednik u pitskim igrama, dvaput u trčanju i jedared u pentatlu (Herod. VIII 47; Paus. X 9). U suprotnosti prema Joniji, gde su se u borbi i gužvi života socijalni životni oblici rasturali, Kroton i cela kultura helenske Italije odlikovali su se jakim autoritativnim socijalnim duhom, naročito smislom za vojničko ekonomsko, političko i duhovno udruživanje. Neočekivano razviće krotonske političke moći od završetka VI veka i njezinu vodilačku ulogu u drugoj polovini V veka moderni istoričari Velike Helade pripisuju radu Pitagorovačkog saveza i raširenju pitagorizma, u krajnjoj liniji, dakle, uticaju samog njegova osnivača. Kad se sve to što je o Krotonu rečeno uzme na um, biće razumljive poslovice kojima je taj grad bio proslavljen : „Ništa nisu drugi gradovi prema Krotonu“ (Corp. Paroemiogr. Mant Prov. II 2) i „Posljednji Krotonjanin još je ravan prvom među ostalim Helenima“ (Strabo VI 262; Cic. *De invent.* II 1).“ Kroton je poslao i vojnu pomoć Helenima u bitci kod Salamine.[130] Međutim, hegemonija Krotona nije dugo potrajala, jer je iste godine kada se odigrala bitka kod Salamine, došlo i do bitke u kojoj su Krotonjani bili poraženi od italiotskih apoikija Lokrija i Regija. Uskoro je italiotska Herakleja zamijenila Kroton kao sjedište Italiotske lige.

Nedugo nakon osnivanja Krotona, nastaje nova apoikija i to Taras/Tarent[131] (originalno se zove Τάρᾱς; Rimljani ga kasnije nazivaju *Tarentum*, osnovan cc 708. ili 707. ili 706. god. p. n. e., nekih dvadesetak godina nakon završetka I. mesenskog rata), ovaj put njeni osnivači su došli iz Lakonije i to iz reda sloja stanovnika Lakedemonske države poznatog pod nazivom Parteniji (Παρθενίαι; „sinovi djevica“). Ovaj polis je brzo napredovao, bio bogat sa brojnom populacijom i razvijenom trgovinom i keramičkom i likovnom manufakturom. Tarentinci su se često sukobljavali sa obližnjim japičkim zajednicama, i to faktički od samoga osnivanja apoikije. Helenski naseljenici su naišli na žestok otpor, pa se tarentinska hegemonija ograničavala na primorsko područje. Mesapi (koji su imali neku vrstu konfederacije svojih zajednica/politija) su cc 490. god. p. n. e. napali taraski polis (na čijem se čelu tada nalazio basileus Aristofilid) sa značajnom armijom, ali su doživjeli poraz. Taraski polis je 473. god. p. n. e. sklopio savez sa Regijem, a protiv udruženih Japiga. Međutim, udružena tarentinsko - regijska armija je bila teško poražena

[130] *Herod.* VIII, 47

[131] O ranoj helenskoj apoikiji Tarentu v. *Herod.* III, 136; VII, 170; *Aristot. Pol.* 1306b 28; V, 1303a; XII, 6b, 5; *Dionys. A.R.* XIX, 1 – 4; *Diod.* XI, 52; *Strab.* VI, 3, 2 - 3; *Ius.* III, 4, 3; Wuilleumier, 1939; Bérard, 1957:162 – 175; Pembroke, 1970:1240 – 1270; Vidal-Naquet, 1981; Qviller , 1996: 34 – 41; Cartledge, 2002; Oppenheimer, 2002:166. Mogens, 2006:108; Ray, 2009:55 -56; 110 – 111.

kod mjesta Kailìa/Καιλία (današnji Ceglie Messapica).[132] Tarentinci su 466. god. p. n. e. su ponovo poraženi. Nakon toga je oborena monarhija i prevlast oligarha, uspostavljena je demokratija, a pitagorejci su protjerani. Do tarentinske pobjede nad Peuketima i Mesapima došlo je 460. god. p. n. e. kod Hirije.

Kao protuteža osnivanju i jačanju taraske apoikije, niče još jedna apoikije iz Ahaje i to Metapont[133] (Μεταπόντιον; između 700. i 680. god. p. n. e.) na samoj granici sa taraskom/tarentinskom teritorijom. Kao i druge helenske apoikije, i Metapont se, zahvaljujući plodnom zemljištu, vrlo brzo razvio, prosperirao i obogatio. Toliko je značenje imala agrarna proizvodnja za Metapont, da je ovaj polis na svome novcu imao prikaz klasja žita.[134] Metapont je sa drugim apoikijama koje su osnovali naseljenici iz Ahaje učestvovao u ratu protiv jonskih naseljenika u apoikiji Siris. U ratu Sibarisa i Krotona, Metapont izgleda nije učestvovao. Metaponski polis je bio prilično izložen i pitagorejstvu, a i sam Pitagora se tamo sklonio nakon antipitagorejskih progona koji su se desili u Krotonu.

Južno od Metaponta prema Sibarisu, nikla je jonska apoikija Siris[135] (Σῖρις; osnovan cc između cc 690. i 660. god. p. n. e., nakon osnivanja Metaponta), smještena na ušću istoimene rijeke. I za ovu apoikiju se vezivao *origines* – mit, po kojem je njena predjonska drevnost povezivana sa trojanskim nasljeđem, i kao dokaz tome se pokazivala statua boginje Atene/Minerve za koju se tvrdilo da je bila istinski trojanski paladij. Pored „trojanskog mita“, postojala je i tradicija i o domorodačkom, oenotrijanskom nasljeđu. Moguće je da stvarno postojalo neko ranije naselje, koje su kasnije kolonizirali i preslojili Jonjani iz Kolofona, koji su pobjegli iz svoga rodnog grada da izbjegnu lidijsku prevlast. Ovi Jonjani su svoju apoikiju prvo nazvali Πολίειον, ali je naziv rijeke Siris prevladao i kao naziv za ime grada i čitavog njegovog polisa. I Siris je bio jedno vrijeme bogat i prosperitetan polis, pogotovu u prvoj polovici VI. st. p. n. e. Ovi siriski Jonjani su se vrlo brzo, uslijed bogatstva i prosperiteta, isto predali luksuzu i lagodnosti života. Protiv jonskog Sirisa je bila sklopljena „ahajska“ koalicija Sibarisa, Krotona i Metaponta

[132] O ovoj bitci v. Larcher, 1844:321 – 322.

[133] O ranom razvitku Metaponta v. *Herod.* IV, 15; *Cic. de Fin.* v. 2; *Diod.* IV, 67; *Liv.* I, 18; *Strab.* V, 2, 5; VI, 1, 4; 15; *Ius.* XX, 2; *Hyginus Fab.* 186; *Plut. de Gen. Socr.* 13; *Pausan.* VI, 19; *Eustath.. ad Dionys. Per.* 368; *Athen.* XI, 59; XIII, 83; *Iambl. Vit. Pyth.* 170; 249; 262; 266; *Porphyr. Vit. Pyth.* 56 -57; *Diog. Laërt.* VIII, 15; 40; 84; Eusebije iz Cezareje, 1818:173; Carter, 1998; 2003; 2006; Greco, 2002; Bökönyi - Gál, 2010; Carter – Prieto, 2011; Carter – Lapadula, 2012. Dionizije „Putnik“ (Διονύσιος ὁ Περιηγητής; *Dionysius Periegeta*; možda rodom iz Aleksandrije i možda živio u vrijeme princepsa Hadrijana ili krajem III. st. n. e.) u grčkom stihu heksametru je napisao djelo Perijegeza. Eustatije iz Soluna (Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης; živio cc. 1115 – 1195/6) je bio čuveni romejski episkop i veliki učenjak. Za izučavanje klasične civilizacije su bitni njegovi komentari Homera, u koje su uključene natuknice od mnogih ranijih istraživaća, Dionizija Putnika i Pindara. Zanimljivo je da je Eustatije bio originalni mislilac i da je (za razliku od mainstream mediavelnih shvatanja) vjerovao u koncept civilizacijskog progresa povijesnog razvitka, a ne njegove statičnosti ili cikličnosti, iz primitivnijeg u naprednije stanje.

[134] Kraay, 1976:170-171; 194-195; Rutter, 2001:1485; 1576; Millingen, 2010:22; 24.

[135] O Sirisu v. *Herod.* VI, 127; VIII, 62; *Lycophron Alex.* 978 – 985; *Diod.* XII, 36; *Strab.* VI, 14; *Ius.* XX, 2; *Athenae.* XII, 25; *Steph. Byz.* Σίρις.

(vjerojatno sredinom ili u decenijama druge polovice VI. st. p. n. e.) i rat je završio teškim porazom Sirisa i padom grada. Znatno kasnije, u periodu izvan našega razmatranja, na mjestu gdje je postojao siriski polis iznikla je 432. god. p. n. e. apoikija Herakleja (Ἡράκλεια)[136].

Južnije od navedenih polisa, iznikla je apoikija Epizefirski[137] Lokri (Ἐπιζεφύριοι Λοκροί; osnovan cc 680. god. p. n. e.) od strane Lokriđana iz srednje Helade.[138] Po Strabonu (VI, 1, 5; 7 – 10) riječ je o Lokriđanima koji žive u „Krisejskom zalivu" (danas Salonski zaliv u Korintskom zalivu), odnosno od Ozolajskih (Zapadnih ili Južnih) Lokriđana. Inače se još u antičkom periodu vodila stručna rasprava da li su italiotski Lokri osnovali Zapadni ili Istočni Lokriđani. Pa tako Strabon demantira Efora da su osnivači bili Opuntijski (po gradu Opusu; Istočni ili Sjeverni) Lokriđani. Interesantna je i rasprava koja se još u antici vodila među historičarima i drugim piscima povodom načina i razloga osnivanja italiotskog Lokrija. Tu raspravu poznajemo zahvaljujući sačuvanima fragmentima i sažetcima XII. knjige knjige Polibijevih Historija, koja je inače prilično posvećena kritiziranju Timeja.

Polibije (XII, 5 - 12) nakon što je izložio kako je on učinio određene usluge Epizefirskim Lokrima, i kako su mu oni uzvratili počastima i privilegijama navodi sljedeće : 5. ἐμοὶ δὴ συμβαίνει καὶ παραβεβλῃκέναι πλεονάκις εἰς τὴν τῶν Λοκρῶν πόλιν καὶ παρεσχῆσθαι χρείας αὐτοῖς ἀναγκαίας: καὶ γὰρ τῆς εἰς Ἰβηρίαν στρατείας αὐτοὺς παραλυθῆναι συνέβη δι᾽ ἐμὲ καὶ τῆς εἰς Δαλματεῖς, ἣν ὤφειλον κατὰ θάλατταν ἐκπέμπειν Ῥωμαίοις κατὰ τὰς συνθήκας. ἐξ ὧν καὶ κακοπαθείας καὶ κινδύνου καὶ δαπάνης ἱκανῆς τινος ἀπολυθέντες πᾶσιν ἡμᾶς ἠμείψαντο τοῖς τιμίοις καὶ φιλανθρώποις: διόπερ ὀφείλω μᾶλλον εὐλογεῖν Λοκροὺς ἢ τοὐναντίον. ἀλλ᾽ ὅμως οὐκ ὤκνησα καὶ λέγειν καὶ γράφειν ὅτι τὴν ὑπ᾽ Ἀριστοτέλους παραδιδομένην ἱστορίαν περὶ τῆς ἀποικίας ἀληθινωτέραν εἶναι συμβαίνει τῆς ὑπὸ Τιμαίου λεγομένης. σύνοιδα γὰρ τοῖς ἀνθρώποις ὁμολογοῦσιν ὅτι παραδόσιμος αὐτοῖς ἐστιν αὕτη περὶ τῆς ἀποικίας ἡ φήμη παρὰ πατέρων, ἣν Ἀριστοτέλης εἴρηκεν, οὐ Τίμαιος. καὶ τούτων γε τοιαύτας ἔφερον ἀποδείξεις. πρῶτον μὲν ὅτι πάντα τὰ διὰ προγόνων ἔνδοξα παρ᾽ αὐτοῖς ἀπὸ τῶν γυναικῶν, οὐκ ἀπὸ τῶν ἀνδρῶν ἐστιν, οἷον εὐθέως εὐγενεῖς παρὰ σφίσι νομίζεσθαι τοὺς ἀπὸ τῶν ἑκατὸν οἰκιῶν λεγομένους: ταύτας δ᾽ εἶναι τὰς ἑκατὸν οἰκίας τὰς προκριθείσας ὑπὸ τῶν Λοκρῶν πρὶν ἢ τὴν ἀποικίαν ἐξελθεῖν, ἐξ ὧν ἔμελλον οἱ Λοκροὶ κατὰ τὸν χρησμὸν κληροῦν τὰς ἀποσταλησομένας παρθένους εἰς Ἴλιον. τούτων δή τινας τῶν γυναικῶν συνεξᾶραι μετὰ τῆς ἀποικίας, ὧν τοὺς ἀπογόνους ἔτι νῦν εὐγενεῖς νομίζεσθαι καὶ καλεῖσθαι τοὺς ἀπὸ τῶν ἑκατὸν οἰκιῶν. πάλιν ὑπὲρ τῆς φιαληφόρου παρ᾽ αὐτοῖς λεγομένης τοιαύτη τις ἱστορία παραδέδοτο, διότι καθ᾽ ὃν καιρὸν τοὺς Σικελοὺς ἐκβάλοιεν τοὺς κατασχόντας τὸν τόπον τοῦτον

[136] *Herod.* VIII, 61 – 62; *Strab*. VI, 1, 14; *Diod*. XII, 23; 36; *Liv.* VIII, 24.

[137] „Pod Zapadnim vjetrom"

[138] Prvotno su se naseljenici smjestili na rtu *Zephyrium*, ali su se nakon 3 ili 4 godine pomjerili na drugo mjestu, nedaleko od rta, možda uz pomoć Sirakužana, Lakedemonjana i Tarentinaca. Detaljne podatke (zasnovane na tradiciji samih Lokriđana i podacima od Aristotela i Timeja), o osnivanju Lokrija daje i Polibije (XII, 5 - 12). Polibije inače po pitanju Lokrija vrlo kritizira Timeja. Zanimljive informacije o ranom Lokriju Polibije daje i u podatku XII, 16 u kojem se spominju i neke državne institucije kao što su : kosmopolid i Vijeće 1000.

O apoikijama u južnoj Italiji v. De Sensi Sestito, 1984.

τῆς Ἰταλίας, ὧν καὶ ταῖς θυσίαις προηγεῖτο τῶν ἐνδοξοτάτων καὶ τῶν εὐγενεστάτων ὑπάρχων παῖς, αὐτοὶ καὶ πλείω τῶν Σικελικῶν ἐθῶν παραλαβόντες διὰ τὸ μηδὲν αὐτοῖς πάτριον ὑπάρχειν καὶ τοῦτο διαφυλάττοιεν ἀπ᾽ ἐκείνων, αὐτὸ δὲ τοῦτο διορθώσαιντο, τὸ μὴ παῖδα ποιεῖν ἐξ αὐτῶν τὸν φιαληφόρον, ἀλλὰ παρθένον, διὰ τὴν ἀπὸ τῶν γυναικῶν εὐγένειαν. 6. συνθῆκαι δὲ πρὸς μὲν τοὺς κατὰ τὴν Ἑλλάδα Λοκροὺς οὔτ᾽ ἦσαν οὔτ᾽ ἐλέγοντο παρ᾽ αὐτοῖς γεγονέναι, πρὸς μέντοι Σικελοὺς πάντες εἶχον ἐν παραδόσει. περὶ ὧν ἔλεγον διότι, καθ᾽ ὃν καιρὸν ἐκ τῆς πρώτης παρουσίας καταλάβοιεν Σικελοὺς κατέχοντας ταύτην τὴν χώραν, ἐν ᾗ νῦν κατοικοῦσι, καταπλαγέντων αὐτοὺς ἐκείνων καὶ προσδεξαμένων διὰ τὸν φόβον, ὁμολογίας ποιήσαιντο τοιαύτας, ἦ μὴν εὐνοήσειν αὐτοῖς καὶ κοινῇ τὴν χώραν ἕξειν, ἕως ἂν ἐπιβαίνωσι τῇ γῇ ταύτῃ καὶ τὰς κεφαλὰς ἐπὶ τοῖς ὤμοις φορῶσι. τοιούτων δὲ τῶν ὅρκων γινομένων φασὶ τοὺς Λοκροὺς εἰς μὲν τὰ πέλματα τῶν ὑποδημάτων ἐμβαλόντας γῆν, ἐπὶ δὲ τοὺς ὤμους σκόρδων κεφαλὰς ἀφανεῖς ὑποθεμένους οὕτως ποιήσασθαι τοὺς ὅρκους, κἄπειτα τὴν μὲν γῆν ἐκβαλόντας ἐκ τῶν ὑποδημάτων, τὰς δὲ κεφαλὰς τῶν σκόρδων ἀπορρίψαντας μετ᾽ οὐ πολὺ καιροῦ παραπεσόντος ἐκβαλεῖν τοὺς Σικελοὺς ἐκ τῆς χώρας. ταῦτα μὲν οὖν λέγεται παρὰ Λοκροῖς.....6a. ἐκ τούτων ἄν τις συλλογιζόμενος Ἀριστοτέλει πρόσσχοι μᾶλλον ἢ Τιμαίῳ: καὶ μὴν τὸ συνεχὲς τούτῳ τελέως ἄτοπον: τὸ γὰρ ὑπολαμβάνειν, καθάπερ ἐκεῖνος ὑποδείκνυσιν, ὡς οὐκ εἰκὸς ἦν τοὺς οἰκέτας τῶν Λακεδαιμονίοις συμμαχησάντων τὴν τῶν κυρίων εὔνοιαν ἀναφέρειν πρὸς τοὺς ἐκείνων φίλους εὔηθες: οὐ γὰρ μόνον τὰς εὐνοίας, ἀλλὰ καὶ τὰς ξενίας καὶ τὰς συγγενείας τῶν δεσποτῶν οἱ δουλεύσαντες, ὅταν εὐτυχήσωσι παραδόξως καὶ χρόνος ἐπιγένηται, πειρῶνται προσποιεῖσθαι καὶ συνανανεοῦσθαι τῶν κατὰ φύσιν ἀναγκαίων μᾶλλον, αὐτῷ τούτῳ σπουδάζοντες τὴν προγεγενημένην περὶ αὐτοὺς ἐλάττωσιν καὶ τὴν ἀδοξίαν ἐξαλείφειν, τῷ βούλεσθαι τῶν δεσποτῶν ἀπόγονοι μᾶλλον ἐπιφαί 6b. νειν ἤπερ ἀπελεύθεροι. τοῦτο δὲ μάλιστα περὶ τοὺς Λοκροὺς εἰκός ἐστι γεγονέναι: πολὺ γὰρ ἐκτοπίσαντες ἐκ τῶν συνειδότων καὶ προσλαβόντες συνεργὸν τὸν χρόνον, οὐχ οὕτως ἄφρονες ἦσαν ὥστε ταῦτ᾽ ἐπιτηδεύειν, δι᾽ ὧν ἔμελλον ἀνανέωσιν ποιεῖσθαι τῶν ἰδίων ἐλαττωμάτων, ἀλλὰ μὴ τοὐναντίον δι᾽ ὧν ἐπικαλύψειν ταῦτα. διὸ καὶ τὴν ὀνομασίαν τῇ πόλει τὴν ἀπὸ τῶν γυναικῶν εἰκότως ἐπέθεσαν καὶ τὴν οἰκειότητα τὴν κατὰ τὰς γυναῖκας προσεποιήθησαν, ἔτι δὲ τὰς φιλίας καὶ τὰς συμμαχίας τὰς προγονικὰς τὰς ἀπὸ τῶν γυναικῶν ἀνενεοῦντο. ᾗ καὶ τὸ τοὺς Ἀθηναίους πορθῆσαι τὴν χώραν αὐτῶν οὐδέν ἐστι σημεῖον ψευδῆ λέγειν τὸν Ἀριστοτέλην: εὐλόγου γὰρ ὄντος ἐκ τῶν προειρημένων, εἰ καὶ δεκάκις ἦσαν οἰκέται, τοῦ προσπεποιῆσθαι τὴν τῶν Λακεδαιμονίων φιλίαν τοὺς ἐξάραντας ἐκ τῶν Λοκρῶν καὶ κατασχόντας εἰς τὴν Ἰταλίαν, εὔλογος γίνεται καὶ [ἡ] τῶν Ἀθηναίων ἀλλοτριότης ἡ πρὸς πάντας τοὺς προειρημένους, οὐχ οὕτως ἐξεταζόντων τὸ γένος ὡς τὴν προαίρεσιν. νὴ Δί᾽ ἀλλὰ πῶς αὐτοὶ μὲν ἐξαπέστελλον οἱ Λακεδαιμόνιοι τοὺς ἀκμάζοντας εἰς τὴν πατρίδα τεκνοποιίας χάριν, τοὺς δὲ Λοκροὺς τὸ παραπλήσιον οὐκ εἴων ποιεῖν; ἕκαστα δὲ τούτων οὐ μόνον κατὰ τὸ πιθανόν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἀλήθειαν μεγάλην ἔχει διαφοράν. οὔτε γὰρ κωλύειν τοὺς Λοκροὺς ἔμελλον, αὐτοὶ τὸ ὅμοιον ποιοῦντες — ἄτοπον γάρ — οὐδὲ μὴν κελευόντων αὐτῶν οἱ Λοκροὶ πάντως ποιήσειν ἐκείνοις τὸ παραπλήσιον. παρὰ μὲν γὰρ τοῖς Λακεδαιμονίοις καὶ πάτριον ἦν καὶ σύνηθες τρεῖς ἄνδρας ἔχειν τὴν γυναῖκα καὶ τέτταρας, τοτὲ δὲ καὶ πλείους ἀδελφοὺς ὄντας, καὶ τὰ τέκνα τούτων εἶναι κοινά, καὶ γεννήσαντα παῖδας ἱκανοὺς ἐκδόσθαι γυναῖκά τινι τῶν φίλων καλὸν καὶ σύνηθες. διόπερ οἱ Λοκροὶ μήτε ταῖς ἀραῖς ὄντες ἔνοχοι μήτε τοῖς ὅρκοις, οἷς ὤμοσαν οἱ Λακεδαιμόνιοι μὴ πρότερον εἰς τὴν οἰκείαν ἐπανήξειν πρὶν ἢ τὴν Μεσσήνην κατὰ κράτος ἑλεῖν, τῆς μὲν κατὰ τὸ κοινὸν ἐξαποστολῆς εὐλόγως οὐ μετέσχον, κατὰ δὲ μέρος τὰς ἐπανόδους ποιούμενοι καὶ σπανίως ἔδοσαν ἀναστροφὴν ταῖς γυναιξὶ πρὸς οἰκέτας γενέσθαι συνηθεστέραν ἢ πρὸς τοὺς ἐξ ἀρχῆς ἄνδρας, ταῖς δὲ παρθένοις καὶ μᾶλλον: ὃ καὶ τῆς ἐξαναστάσεως αἴτιον γέγονεν. 7. ὅτι πολλὰ ἱστορεῖ ψευδῆ ὁ Τίμαιος, καὶ δοκεῖ τὸ παράπαν οὐκ ἄπειρος ὢν οὐδενὸς τῶν τοιούτων, ὑπὸ δὲ τῆς φιλονεικίας ἐπισκοτούμενος, ὅταν ἅπαξ ἢ ψέγειν ἢ τοὐναντίον ἐγκωμιάζειν τινὰ πρόθηται, πάντων ἐπιλανθάνεται καὶ πολύ τι τοῦ καθήκοντος παρεκβαίνει. πλὴν ταῦτα μὲν ἡμῖν ὑπὲρ Ἀριστοτέλους εἰρήσθω πῶς καὶ τίσι προσέχων τοιαύτην ἐποιήσατο τὴν περὶ τῶν Λοκρῶν ἐξήγησιν: τὰ δὲ λέγεσθαι μέλλοντα περὶ Τιμαίου καὶ τῆς ὅλης συντάξεως αὐτοῦ καὶ καθόλου περὶ τοῦ

καθήκοντος τοῖς πραγματευομένοις ἱστορίαν τοιάνδε τινὰ λήψεται τὴν ἀπάντησιν. ὅτι μὲν οὖν ἀμφότεροι κατὰ τὸν εἰκότα λόγον πεποίηνται τὴν ἐπιχείρησιν, καὶ διότι πλείους εἰσὶ πιθανότητες ἐν τῇ κατ᾽ Ἀριστοτέλην ἱστορίᾳ, δοκῶ, πᾶς ἄν τις ἐκ τῶν εἰρημένων ὁμολογήσειεν: ἀληθὲς μέντοι γε καὶ καθάπαξ διαστεῖλαι περί τινος οὐδὲν ἔστιν ἐν τούτοις. οὐ μὴν ἀλλ᾽ ἔστω τὸν Τίμαιον εἰκότα λέγειν μᾶλλον. διὰ ταύτην οὖν τὴν αἰτίαν δεήσει πᾶν ῥῆμα καὶ πᾶσαν φωνὴν ἀκούειν καὶ μόνον οὐ θανάτου κρίσιν ὑπέχειν τοὺς ἐν ταῖς ἱστορίαις ἧττον εἰκότα λέγοντας; οὐ δήπου. τοῖς μὲν γὰρ κατ᾽ ἄγνοιαν ψευδογραφοῦσιν ἔφαμεν δεῖν διόρθωσιν εὐμενικὴν καὶ συγγνώμην ἐξακολουθεῖν, τοῖς δὲ κατὰ προαίρεσιν ἀπαραίτητον κατηγορίαν. 8. ἢ δεικτέον οὖν τὸν Ἀριστοτέλην κατὰ τὸν ἄρτι λόγον τὰ περὶ Λοκρῶν εἰρηκότα χάριτος ἢ κέρδους ἢ διαφορᾶς ἕνεκεν ἢ μηδὲ τολμῶντας τοῦτο λέγειν ὁμολογητέον ἀγνοεῖν καὶ παραπαίειν τοὺς τοιαύτῃ χρωμένους ἀπεχθείᾳ καὶ πικρίᾳ κατὰ τῶν πέλας οἵᾳ κέχρηται Τίμαιος κατ᾽ Ἀριστοτέλους. φησὶ γὰρ αὐτὸν εἶναι θρασύν, εὐχερῆ, προπετῆ, πρὸς δὲ τούτοις κατατετολμηκέναι τῆς τῶν Λοκρῶν πόλεως, εἰπόντα τὴν ἀποικίαν αὐτῶν εἶναι δραπετῶν, οἰκετῶν, μοιχῶν, ἀνδραποδιστῶν. καὶ ταῦτα λέγειν αὐτόν φησιν οὕτως ἀξιοπίστως ὥστε δοκεῖν ἕνα τῶν ἐστρατηγηκότων ὑπάρχειν καὶ τοὺς Πέρσας ἐν ταῖς Κιλικίαις πύλαις ἄρτι παρατάξει νενικηκότα διὰ τῆς αὑτοῦ δυνάμεως, ἀλλ᾽ οὐ σοφιστὴν ὀψιμαθῆ καὶ μισητὸν ὑπάρχοντα καὶ τὸ πολυτίμητον ἰατρεῖον ἀρτίως ἀποκεκλεικότα, πρὸς δὲ τούτοις εἰς πᾶσαν αὐλὴν καὶ σκηνὴν ἐμπεπηδηκότα, πρὸς δὲ γαστρίμαργον, ὀψαρτυτήν, ἐπὶ στόμα φερόμενον ἐν πᾶσι. δοκεῖ δή μοι τὰ τοιαῦτα μόλις ἂν ἄνθρωπος ἀγύρτης καὶ προπετὴς ἐπὶ δικαστηρίου ῥιψολογῶν ἀνεκτὸς φανῆναι: μέτριος μὲν γὰρ οὐ δοκεῖ. συγγραφεὺς δὲ κοινῶν πράξεων καὶ προστάτης ἱστορίας ἀληθινὸς οὐδ᾽ ἂν αὐτὸς ἐν αὑτῷ διανοηθῆναι μή τι δὴ καὶ γράφειν τολμήσαι τοιοῦτον. 9. σκεψώμεθα δὴ καὶ τὴν αὐτοῦ τοῦ Τιμαίου προαίρεσιν, καὶ τὰς ἀποφάσεις συγκρίνωμεν ἐκ παραθέσεως, ἃς πεποίηται περὶ τῆς αὐτῆς ἀποικίας, ἵνα γνῶμεν πότερος ἄξιος ἔσται τῆς τοιαύτης κατηγορίας. φησὶ τοιγαροῦν κατὰ τὴν αὐτὴν βύβλον, οὐκέτι κατὰ τὸν αὐτὸν εἰκότα λόγον χρώμενος τοῖς ἐλέγχοις, ἀλλ᾽ ἀληθινῶς αὐτὸς ἐπιβαλὼν εἰς τοὺς κατὰ τὴν Ἑλλάδα Λοκρούς, ἐξετάζειν τὰ περὶ τῆς ἀποικίας. τοὺς δὲ πρῶτον μὲν ἐπιδεικνύειν αὐτῷ συνθήκας ἐγγράπτους, ἔτι καὶ νῦν διαμενούσας, πρὸς τοὺς ἐξαπεσταλμένους, αἷς ὑπογεγράφθαι τὴν ἀρχὴν τοιαύτην "ὡς γονεῦσι πρὸς τέκνα. " πρὸς δὲ τούτοις εἶναι δόγματα, καθ᾽ ἃ πολιτείαν ὑπάρχειν ἑκατέροις παρ᾽ ἑκατέροις. καθόλου διακούοντας τὴν Ἀριστοτέλους ἐξήγησιν περὶ τῆς ἀποικίας θαυμάζειν τὴν ἰταμότητα τοῦ συγγραφέως. μεταβὰς δὲ πάλιν ἐπὶ τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ Λοκροὺς εὑρίσκειν ἀκολούθους καὶ τοὺς νόμους φησὶ τοὺς παρ᾽ αὐτοῖς καὶ τοὺς ἐθισμοὺς οὐ τῇ τῶν οἰκετῶν ῥᾳδιουργίᾳ, τῇ δὲ τῶν ἐλευθέρων ἀποικίᾳ: πάντως γὰρ καὶ τοῖς ἀνδραποδισταῖς ἐπιτίμια τετάχθαι παρ᾽ αὐτοῖς, ὁμοίως τοῖς μοιχοῖς, τοῖς δραπέταις: ὧν οὐδὲν ἂν ὑπάρχειν, εἰ συνῄδεισαν αὑτοῖς ἐκ τοιούτων πεφυκόσι.. 10. πρῶτον δὴ διαπορήσαι τις ἂν πρὸς τίνας τῶν Λοκρῶν παραγενόμενος ἐπυνθάνετο περὶ τούτων. εἰ μὲν γὰρ συνέβαινε, καθάπερ τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ Λοκρούς, οὕτω καὶ τοὺς κατὰ τὴν Ἑλλάδα μίαν πόλιν ἔχειν, τάχ᾽ ἂν οὐκ ἔδει διαπορεῖν, ἀλλ᾽ ἦν ἂν εὐθεώρητον: ἐπεὶ δὲ δύ᾽ ἔθνη Λοκρῶν ἐστι, πρὸς ποτέρους ἦλθε καὶ πρὸς ποίας πόλεις τῶν ἑτέρων, καὶ παρὰ τίσιν εὗρε τὰς συνθήκας ἀναγεγραμμένας; οὐδὲν γὰρ ἡμῖν διασαφεῖται τούτων. καίτοι διότι τοῦτ᾽ ἴδιόν ἐστι Τιμαίου καὶ ταύτῃ παρημίλληται τοὺς ἄλλους συγγραφέας καὶ καθόλου τῇδέ πῃ τῆς ἀποδοχῆς *** — λέγω δὲ κατὰ τὴν ἐν τοῖς χρόνοις καὶ ταῖς ἀναγραφαῖς ἐπίφασιν τῆς ἀκριβείας καὶ τὴν περὶ τοῦτο τὸ μέρος ἐπιμέλειαν — δοκῶ, πάντες γινώσκομεν. διὸ καὶ θαυμάζειν ἐστὶν ἄξιον πῶς οὔτε τὸ τῆς πόλεως ὄνομα, παρ᾽ οἷς εὗρεν, οὔτε τὸν τόπον, ἐν ᾧ συμβαίνει τὴν συνθήκην ἀναγεγράφθαι, διεσάφησεν ἡμῖν, οὔτε τοὺς ἄρχοντας τοὺς δείξαντας αὐτῷ τὴν ἀναγραφὴν καὶ πρὸς οὓς ἐποιεῖτο τὸν λόγον, ἵνα μηδενὶ διαπορεῖν ἐξῇ μηδέν, ἀλλ᾽ ὡρισμένου τοῦ τόπου καὶ τῆς πόλεως ἐνῇ τοῖς ἀμφισβητοῦσιν εὑρεῖν τὴν ἀκρίβειαν. ὁ δὲ πάντα ταῦτα παραλελοιπὼς δῆλός ἐστι συνειδὼς αὑτῷ κατὰ πρόθεσιν ἐψευσμένῳ. διότι γὰρ τῶν τοιούτων ἐπιλαβόμενος οὐδὲν ἂν παρέλειπε Τίμαιος, ἀλλ᾽ ἀπρίξ, τὸ δὴ λεγόμενον, ἀμφοῖν τοῖν χεροῖν ἐπέφυ, προφανὲς ἐκ τούτων. ὁ γὰρ πρὸς τὴν Ἐχεκράτους πίστιν ἀπερεισάμενος ἐπ᾽ ὀνόματος, πρὸς ὅν φησι περὶ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Λοκρῶν ποιήσασθαι τοὺς λόγους καὶ παρ᾽ οὗ πυθέσθαι περὶ τούτων, καὶ προσεξειργασμένος, ἵνα μὴ φανῇ τοῦ τυχόντος ἀκηκοὼς ὅτι συνέβαινε τὸν

τούτου πατέρα πρεσβείας κατηξιῶσθαι πρότερον ὑπὸ Διονυσίου, ἢ πού γ᾽ ἂν οὗτος δημοσίας ἀναγραφῆς ἐπιλαβόμενος ἢ παραδοσίμου στήλης. 11. παρεσιώπησεν; ὁ γὰρ τὰς συγκρίσεις ποιούμενος ἀνέκαθεν τῶν ἐφόρων πρὸς τοὺς βασιλεῖς τοὺς ἐν Λακεδαίμονι καὶ τοὺς ἄρχοντας τοὺς Ἀθήνησι καὶ τὰς ἱερείας τὰς ἐν Ἄργει παραβάλλων πρὸς τοὺς ὀλυμπιονίκας, καὶ τὰς ἁμαρτίας τῶν πόλεων περὶ τὰς ἀναγραφὰς τὰς τούτων ἐξελέγχων, παρὰ τρίμηνον ἐχούσας τὸ διαφέρον, οὗτός ἐστι. καὶ μὴν ὁ τὰς ὀπισθοδόμους στήλας καὶ τὰς ἐν ταῖς φλιαῖς τῶν νεῶν προξενίας ἐξευρηκὼς Τίμαιός ἐστιν. ὃν οὔθ᾽ ὑπάρχον τι τῶν τοιούτων ἀγνοεῖν οὔθ᾽ εὑρόντα παραλιπεῖν πιστευτέον οὔτε ψευσαμένῳ συγγνώμην δοτέον οὐδαμῶς: πικρὸς γὰρ γεγονὼς καὶ ἀπαραίτητος ἐπιτιμητὴς τῶν πέλας εἰκότως ἂν καὶ ὑπὸ τῶν πλησίον αὐτὸς ἀπαραιτήτου τυγχάνοι κατηγορίας. οὐ μὴν ἀλλὰ προφανῶς ἐν τούτοις ἐψευσμένος, μεταβὰς ἐπὶ τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ Λοκροὺς πρῶτον μέν φησι τήν τε πολιτείαν καὶ τὰ λοιπὰ φιλάνθρωπα τοῖς Λοκροῖς ἀμφοτέροις *** Ἀριστοτέλη καὶ Θεόφραστον κατεψεῦσθαι τῆς πόλεως. ἐγὼ δ᾽ οὐκ ἀγνοῶ μὲν ὅτι καὶ ταύτῃ τῆς πραγματείας ἀναγκασθήσομαι παρεκβαίνειν, διοριζόμενος καὶ διαβεβαιούμενος περὶ τούτων: οὐ μὴν ἀλλὰ διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν εἰς ἕνα τόπον ὑπερεθέμην τὸν περὶ Τιμαίου λόγον, ἵνα μὴ πολλάκις ἀναγκάζωμαι τοῦ καθήκοντος ὀλιγωρεῖν....ὅτι Τίμαιός φησι μέγιστον ἁμάρτημα περὶ τὴν ἱστορίαν εἶναι τὸ ψεῦδος: διὸ καὶ παραινεῖ τούτοις, οὓς ἂν ἐξελέγξῃ διεψευσμένους ἐν τοῖς συγγράμμασιν, ἕτερόν τι ζητεῖν ὄνομα τοῖς βυβλίοις, πάντα δὲ μᾶλλον ἢ καλεῖν ἱστορίαν. .... („Ipak, nisam se ustezao da i usmeno i pismeno iznesen da je Aristotelov izvještaj o osnivanju apoikije istinitiji od Timejevog. Znam, naime, da i sami /Epizefirski op. S.M./ Lokrani priznaju da je tradicija o osnivanju apoikije koju su naslijedili od svojih predaka identična sa Aristotelovom[139], a ne sa Timejevom verzijom. Za tu tvrdnju iznose sljedeće dokaze. Kao prvo, sve nasljedne počasti u /Epizefirskim, italiotskim op. S.M./ Lokrima potiću od žena, a ne od muškaraca. Na primjer, aristokratama se kod njih smatraju članovi takozvanih stotinu kuća. Tih stotinu kuća izdvojeno je u /srednjoheladskim op. S.M./ Lokrima /još ranije op. S.M./ prije upućivanja naseobine da iz njih /srednjoheladski op. S.M./ Lokrani, prema proročanstvu, kockom biraju djevojke koje će slati u Ilion.[140] Neke žene iz ovih porodica su pošle zajedno sa naseljenicima /u južnu Italiju op. S.M./ i njihovi potomci se i sada smatraju aristokratima i nose naziv ljudi iz stotinu kuća. Takođe, o djevojci – fijaleforu postoji sljedeće predanje. U vrijeme kada su istjerali Sikule /domorodce op. S.M./ koji su držali ovaj dio Italije /gdje je osnovan Epizefirski Lokri op. S.M./, a koje je prilikom prinošenja žrtvi predvodio dječak iz najslavnije i najplemenitije porodice, preuzeli su mnoge sikulske /domorodačke op. S.M./ običaje, jer svojih nisu imali,[141] pa su zadržali i pomenuti običaj, izmjenivši ga samo utoliko što fijalefor više nije bio mladić nego djevojka, pošto se kod njih aristokratska linija prenosi preko ženske strane. Takođe, niti su /Epizefirski op. S.M./ Lokrani imali ugovor sa Lokrima u Heladi /na Balkanu op. S.M./, niti među njima postoji predanje da je takav ugovor ikada postojao, ali zato svi znaju za ugovor sa Sikulima /domorodcim

[139] Aristotel je o Lokrima, najvjerojatnije, pisao u svome djelu o političkim i državnim uređenjima helenskih polisa. Po njemu su italiotski Lokri osnovali oni iz balkanske, srednjoheladske Lokride koji su rođeni iz veza slobodnih Lokriđanki i robova. Diogen Laertije (V, 27) navodi da se u Aristotelovom opusu nalazilo i djelo : Πολιτεῖαι πόλεων δυοῖν δεούσαιν ρξ᾽ <κοιναὶ> καὶ ἴδιαι, δημοκρατικαί, ὀλιγαρχικαί, ἀριστοκρατικαὶ καὶ τυραννικαί. („Ustavi/državna uređenja 158 polisa, općenito i pojedinačno, demokratska, oligarhijska, aristokratska, tiranije“).

[140] Po tradiciji i mitologiji, djevojke su slane u Ilion/Troju kao kazna zbog nasilja Ajanta Maloga (sina lokridskog kralja Ojleja) koji je (kao zapovjednik i junak lokriđanskog kontingenta u Trojanskom ratu)brutalno silovao Kasandru, trojansku princezu, proročicu i Ateninu svećenicu i to u hramu Ateninom ispred boginjine statue. Taj čin je predstavljao veliko svetogrđe. Trebalo je da srednjeHeladski Lokriđani svake godinu u toku perioda od 1000 godina šalju po dvije djevojke da obavljaju razne poslove u Ateninom hramu u Troadi

[141] Ovaj podatak sigurno nije tačan, jer je teško pomisliti da doseljeni Lokriđani u arhajskoj epohi helenske civilizacije nisu imali svojih običaja, nego su preuzimali domorodačke. Preuzimanje domorodačkih običaja od strane doseljenih Lokriđana je potrebno shvatati u smislu procesa simbioze i sažimanja dva etnička i kulturna elementa, odnosno apsorbiranja određenih domorodačkih elemenata u apoikiju Epizefirski Lokri.

koje su zatekli op. S.M./. U vezi sa tima govore da su po dolasku zatekli Sikule na zemlji u kojoj sada sami žive i da su ih ovi iz straha primili. Sklopili su ugovor da budu prijatelji i žive zajedno sve dok hodaju po ovoj zemlji i nose glave na ramenima. Pošto su se dogovorili oko zakletve, Lokrani su u cipele stavili zemlju a na ramenima ispod ogrtaća sakrili glavice luka i zakleli se po dogovoru, a onda zemlju izbacili iz cipela i glavice luka ispod ogrtaća. Uskoro nakon toga, čim se pružila povoljna prilika, protjerali su Sikule sa zemlje. To se priča među Lokranima.... Iz svega ovoga slijedi zaključak da povjerenje treba pokloniti Aristotelu, a ne Timeju. Ono što Timej dalje govori krajnje je apsurdno. Glupa je njegova pretpostavka da je malo vjerojatno da su robovi lakedemonskih saveznika /misli se na srednjoheladske Lokriđane za vrijeme I. mesenskog rata op. S.M./ usvojili prijateljska osjećanja gospodara prema svojim prijateljima. Istina je suprotna tome. Bivši robovi nakon iznenadne sreće (sticanja slobode) i izvjesnog vremenskog perioda ne samo da pokušavaju da prisvoje i obnove prijateljstva svojih gospodara, nego i gostinske i rođačke veze, i u tome se trude više nego pravi rođaci. Vodi ih želja da izbrišu tragove ranije potčinjenosti i neuglednog položaja i da se pokažu kao gospodarevi potomci, a ne oslobođenici. To je najvjerojatnije bio slučaj i sa /Epizefirskim op. S.M./ Lokriđanima. Naime, pošto su otišli daleko od onih koji su ih poznavali, a i vrijeme im je išlo na ruku, nisu boli toliko glupi da zadrže običaje koji bi podsjećali na njihovo nisko porijeklo, nego su tražili nešto da to prikriju. Zato su, sasvim prirodno gradu dali ime po ženama i tvrdili da su povezani po ženskoj liniji, a obnovili su i prijateljstva i savezništva naslijeđena od žena. Ni činjenica da su im Atenjani opustošili zemlju /426. god. p. n. e. za vrijeme Peloponeskog rata op. S.M./ nije dokaz da Aristotel ne govori istinu, jer se iz onoga što sam rekao može očekivati da će se ovi ljudi koji su krenuli iz /srednjoheladske op. S.M./ Lokride i iskrcali se u Italiji, da su i deset puta bili robovi, pretvarati da su prijatelji Lakedemonjana, te je zato razumljivo neprijateljstvo Atenjana prema njima. Atenjanima nije bilo toliko važno njihovo porijeklo, koliko politika. No, reći će neko, kako to da Lakedemonjani, koji su jednom prilikom svoje mladiće poslali kućama zbog rađanja djece, nisu isto to dopustili Lokriđanima /koji su po podacima i pretpostavkama tradicije im bili saveznici u I. mesenskom ratu op. S.M./? Međutim, ova dva slučaja se veoma razlikuju ne samo po stupnju vjerojatnoće, nego i po historijskoj istini. Naime, niti bi Lakedemonjani sprečavali /balkanske op. S.M./ Lokriđane da čine ono što su i sami činili – bilo bi to čudno – niti bi Lokriđani ikada poslušali lakedemonsku naredbu da učine nešto slično. Među Lakedemonjanima je bila uobičajena i tradicionalna pojava da žena ima tri ili četiri muža, pa i više ako se radi o braći, i da im djeca budu zajednička, a dešavalo se i smatrano je časnim postupkom da čovjek svoju ženu prepusti bliskom prijatelju pošto mu rodi dovoljno djece. Kako /balkanski op. S.M./ Lokriđani nisu bili vezani kletvama i zakletvama koje su položili Lakedemonjani, a koje su glasile da se neće vratiti kućama prije nego što zauzmu Meseniju, razumljivo je da nisu učestvovali u opšem slanju muškaraca kućama, nego su kućama dolazili pojedinačno, a kako su ti dolasci bili rijetki, pružili su svojom ženama priliku da se više zbliže sa robovima nego sa pravim muževima, a djevojkama još više. To je bio osnovni razlog osnivanja apoikije. Timej često iznosi netačne podatke, ali izgleda da, u stvari, nije neobavješten, nego da ga zaslepljuju predrasude. Kada jednom riješi da nekoga grdi ili hvali, zaboravlja sve drugo, pa i na svoju dužnost kao historičara. Neka ovo bude sve o Aristotelu i o tome kako je i na osnovi kojih izvora sačinio svoj izvještaj o Lokrima. Ovo što ću sada reći o Timeju, o cijeloj njegovoj knjizi i o dužnosti onih koji se bave historijom naići će na sljedeći prijem. Mislim da će se nakon ovoga što je dosad rečeno svi složiti da oba autora u dokazivanju koriste argumente vjerojatnoće, ali da je Aristotelova verzija mnogo bliža istini. Međutim, jasno je i da se ne može jednom zauvijek utvrditi istina o bilo kom detalju u čitavom ovom kompleksu pitanja. Možemo čak dopustiti i da je Timejev izvještaj vjerojatniji, ali da li je to razlog da onaj čija je verzija manje vjerojatna čuje sve i svašta i samo što ne bude osuđen na smrt? Naravno, ne. Rekli smo da one koji iz neznanja govore neistinu treba dobronamjerno ispravljati i opraštati im, a one koji to namjerno čine oštro osuđivati. Treba, dakle, dokazati da je Aristotel u izvještaju o Lokrima govorio iz pristrasnosti, iz želje za dobitkom ili iz netrpeljivosti, a ako se ne usuđujemo da tvrdimo nešto slično, onda treba priznati da ljudi koji pokazuju takvo neprijateljstvo i ogorčenost prema svojim bližnjima, kao što Timej čini u slučaju Aristotela, nikako nisu u pravu. Timej kaže da je Aristotel drzak, beskrupulozan i

nagao i da je iznio odvratnu laž o /italiotskim op. S.M./ Lokrima kada je rekao da su polis osnovali bjegunci, robovi, preljubnici i trgovci robljem. I sve to, nastavlja Timej, Aristotel govori sa tolikim samopouzdanjem, da bi čovjek pomislio da se radi o jednom od Aleksandrovih vojskovođa koji tek što je u bitci kod Kilikijskih vrata /Isa op. S.M./ pobijedio Persijance, a ne o uobraženom i omrznutom sofisti koji je nedavno zatvorio svoju dragocjenu ordinaciju i upada na svaki dvor i u svaki šator, o pravom proždrljivcu i gurmanu koji u svemu ugađa ustima. Mislim da bi se ovakve riječi teško tolerisale i od nekog prostog i nervoznog čovjeka koji psuje na sudu. Timej tu svakako nije pokazao umjerenost. Pravi kroničar događaja i vodeći historičar nikada ne bi pomislio na ovakve stvari, a još manje ih napisao.[142]Da bismo saznali koji od dvojice zaslužuje pomenutu optužbu, poledajmo sada i Timejev način rada i uporedimo njegov izvještaj o apoikiji /misli se na italiotski Lokri op. S.M./ sa Aristotelovim. Timej u istoj knjizi kaže da više nije koristio argument vjerojatnoće, nego je posjetio Lokre u Heladi i tamo obavio istraživanja o apoikiji. /Srednjoheladski op. S.M./ Lokriđani su mu prvo pokazali pisani ugovor sa naseljenicima /italiotskim Lokriđanima op. S.M./, koji još postoji i počinje sljedećim riječima : (Odlučili su) kao roditelji i djeca.[143] Pored toga, postoje i odluke kojima se utvrđuje isopolitija među polisima. Kada su čuli za Aristotelovo objašnjenje o osnivanju apoikije, čudili su se njegovoj drskosti. Prelazeći ponovo na izlaganje o italijanskim Lokrima, Timej kaže da je otkrio da duh njihovih zakona i običaja ne odgovara ropskoj nevaljalštini, nego apoikiji slobodnih ljudi. Naime, imali su kazne za otimanje ljudi, za preljubnike i odbjegle robove, a da su bili svjesni svoga porijekla od takvih ljudi, bilo bi drugačije. Čovjek se prvo može upitati u kojim Lokrima je Timej dobio pomenuto obavještenje. Naime, da u Heladi, kao u Italiji postoji samo jedan polis toga imena, možda ne bismo postavljali slično pitanje jer bi stvar bila očigledna. Međutim, kako postoje dva istoimena naroda, pitanje je kod kog je otišao Timej, koje gradove je posjetio i gdje je pronašao pisani ugovor? O svemu tome kod njega nema ni riječi. Pa ipak, jedna je stvar karakteristična za Timeja kao pisca, u njoj on sve ostale historičare prevazilazi i ona mu je donijela veliku reputaciju. Kao što svi znamo, radi se o njegovom razmetanju preciznošću i kronologiji i dokumentaciji i brizi koju za njih pokazuje. Zato se s pravom možemo čuditi da nije naveo ni ime grada u kome je našao ugovor, ni tačno mjesto gdje se on nalazi, ni službenike koji su mu dokument pokazali i sa kojima je razgovarao, a što bi sve pomoglo da niko ne ostane u nedoumici, već bi oni koji sumnjaju mogli sami da utvrde istinu na osnovu podataka o imenu grada i mjestu gdje se ugovor nalazi. Jasno je da je onaj koji je propustio da to učini bio svjestan svoje namjerne laži, jer da se zaista dočepao nekog sličnog dokumenta, Timej ne bi nijednu riječ ispustio, već bi ga, da tako kažem, objeručke zgrabio. Evo i dokaza za to. Da li bi pisac koji Ehekrata po imenu navodi kao svoj izvor i kaže da je sa njim razgovarao o italijanskim Lokrima i od njega dobio ovaj podatak, i koji se potrudio da nam da čak i podatak po kome je Ehekratovog oca Dionisija počastvovao poslanstvom, da se ne bi učinilo da je priču čuo od bilo koga, dakle, da li bi takav čovjek prečutao da je došao do javnog dokumenta ili nekog staroga natpisa. Govorimo o autoru koji je uporedio spiskove efora i kraljeva u Lakedemonu od najranijih vremena i spiskove arhonata u Ateni i sveštenica u Argu sa spiskovima olimpijskih pobjednika i koji kritizira polise zbog greške u kalendaru od tri mjeseca. Isti čovjek je nalazio natpise na zadnjim stranama građevina i odluke o dodjeljivanju proksenije na dovracima hramova, pa zato ne možemo vjerovati da bi mu nešto slično promaklo da je uopće postojalo i da ne bi pomenuo da je našao neki dokument, niti mu ikako možemo oprostiti ako je slagao. Naime, sam je bio oštar i neumoljiv kritičar drugih i zato je prirodno da i drugi slično postupaju prema njemu. Dalje, pošto je u ovom očigledno slagao, prelazi na Lokre u Italiji i prvo kaže da je i uređenje i opća kultura {zajednička} Lokrima u Heladi i Italiji, i da su Aristotel i Teofrast oklevetali /italiotski op. S.M./ polis. Jasno mi je da ću i ovdje morati da skrenem sa glavne teme da bih objasnio i dokazao svoju tezu, ali sam baš zbog toga diskusiju o Timeju ograničio na jedno mjesto, da ne bih bio prinuđen da češće zanemarujem

[142] Sofisticirani Polibije je nesumnjivo vrlo ljut na Timejev neuglađeni, i više nego arogantni i uvredljivi način pisanja historijskog djela i njegov odnos prema drugim piscima.

[143] Sudeći po ovim riječima, ugovor je vjerojatno falsifikat.

svoju glavnu dužnost historičara....Timej kaže da je najveći grijeh u historiji laž, te zato onima za koje je dokazao da su u svom djelu iznijeli neku neistinu savjetuje da traže drugo ime svojim knjigama i da ih zovu bilo kako, samo ne historijom.“).

Oni su bili jedna od najranijih helenskih zajednica koja je imala pisane i to dosta stroge zakone, zahvaljujući polulegendarnoj ličnosti po imenu Zaleuk/Ζάλευκος. Nakon što je koalicija Metaponta, Sibarisa i Krotona zauzela Siris, Krotonjani su poveli rat na lokriški polisa. Po Justinu kao povod im je poslužilo to što je Lokri poslao pomoć Sirisu kada je ovaj bio opsjednut. Možda su povod ratu bili i zategnuti odnosi između Lokrija i Kaulonije, čije je osnivanje podržao Kroton. Postoji i mogućnost da je Lokri iskoristio zauzetost Krotona u ratu protiv Sirisa, da napadne Kauloniju. Do bitke između na jednoj strani Krotonjana, a na drugoj združene vojske Lokrija i Regija, je došlo na rijeci Sagri (možda današnja rijeka Torbido ili Alaro), nekada u VI. st. p. n. e., najvjerojatnije u sredini ovog stoljeća ili prvim decenijama druge polovice VI. st. p. n. e., neposredno prije dolaska Pitagore u Kroton. U bitci je združena armija Lokrija i Regija nanijela vrlo težak poraz Krotonjanima, koji su izgleda bili brojniji. [144] Ova pobjeda je doprinijela i uvođenju kulta Dioskura u Lokri, dok je Krotonu trebalo određeno vrijeme da se oporavi od vrlo teškog udarca koji je doživio. Lokri i njegove naseobine Hiponium i Medma su između 500. i 480. god. p. n. e. izvojevali još jednu pobjedu nad Krotonjanima. Platon Lokri naziva „cvijetom Italije“ zbog karakteristika njegovih stanovnika. U ovom gradu su se nalazila dva svetilišta i to Persefone (koja se tu poštovala kao zaštitnik plodnog braka) i Afrodite, a lokriski polis je i sam osnivao druge apoikije na italijanskom tlu (Hiponium osnovan u kasnom VII. st. p. n. e., Medma/Mesma/ Μέδμη, Μέδμα, Μέσμα, Μέσα, Μέσμα[145]) i to na tirenskoj strani Brutije. Kaulonija[146] (Καυλωνία) na jonskoj obali je možda osnovana početkom druge polovice VII. st. p. n. e. i to ili od Krotona ili od doseljenika koji su došli direktno iz peloponeske Ahaje (možda uz pomoć ili poziv Krotona). Kaulonija je u VI. st. p. n. e. izdavala i svoj novac, što je dokaz suvereniteta, iako se sigurno nalazila pod uticajem Krotona.

[144] O ovoj bitci v. *Diod.* VIII, 32, 1; *Strab.* VI, 1, 10; 12; *Ius.* XX, 2 - 3; Bicknell 1966; Sourvinou-Inwood, 1974:190; Krentz, 1985:14; Wonder, 2012:139, fus. 52.

[145] *Ps.Scyl.* 12; *Ps.Scymn. Ch.* 308; *Strab.* VI, 1, 5; *Plin. NH.* III, 73; *Steph. Byz.* Μέσμὰ; Muratore, 1998.

[146] O Kauloniji v. *Ps.Scymn. Ch.* 318 - 319; *Strab.* VI, 1, 10; *Paus.* VI, 3, 12; Graham, 1982:181; Barello, 1995: Parra, 2001; Isto, 2004; Parra – Facella, 2011; Hansen, 2004:34; Muggia, 2006; Stanley, 2007; Bova, 2008; Fronda, 2010:170; Lepore - Turi, 2010; Abenavoli, 2012; Caridi, 2013; "Ritrovato a Kaulonia, in Calabria, il testo più lungo in alfabeto acheo della Magna Grecia" : http://www.famedisud.it/ritrovato-a-kaulonia-in-calabria-il-testo-piu-lungo-in-alfabeto-acheo-della-magna-grecia/

Vrlo bitna helenska apoikija u južnoj Italiji je bio Regij[147] (Ῥήγιον, *Rhegium*), na samom jugozapadnom kraju Italije nasuprot Sicilije i helenske apoikije Zankle/Mesena. Mjesto na kojem je postojala helenska apoikija, Regij je imalo dugu naseobinsku tradiciju još iz dubine brončanog doba. Nakon Kime, Regij je jedna od najstarijih helenskih apoikija izniklih u arhajsko doba na tlu Italije. Ovaj polis je od strane naseljenika iz eubejske Halkide osnovan između 750. i 730. god. p. n. e. na mjestu ranijeg naselja koje se zvalo Eritra (Ερυθρά). Regij je svoj vrhunac razvitka dostigao u VI. i V. st. p. n. e. Početkom V. st. p. n. e. Regijem je kao tiranin vladao Anaksilas (Ἀναξίλας ili Ἀναξίλαος), sin Kretina i po agnatskoj liniji porijeklom iz peloponeske Mesenije. Anaksilas je uspio da pod svoju kontrolu stavi i susjednu sicilsku Zankle kojoj je promijenio ime u Mesena. Anaksilas je 484. ili 480. god. p. n. e. bio pobjednik na Olimpijskim igrama u trkama *biga* - dvokolica, i u znak ove ove pobjede je dao da se iskuju tetradrahme. Anaksilas je svoju poziciju utvrdio i vjenčanjem sa Kidipom, kćerkom Terila (Τήριλλος), tiranina sicilskog polisa Himere. Njegov punac je bio protjeran iz Himere od Terona (Θήρων), tiranina Agrigenta i saveznika i zeta Gelona (tada tiranina Gele i Sirakuze). Kako bi se povratila vlast, Teril i posebno njegov zet Anaksilas su zatražili i dobili pomoć Kartaginjana. Međutim, u velikoj bitci kod Himere 480. god. p. n. e., ovu kombiniranu i golemu armiju pod komandom kartaginskog vojskovođe Hamilkara su u potpunosti porazile armije Gelona i Terona. Anaksilas je težio uništiti i Lokris, ali ga je u tome spriječio sirakuški tiranin Hieron I.[148] Ovaj sirakuški tiranin je opet oženio Anaksilasovu kćerku, čime je smireno suparništvo Anaksilasove domene i sirakuško – gelskog „carstva“ koje je stvorio Gelon, a naslijedio Hieron. Ovaj moćni regijski tiranin je nakon 18 godina vladavine umro 476. god. p. n. e., ostavljajući Mikita za staratelja svoje djece. Za vrijeme Mikita, osnovana je 471. god. p. n. e. i apoikija Piks (kasnije zvana Buksent) na tirenskoj obali.[149] Mikita je bio stupio u savez sa Tarentincima protiv Japiga, ali je združena helenska armija u bitci kod Kailìa teško poražena, a sami Regijci su imali velike gubitke. Mikita je kasnije napustio Regij i preselio se da živi u Tegeji u peloponeskoj Arkadiji, a vlast su preuzeli sinovi Anaksilasa. Nedugo nakon toga, 466. god. p. n. e., Regijci i stanovnici Mesene su zbacili tiraniju i protjerali sinove Anaksilasa.

---

[147] O Regiju v. *Herod*. VI, 22 – 24; VII, 164 – 167; 170; *Thuc.* VI, 4, 5 – 6; V, 26; *Aristot. Pol.* III, 1303a; V, 1316a.; *Diod*, XI, 48, 2; 66, 1 - 3; 76, 5; *Pollux,* V, 75; *Paus.* IV, 23 (Pausanija je u ovom podatku Anaksilasa i odgovarajuća zbivanja oko Zanklea datirao potpuno pogrešno skoro cc 160 - 170 godina ranije); *Schol. ad Pind. Pyth.* I. 112; *Macrob. Saturn*. I, 40; Bentley, 1836:205 – 223; Larcher, 1844:315 – 323; Bolani, 1857; Smith W., 1867:I, 164.

Krajem II. st. n. e. je djelovao i Julije Poluks (*Iulius Pollux*; Ἰούλιος Πολυδεύκης), sofista, učenjak i retorik porijeklom iz egipatskog Naukratisa. Ovaj je uživao značajan ugled. Njegovo sačuvano djelo je Ὀνομαστικόν u 10 knjiga.

[148] Larcher, 1844:315 poziva se na podatak Epiharma (Ἐπίχαρμος), filozofa i dramaturga, koji je živio između cc 540. i 450. god. p. n. e. Epiharm je boravio na dvoru gelsko – sirakuških tiranina Gelona i Hierona I. O Epiharmu v. Đurić, 1972:338-339; Isto, 2003:354-355.

[149] *Diod.* XI, 59.

Potrebno je naglasiti da su helenske naseobine na tirenskim obalama Brutije, Lukanije i Kampanije uglavnom apoikije već etabliranih italiotskih polisa –apoikija sa jonskih obala, a ne direktno iz metropola balkanske i maloazijske Helade i egejskih otoka. Pored Kime, izuzetak predstavlja i apoikija Elea[150] (Ἐλέα) koja je osnovana prilično kasno osnovana oko 538 – 535. god. p. n. e. od jonskih Fokejaca. Ovi Fokejci, koji su napustili svoje rodnu maloazijsku domovinu kada je ova 546. god. p. n. e. pala pod iransku vlast, su godinama lutali po Sredozemnim morem. Jedno vrijeme su se bili skrasili na Korzici u naseobini Alaliji (Ἀλαλίη, danas Aléria), koju su još ranije cc 565. god. p. n. e. osnovali Fokejci koji su se naseljavali na Zapadnom Mediteranu i koji su pod svoju dominaciju i potčinjenost stavili dio domorodačkog korzikanskog stanovništva. Zbog gusarenja, ali i prijetnji za njihove trgovačke i druge interese i pozicije (posebno zbog značajnog otoka Elbe) na tirenskom moru i Sardiniji, Fokejci u Alaliji su navukli na sebe bijes Etruraca i Kartaginjana koji su zajednički pokrenuli napad na ove Helene. U pomorskoj bitci kod Alalije (cc 540. god. p. n. e.) su Fokejci izvojevali pobjedu, ali su pretrpili tolike gubitke da su morali napustiti Korziku. Bitka kod Alalije je samo jedan segment višestoljetne borbe za Tirensko more (njegove trgovačke puteve, strateške pozicije i resurse) koju su vodili Etrurci, Heleni i Feničani, i koja je imala i svoje reprekusije i na italijanskom kopnu i otocima.

Inače su od svoga samoga dolaska helenski pomorci, trgovci i naseljenici postali snažna konkurencija feničanskim interesima i pozicijama. Feničani su svoje naseobine na Zapadnom Mediteranu osnovali najmanje jedno stoljeće prije pojave helenskih apoikija na ovom prostoru. Radi toga su oni smatrali interesom od strateškog značenja očuvati kontrolu nad Gibraltarskim prolazom i izlazom u Atlanski okean i tako očuvati svoj trgovački monopol prema zapadnoeuropskim obalama u sukobu sa sve nametljivijim i poduzetnijim Helenima. Problem je bio i u Tirenskom moru i na Siciliji, gdje su Feničani sve više osjećali prisustvo i konkurenciju Helena.

Ali ove tri etnokulturne zajednice se nisu samo sukobljavale na Tirenskom moru, jer je ono poslužilo i kao poligon intenzivne kulturološke razmjene, i to ne samo u vidu trgovine, nego i civilizacijskih ideja silnica. Na kraju će gospodar Tirenskog mora postati Rimljani, u vrijeme bitke kod Alalije još uvijek mala zajednica u Laciju, ali koji su na kraju najviše i općekulturološki i politički profitirali od tih civilizacijskih strujanja, interakcija i prožimanja koji su se odvijali u Tirenskom moru od VIII. do V. st. p. n. e.

Nakon kraćeg dolaska u Regij, oni se ipak nasele za stalno na tirenskoj obali. Prvotno se ova apoikija zvala Hiele (Ὑέλη), da bi se ime kasnije promijenilo u Ele, zatim Elea i na kraju *Velia*. Zanimljivo je da se Elea nalazila na skoro istoj geografskoj širini kao i Fokeja. Elea je bila bitna zbog svojih filozofa. Još prilikom osnivanja apoikije, Fokejcima se pridružio Ksenofan,[151]koji je i boravio jedno vrijeme u njoj. U Elei se krajem VI. st. p.

[150] O Elei v. *Herod*. I, 162 - 167; *Plat. Parm.* 127b–e; *Aristot. Rhet.* II, 23, 27; *Metaph.* I, 5; *Diod.* V, 1; *Sext, Emp. adv. Math.* VII, 111*; Plut. Adv. Col*. 32; *Diog. Laërt*. IX, 18 – 23; 25 – 33; *Clem. Strom.,* I. 301.

[151] Ksenofan (Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος, živio cc. 570. – cc. 475. god. p. n. e.) je bio helenski filozof, teolog, pjesnik i društveni i religiozni kritik. O njemu v. Đurić, 1972:480 – 481; Isto, 1976:119 – 124; Isto, 2003:503 – 504.

n. e. rodio Parmenid[152] (Παρμενίδης ὁ Ἐλεάτης), osnivač elejske filozofske škole i misli[153]. Parmenid je pisao i zakone za svoju domovinu Eleu, koji su zbog svoje odličnosti bili vrlo dugo u upotrebi. Elei je pripadao i filozof Zenon[154] (Ζήνων živio cc. 490. – cc. 430. p. n. e.), inače učenik Parmenida. Prema Plutarhu (*Adv. Col*. 32) Zenon je neuspješno pokušao da ubije Demila, tiranina Elee, a kada je uhvaćen kako bi pokazao da se ne boji boli, svojim zubima je pregrizao jezik i pljunuo ga u tiraninovo lice. U životopisu Zenona u djelu Diogena Laertija (IX, 26 - 28) navodi se da je Zenon bio aktivno uključen u pokušaj zbacivanja elejskog tiranina po imenu Nearh („ili prema drugima Diomedona"), ali je bio uhapšen i prilikom ispitivanja usmrćen. U istom djelu se nalazi i podatak da je tiranin zbačen i usmrćen nedugo po smrti Zenona. Primjer filozofske škole u ovom italiotskom polisu pokazuje intelektualnu snagu koje su imale helenske apoikije u Italiji, što je neminovno moralo imati značajnog odraza i na okolno italičko nehelensko stanovništvo. Takva snaga i potencijal su bili jedni od bitnih činilaca u procesu civiliziranja Italije. Isto tako je vrlo vidljivo da su krajem arhajskog perioda i u klasičnom predsokratovskom periodu razvitka helenske civilizacije ideje, misaoni procesi, otkrića i dostignuča brzo nastajale, razvijale se, putovale i brzo i naširoko preko čitavog Mediterana i tako se kao „ružino stablo" širile na sve strane donoseći „mirise" znanja i spoznaje. A pupoljci (iz kojih je „izvirao dah tih miomirisa znanja") „ružinog stabla" su bili helenski polisi i metropole i apoikije. Takav intelektualni i progresivni bum je doprinio rođenju Zapadne civilizacije.

Apoikiju Posejdoniju[155] (Ποσειδωνία; kasnije *Paistos* i *Paestum*) na obali Lukanije je cc 600. god. p. n. e.[156] osnovao Sibaris, iako postoje i navodi da su osnivači Posejdonije bili naseljenici iz Trojzena koje su iz Sibarisa protjerali naseljenici iz Ahaje ili da je Posejdonija bila dorska apoikija. Prema tradiciji, na mjestu nastanka ove apoikije je postojalo svetilište Posejdona, po čemu je ovaj polis dobio ime. I Posejdonija se ubrzano razvijala, a grad je obogaćen sa brojnim velelebnim zdanjima i infrastrukturnim radovima. Ova apoikija je primila i izbjeglice iz Sibarisa, nakon prvotnog razaranja ovoga grada i polisa. Krajem V. st. p. n. e. Lukanci su zaposjeli Posejdoniju, ali sudeći po arheološkim nalazima došlo je do međusobne simbioze i helenska kultura je nastavila bujati zajedno sa osačkom. Glavne osobenosti ovog helenskog polisa koje su danas vidljive su tri glavna hrama (Hera I., Hera II. i Atena/Minerva), čija se gradnja datira u

[152] O Parmenidu v. Đurić, 1972:485 - 486; Isto, 1976:140 - 144; Isto, 2003:508 – 509.

[153] O Elejskoj školi v. Đurić, 1972:485 - 488; Isto, 1976:140 - 146; Isto, 2003:508 – 511.

[154] O Zenonu v. Đurić, 1972:487; Isto, 1976:144 - 145; Isto, 2003:510. Ne treba ga miješati sa mnogo poznatijim Zenonom, osnivaćem stoičke filozofske škole.

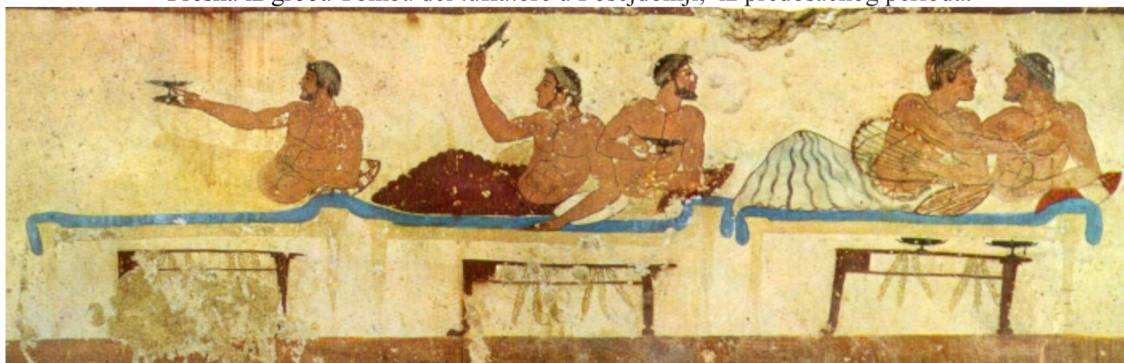
[155] O Posejdoniji v. *Aristot. Pol.* V, 1303a; *Ps. Aristot. Mir. Ausc*. 839a, *Ps. Scymn. Ch.* 248; *Liv. Per.* 14; *Strab*. V, 4, 13; VIII, 6, 14; *Plin. NH.* III, 71; *Solinus*, II, 10; *Ptol*. III, 1, 8; *Tab. Peut.* VI, 5; Pedley, 1990; Greco, 1993; Isto, 2006; Cipriani, 1996; Graham, 1999:114; Ammerman, 1991; Wonder, 2002; Horsnaes, 2002; Holloway, 2006; Amato, 2009; Higginbotham, 2012.

[156] Cerchiai - Jannelli – Longo, 2004:62.

VI. st. i V. p. n. e. Sva tri hrama su uglavnom izgrađena u dorskom stilu, iako hram Atene ima i nekih jonskih stilskih elemenata. Posejdonija/Paestum je isto slavan i po svojim oslikanim grobnicama, uglavnom iz perioda nakon što su sabelske zajednice preuzele dominaciju nad Posejdonijom, sa samo jednom do danas poznatom iz prethodnog razdoblja.

Freska iz groba Tomba del tuffatore u Posejdoniji, iz predosačkog perioda.

Freska iz groba Tomba del tuffatore u Posejdoniji, iz predosačkog perioda. Sve freske iz ovoga groba se nalaze danas u lokalnom muzeju.

Laüs ili Laus (Λᾶος) je bio naseobina Sibarisa na ušću istoimene rijeke, koja je predstavljala granicu Lukanije i Brutije. I ova apoikija je pala pod vlast sabelskih Lukanaca krajem V. i početkom IV. st. p. n. e.[157] Skidr (Σκίδρος) je isto bio sibariska apoikija, čija precizna lokacija još uvijek nije potvrđena iako se pretpostavlja da je bio na lokalitetu Sapro u zalivu Polikastro.

[157] *Diod*. XIV, 101, 3 – 102, 1

Apoikiju Terinu[158] (Τερίνα) je osnovao Kroton. Njeno osnivanje je potrebno promatrati u kontekstu želja, ali i suparništva italiotskih apoikija sa obala jonskog mora da uspostave svoje ispostave na tirenskoj obali radi poglavito trgovačkih aktivnosti. Lokri je u periodu prvih decenija V. st. p. n. e. pokorio helensku naseobinu Temesu koja je imala bliske odnose sa Krotonom. Kako bi se kompenzirao ovaj gubitak, Krotonjani su cc 480. – 470. god. p. n. e. osnovali naseobinu Terinu, koja je brzo prosperirala. Terina je izdavala i svoj novac, što indicira i njenu samostalnost. Zbog uske povezanosti sa Krotonom, u drugoj polovici V. st. p. n. e. Terina je napadnuta od Turija koji je bio u sukobu sa Krotonom. Prilikom toga napada sam grad nije zauzet, ali je turijska vojska opustošila njegovu okolina.

Temesa[159] (Τεμέση) je bila apoikija na tirenskoj obali, ali precizna lokacija njenog urbanog i upravnog središta još uvijek nije utvrđena. Pretpostavlja se da se nalazila na području današnjeg gradića Campora San Giovanni. Po Strabonu, to je prvotno bilo domorodačko naselje, pa je kasnije bilo naseljeno od strane etolskih Helena. Temesa je bila značajna po interese italiotskih apoikija na jonskoj obali ne samo zbog veze sa pomorskim rutama i trgovačkom aktivnošću na Tirenskom moru, nego i zbog svojih rudnika bakra. Zato je njom dominirao Sibaris, a zatim Kroton i na kraju Lokri koji ju je osvojio u prvim decenijama V. st. p. n. e. Možda je Kroton povratio dominaciju nad Temesom sredinom V. st. p. n. e. zbog toga što novčići Temese iz toga perioda još nose na sebi krotonsku simboliku, ali u znanstvevoj zajednici to pitanje još uvijek izaziva sporenja i usaglašavanja. Za Temesu, Strabon i Pausanija prenose jednu zanimljivu priču o „zlom duhu“ koji je uznemiravao stanovnike ovoga grada i kojeg je istjerao jedan građanin iz Lokrija. To je divna metafora na Lokrijsko stavljanje Temese pod svoju kontrolu. Na tirenskoj obali je bila i manja helenska naseobina pod imenu Mataur ili Metaur (Gioia Tauro), u kojoj je rođen pjesnik Stesihor. U kasnijem razdoblju, van okvira našeg glavne tematike, za vrijeme sirakuške dominacije, na jadranskoj obali je 387. god. p. n. e. osnovana apoikija Ankona (Ἀγκών). Zanimljivo je da su pod helenskim utjecajem i pojedina domorodačka naselja se helenizirala, kao Pandosia i Petelia i Skiletium[160]

[158] *Polyaenus, Strateg.* II, 10.1; *Plin. NH*, III, 10; Bicknell, 1966:300.; Cerchiai – Jannelli – Longo, 2004:13; Wonder, 2012:138 – 140.

[159] *Strab.* VI, 1, 5; *Plin. NH,* III, 10; Paus. VI, 6, 10; Cerchiai – Jannelli – Longo, 2004:106; 114; Wonder, 2012:139 – 140; Nicholson, 2013:14 – 15.

[160] *Strab.* VI, 1, 10; *Plin. NH,* III, 10; *Serv. ad Aeneidos* III, 553; *Cassiod. Var.* XII, 15.

Kasiodor (*Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus Senator;* cc 485. – cc 585. god. n. e.) je spadao u red najobrazovanijih i najistaknutijih osoba VI. st. n. e. u Italiji kojom je vladala ostrogotska dinastija Amala. On je inače obnašao za vrijeme vladavine Amala čitav niz visokih, odgovornih i moćnih dužnosti. Iako je bio odani i predani katolik, pokušavao je da poveže klasične književne tradicije sa kršćanskim, katoličko – ortodoksnim naukom. Bio je vrlo plodan pisac i napisao je : *Laudes, Chronica*, Gotsku historiju (sačuvanu samo u Jordanesovoj skraćenoj verziji), *Variae epistolae, Expositio psalmorum, De anima, Institutiones Divinarum et Saecularium Litterarum, De Artibus ac Disciplinis Liberalium Litterarum, Codex Grandior*.

(*Scylletium, Scolacium, Scylacium, Scolatium, Scyllaceum, Scalacium, Scylaeium,* Σκυλλήτιον, Σκυλάκιον), po mitologiji atenska naseobina još iz mikenske epohe.

3.1 Pitagora

Čuveni helenski filozof, matematičar, znanstvenik, erudita, mnogoznalac, sveznalica (u svakom pozitivnom smislu), političko - društveni teoretičar (u proaristokratskom/oligarhijskom smislu), zakonodavac, radikalni društveni, socijalni, gender i moralistički reformator, putnik, proricatelj, propovjednik, govornik, etičar, muzikolog, numerolog i osnivač religijsko – mističkog i misterijskog (ujedno i eksluzivističkog, posvećenog i asketskog) pitagorejskog pokreta, Pitagora sa Samosa (Πυθαγόρας ὁ Σάμιος ili Πυθαγόρας; Πυθαγόρης; živio cc. 570. ili 568. – cc. 495. ili cc 493. god. p. n. e.) [161] je sa svojim učenjem i djelovanjem imao velikoga utjecaja na južnoitalijanske helenske apoikije i njihov općekulturni, društveno – politički, filozofski, mistički i religijski život. Pitagorejstvo ne treba promatrati samo kao filozofsko učenje, već i kao ideologiju koja je nastojala dati odgovor na sve sfere života.

Dokučiti stvarnog, povijesnog Pitagoru je vrlo teško, jer je njegov lik još od ranoga perioda počeo bivati obavijan ne samo masom historijskih podataka, nego i maglom mitova i legendi, od kojih su neki davali i božanske osobenosti Pitagori. Npr. bio je kreiran i mit da mu je Apolon bio otac, kao i da je nadnaravno blistao, da je imao zlatno bedro, da se mogao vidjetima na različitim mjestima u isto vrijeme, da je izvodio raznorazna čudesa ....itd.... Ne samo da postoje podaci čisto mitološke naravi o njegovim čudesima ili božanskom porijeklu, nego i sami historijski podaci iz literarnih vrela su nekada u proturječju. Osim toga i tajnovitost koja je okruživala pitagorejske asocijacije je doprinijela da o Pitagori ne postoji puni pouzdani životni i učenjački slijed. Zato je i postojanje, djelovanje i djelo Pitagore jedna vrlo zahtjevna tematika, o kojoj bi se mogle napisati čitave edicije.

Za vrijeme uprave Polikrata (Πολυκράτης), tiranina Samosa, Pitagora je u svojoj 40 godini, cc 530. god. p. n. e. konačno napustio Samos i smjestio se u Krotonu, gdje je razvio svoju mističku, esoretičku pitagorejsku sektu i gdje je za kratko vrijeme stekao značajnu popularnost, osobito među elitom. Pitagorejci su bili aktivni u svim sferama života Krotona, posebice u njegovom društveno - socijalnom i političkom aspektu, jer oni svoje učenje i posebno svoju etiku nisu odvajali od politike i težili su da svoja etička shvatanja odmah ostvare u praktičnom životu. Pitagora i njegovi učenici i sljedbenici su odbacivali i tiraniju i demokratiju jer se obje te političke ideje po njima protive svođenju na matematičke formule, dakle sadrže u sebi nešto neharmonično i skloni su samovolji. Tako bi se pitagorejske asocijacije sa svojom tajnom internom organizacijom mogle smatrati ujedno i filozofskim školama, znanstvenim kružocima, religijskim – mističnim bratstvima i političkim frakcijama.

[161] O Pitagori v. Vogel, 1966; Burkert, 1972; Đurić, 1972:476 - 480; Isto, 1976:108 – 118; Isto, 2003:499 - 502; Guthrie, 1979; O'Meara, 1989; Kingsley, 1995; Hare, 1999; Hall, 2003:191 – 221; Hermann, 2005; Riedweg, 2005; Burnyeat, 2007; Machiavelo, 2009 (2013); Malone, 2009; Zhmud, 2012.

Pitagorejsko učenje je vrlo brzo postalo vrlo popularno i drugim apoikijama Velike Helade i Sicilije, pa su pored Krotona i tamo osnivane asocijacije (savezi, heterije, neke vrste čak i crkvene organizacije) pitagorejaca[162] (npr. u Tarentu, Metapontu, Herakleji, Katani, Sibarisu, Himeri, Agrigent/Akragant. Međutim, pitagorejci koji su se raširili i uvezali u jednu dosta zatvorenu organizaciju u Krotonu (posebice zbog svojih proaristokratskih uvjerenja), su ubrzo izazvali prvo podozrenje, a zatim i neprijateljstvo određenih (naročito onih demokratskih) krugova ove apoikije. Do otvorenog sukoba pitagorejaca i njihovih protivnika u Krotonu je došlo nakon odlučne krotonske pobjede nad Sibarisom cc 511/510. god. p. n. e.

Diodor (XII, 9, 2 – 10, 1) je zabilježio o ratu Krotona i Sibarisa sljedeće : γενόμενος δὲ παρ᾽ αὐτοῖς δημαγωγὸς Τῆλυς, καὶ κατηγορῶν τῶν μεγίστων ἀνδρῶν, ἔπεισε τοὺς Συβαρίτας φυγαδεῦσαι τοὺς εὐπορωτάτους τῶν πολιτῶν πεντακοσίους καὶ τὰς οὐσίας αὐτῶν δημεῦσαι. τῶν δὲ φυγάδων παρελθόντων εἰς Κρότωνα καὶ καταφυγόντων ἐπὶ τοὺς εἰς τὴν ἀγορὰν βωμούς, ὁ μὲν Τῆλυς ἐξέπεμψε πρεσβευτὰς πρὸς τοὺς Κροτωνιάτας, οἷς ἦν προστεταγμένον ἢ τοὺς φυγάδας ἐκδοῦναι ἢ πόλεμον προσδέχεσθαι. συναχθείσης δὲ ἐκκλησίας καὶ προτεθείσης βουλῆς, πότερον χρὴ τοὺς ἱκέτας ἐκδοῦναι τοῖς Συβαρίταις ἢ πόλεμον ὑπομεῖναι πρὸς δυνατωτέρους, ἀπορουμένης τε τῆς συγκλήτου καὶ τοῦ δήμου, τὸ μὲν πρῶτον ἔρρεπε ταῖς γνώμαις τὸ πλῆθος πρὸς τὴν ἀπόδοσιν τῶν ἱκετῶν διὰ τὸν πόλεμον: μετὰ δὲ ταῦτα Πυθαγόρου τοῦ φιλοσόφου συμβουλεύσαντος σώζειν τοὺς ἱκέτας, μετέπεσον ταῖς γνώμαις καὶ τὸν πόλεμον ὑπὲρ τῆς τῶν ἱκετῶν σωτηρίας ἀνείλοντο. στρατευσάντων δ᾽ ἐπ᾽ αὐτοὺς τῶν Συβαριτῶν τριάκοντα μυριάσιν ἀντετάχθησαν οἱ Κροτωνιᾶται δέκα μυριάσι, Μίλωνος τοῦ ἀθλητοῦ ἡγουμένου καὶ διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς τοῦ σώματος ῥώμης πρώτου τρεψαμένου τοὺς καθ᾽ αὑτὸν τεταγμένους. ὁ γὰρ ἀνὴρ οὗτος, ἑξάκις Ὀλύμπια νενικηκὼς καὶ τὴν ἀλκὴν ἀκόλουθον ἔχων τῇ κατὰ τὸ σῶμα φύσει, λέγεται πρὸς τὴν μάχην ἀπαντῆσαι κατεστεφανωμένος μὲν τοῖς Ὀλυμπικοῖς στεφάνοις, διεσκευασμένος δὲ εἰς Ἡρακλέους σκευὴν λεοντῇ καὶ ῥοπάλῳ: αἴτιον δὲ γενόμενον τῆς νίκης θαυμασθῆναι παρὰ τοῖς πολίταις. τῶν δὲ Κροτωνιατῶν διὰ τὴν ὀργὴν ζωγρεῖν μὲν μηδένα βουληθέντων, πάντας δὲ κατὰ τὴν φυγὴν τοὺς ὑποπεσόντας ἀποκτεινόντων, οἱ πλείους κατεκόπησαν: τὴν δὲ πόλιν διήρπασαν καὶ παντελῶς ἔρημον ἐποίησαν. ("Demagog Telis, koji je živio kod njih (misli se na građane Sibarisa op. S.M.) i optuživao najuticajnije ljude, nagovori Sibarišane da prognaju pet stotina najbogatijih građana, a njihovu imovinu da oduzmu. Kada su izbjeglice stigle u Kroton i zatražile utočište ispred žrtvenika na trgu, pošalje Telis Krotonjanima poslanike sa zahtjevom li da izbjeglice predaju ili da prihvate rat. Sazove se narodna skupština i na pretres postavi se potanje : da li prebjeglice treba predati Sibarišanima ili primiti rat sa jačim protivnicima. Dok su se vijeće i narod nalazili u teškoj situaciji, isprva je mišljenje većine, zbog straha od rata, naginjalo tome da se izbjeglice predaju. A kada je zatim filozof Pitagora dao savjet da se izbjeglice spasu, Krotonjani promijene mišljenje i prihvate rat radi spasavanja izbjeglica. Kada su Sibarišani krenuli

[162] Osnovne informacije o strogom, etičkom, misterijskom, estetskom, gender, solidarnom, stupnjevito - hijerarhijskom i autoritativnom uređenju tih asocijacija v. Đurić, 1976:111. Sam Pitagora je izgleda primjenjivao ovu gradaciju, pa su tako njegovi sljedbenici bili podijeljeni u dvije glavne skupine : *mathematikoi* i *akousmatikoi*, ili *esoterikoi* i *exoterikoi* (*Pythagoreioi* ili *Pythagoristai*). *Aul. Gell*., I. 9; *Iamblichus*, *Vit. Pyth.* 80. Zanimljivo je da su pitagorejci ženama priznavali ravnopravnost (što je u tadašnjem helenskom svijetu bilo nepojmljivo) i one su bile aktivni i učesnici i nosioci pitagorejskih asocijacija. Čovječno se postupalo i sa robovima. O tome Miloš Đurić navodi : „Od Krotonjanki ističu se Timiha, žena Milijina, i Filtija, ćerka Teofrijeva, a naročito Teana, žena Pitagorina, i njene ćerke Mija, žena atlete Milona i Dama, žena Menonova, koje su uživale i povlasticu da otvaraju religiozne litije žena. Pitagora je Dami ostavio svoje zapise s napomenom da ne saopštavaju nikome izvan porodice, i zato ih je docnije nasledila njena kćerka Bitala (Iambl *V. Pyth.* 146). Jedna od najprimetnijih odlika Pitagorine vaspitačke delatnosti bila je pribiranje brige i pažnje oko vaspitanja žena. Dodajmo još da su pitagorovci čovečanski postupali i prema robovima (*Athen.* XII, 519 B; Archytas A 8)."

protiv njih sa vojskom od 300 000 boraca, Krotonjani pošalju protiv njih 100 000 boraca[163] sa atletom Milonom na čelu, koji je, svojom neobičnom tjelesnom snagom, nanao u bježanje one koji su prema njemu bili postrojeni. On, koji je šest puta odnio pobjedu u Olimpiji i imao snagu prema prirodi svoga tijela krenuo je u borbu, kako kažu, okićen olimpijskim vijencima, odjeven kao Herakle u lavlju kožu i naoružan batinom. Kao borac koji je izvojevao pobjedu zadobio je poštovanje svojih sugrađana. Kako Krotonjani zbog srđbe nisu nikoga htjeli da štede, nego su svakoga ko se u bježanju predavao ubijali, pobili su veći dio. A grad su opljačkali i sasvim raselili."). Herodot (V, 44) o ovom ratu navodi sljedeće : τὸν χρόνον δὲ τοῦτον, ὡς λέγουσι Συβαρῖται, σφέας τε αὐτοὺς καὶ Τῆλυν τὸν ἑωυτῶν βασιλέα ἐπὶ Κρότωνα μέλλειν στρατεύεσθαι, τοὺς δὲ Κροτωνιήτας περιδεέας γενομένους δεηθῆναι Δωριέος σφίσι τιμωρῆσαι καὶ τυχεῖν δεηθέντας: συστρατεύεσθαί τε δὴ ἐπὶ Σύβαριν Δωριέα καὶ συνελεῖν τὴν Σύβαριν. ταῦτα μέν νυν Συβαρῖται λέγουσι ποιῆσαι Δωριέα τε καὶ τοὺς μετ᾽ αὐτοῦ, Κροτωνιῆται δὲ οὐδένα σφίσι φασὶ ξεῖνον προσεπιλαβέσθαι τοῦ πρὸς Συβαρίτας πολέμου εἰ μὴ Καλλίην τῶν Ἰαμιδέων μάντιν Ἠλεῖον μοῦνον, καὶ τοῦτον τρόπῳ τοιῷδε: παρὰ Τήλυος τοῦ Συβαριτέων τυράννου ἀποδράντα ἀπικέσθαι παρὰ σφέας, ἐπείτε οἱ τὰ ἱρὰ οὐ προεχώρεε χρηστὰ θυομένῳ ἐπὶ Κρότωνα. ("U isto to vrijeme, pričaju Sibarišani, spremali su se ovi isti Sibarišani da sa kraljem Telijem napadnu na Kroton, a Krotonjani, bojeći se toga napada, pozovu Dorijeja u pomoć i on im se odazove i dođe. Dorijej pođe sa njima na Sibaridu i zauzme je. Tako pričaju Sibarišani. Međutim, Krotonjani tvrde da u njihovom pohodu protiv Sibaride nije učestvovao nijedan Spartanac, izuzev proroka Kalije, iz porodice Jamida iz Elide. Ovaj je, naime, pošto je bila nepovoljna žrtvu koju je prinio prije početka rata protiv Krotona, i bojeći se kralja Telija, pobjegao iz Sibaride i došao ka njima. Tako tvrde Krotonjani."). Herodot se na rat Krotonjana i Sibarišana osvrće i u podatku VI, 21 : παθοῦσι δὲ ταῦτα Μιλησίοισι πρὸς Περσέων οὐκ ἀπέδοσαν τὴν ὁμοίην Συβαρῖται, οἳ Λᾶόν τε καὶ Σκίδρον οἴκεον τῆς πόλιος ἀπεστερημένοι. Συβάριος γὰρ ἁλούσης ὑπὸ Κροτωνιητέων Μιλήσιοι πάντες ἡβηδὸν ἀπεκείραντο τὰς κεφαλὰς καὶ πένθος μέγα προσεθήκαντο: πόλιες γὰρ αὗται μάλιστα δὴ τῶν ἡμεῖς ἴδμεν ἀλλήλῃσι ἐξεινώθησαν. ("Kada su se Milećani rđavo proveli sa Persijancima, Sibarišani nisu postupili isto kao i Milećani kada su se Sibarišani poslije gubitka svoga grada nastanili u Lausu i Skidru. Kada su, naime, Krotonjani zauzeli Sibars, zavladala je u Miletu velika javna žalost i svi odrasli muškarci su se ošišali, jer su ta dva polisa bila u najprisnijem međusobnom prijateljstvu od svih nam poznatih sprijateljenih polisa.")

Sudeći po zadnjem Herodotovom podatku, pad bogatog, mnogoljudnog i značajnog sibariškog polisa je imao silnog odjeka u tadašnjem helenskom svijetu, a vijest se brzo raširila. Posljedice poraza su se nesumnjivo odrazile na tadašnji općehelenski razvitak, jer su doprinijele nestanku jednog snažnog ekonomskog i općekulturnog središta na Mediteranu. Pobjedničke krotonske trupe je predvodio pitagorejac Milon, i sasvim moguće je da su i članovi pitagorejskog krotonskog bratstva imali značajnu ulogu u ovom pobjedničkom ratu koji se završio razaranjem Sibarisa (koji se smatrao previše dekadentnim po načinu života). To je ojačalo utjecaj pitagorejaca, pa samim tim i oligarhijskih elemenata u Krotonu, što je sigurno još više izazvalo podozrenje demokratske frakcije. Ubrzo je u Krotonu došlo prvo do podnošenja prijedloga za uvođenje više demokratičnijeg sistema u političkom životu apoikije (kojem su se izgleda pitagorejci suprotstavili), a nedugo zatim i do ustanka prodemokratskih elemenata koji je bio i vrlo antipitagorejski nastrojen.

[163] Iako su i Kroton i Sibaris tada bili moćni i brojni polisi, ipak su navedene Diodorove cifre o numeričkim snagama obje vojske više nego pretjerane, čak i ako se uzmu i obzir i saveznici i plaćenici.

Kraći opis tih zbivanja daje Miloš Đurić (1976:112) : "Posle osvajanja Sibaride (misli se na Sibaris op. S.M.) u Krotonu izbija protiv aristokratske vlade ustanak demokratskih protivnika, kojima su na čelo stali Ninon i Kilon. Ovaj poslednji (misli se na Kilona op. S.M.), član jedne od najuglednijih i najbogatijih porodica u Krotonu, bio se prijavio da bude primljen u savez (misli se na pitagorejsku asocijaciju/bratstvo u Krotonu op. S.M.), ali je zbog svoje teške i siledžijske prirode i tiranske ćudi bio odbijen. Duboko uvređen, on osnuje stranku sa zadatkom da se bori protiv (pitagorejskog op. S.M.) saveza (Iambl. *V. Pyth.* 248). U isto vreme tri demokratska političara : Hipas, Diodor (ne misli se na historičara sa Sicilije op. S.M.) i Teag, stanu na čelo širokoj narodnoj masi, koja je zahtevala da se izvrši podela zemljišta koje je oduzeto Sibariđanima (stanovnicima Sibarisa op. S.M.), da se narodu dopusti učestvovanje u državnom savetu i, naposletku, da arhonti nose odgovornost pre narodnom komisijom (Ibid. 257). Tako su Kilon i Ninon dobili priliku da dadu oduška svojoj mržnji na članove (pitagorejskog op. S.M.) saveza. Oni stanu narodu govoriti da je sramota što grad koji je pobedio trista hiljada Sibaridana (vojnika Sibarisa op. S.M.) trpi vlast ljudi koji jedva čine hiljaditi deo celokupne krotonske države. Potom pitagorovci budu napadnuti u svojoj zbornici u kući Milonovoj i kamenovani, a kuća zapaljena. Četrdeset do šezdeset članova zaglave, mlađi pobegnu, među kojima i lekar Demoked, koji je s Alkimahom, Dinarhom i Metonom, pripadao najuticajnijim aristokratima. Ostali članovi budu prognani, a njihovo zemljište ponovo razdeljeno. To se dogodilo 504. god. Slični ustanci protiv pitagorovaca dogodili su se i u drugim gradovima, naročito u Tarantu, Metapontiji (misli se na Metapont op. S.M.) i Kauloniji. Polibije ističe da je sa spaljivanjem sinedrija u kojima su se sastajale pitagorovačke heterije išlo napored i ubijanje prvih građana u svakom gradu (II, 38, 10 ss). Posle nekoliko šezdeset pitagorovaca pozvano je da se vrate u Kroton, gde su se velikim delom bavili medicinskim studijama. Nisu se više pojavljivali kao politička organizacija, osim Arhite u Tarantu u docnije doba (prva polovica IV. st. p. n. e. op. S.M.), ali su još dugo živeli kao filosofijska sekta do 300. god. (Cic. *Tusc. d.* I, 16)"

Pitagorina sudbina se različito opisuje u vrelima. Tako postoji teza da je stradao zajedno sa svojim učenicima prilikom napada na njihovo krotonsko okupljalište, drugo mišljenje navodi da je Pitagora uspio pobjeći prvo u Tarent, a nakon što je protjeran i odatle da se smjestio u Metapontu (možda 509. god. p. n. e.)[164] gdje je izvršio samoubistvo izgladnjivanjem. Njegov grob je pokazivan u Metapontu za vrijeme Cicerona. Pitagorejski pokret, sa svojim eksluzivističkim i posvećenim karakterom, je uglavnom privukao predstavnike elite Velike Helade, koji su preko tih pitagorejskih heterija ostvarivali i političku moć nasuprot naroda i demokratskih, pa i demagoških elemenata. Zato su pobuna u Krotonu, a zatim i antipitagorejski progoni u drugim apoikijama imali primarno društveno – političko karakter, a ne neko suprostavljanje filozofskim i mističnim učenjima pitagorejstva. Zato Polibije i govori da je tada stradao veliki broj vodećih ljudi Velike Helade, odnosno predstavnika elite. U prilog ove teze govori i činjenica da je kasnije omogućen povratak izbjeglim pitagorejcima, ali koji se sada više nisu bavili i političkim radom. Njihov dalji filozofski, religijsko – mistični i misterijski, kao i znanstveni stručni djelokrug rada nije ometan.

Antipitagorejski progoni iz posljednje decenije VI. st. n. e. jesu slomili aktivnu organizacionu šemu pitagorejskih asocijacija, ali ne i samo pitagorejstvo, niti su

[164] Đurić, 1976:110. Pomalo u nesuglasju sa isto njegovim podatkom da se obračun sa pitagorejcima u Krotonu desio 504. god. p. n. e.

zapečatili sudbinu pitagorejskog učenja u Velikoj Heladi i Siciliji. Mnogi pitagorejci su nastavili da djeluju kroz znanost, filozofiju i mističnu religioznost, a neki i da budu izrazito aktivni u političkom životu svojih polisa.

Interesantno je da se ovaj vrlo značajan društveni i politički pokret, sa naznakama demokratskih revolucija u apoikijama Velike Helade odvija više – manje vremenski podudarno sa sličnim dešavanjima u atenskoj državi, u kojoj je Klisten sa demokratskom strankom pobijedio protivnike i započeo radikalne političke i socijalne reforme.

Bez obzira što je pitagorejska organizacija kao institucija rasturena prilikom ovih progona iz posljednje decenije VI. st. p. n. e., pitagorejsko učenje nije ugušeno i njegovi učenici su ga nastavili propagirati, dopunjavati, i modificirati. Pitagorejstvo je nesumnjivo imalo enorman utjecaj na kasniji razvitak i filozofije i znanosti i misterijskog misticizma, ali i društveno – političkih i drugih teorija i praktičnog djelovanja po tim pitanjima i to ne samo u helenskom svijetu.

Koliko se od pitagorejstva, koje je prolazilo i samo kroz razvojne faze, može pripisati samome njegovom osnivaču je vrlo teško odrediti, jer nije sačuvan nijedan jedini redak napisan njegovom rukom, nego je sve što znamo o pitagorejstvu rezultat djela njegovih učenika, kasnijih filozofa i drugih pisaca i učenjaka, od kojih su neka i stoljećima udaljena od vremena Pitagorina života, i naravno u pojedinim slučajevima i obavijena i naslagama mitologije. Dosta sačuvanih informacija o Pitagori, pitagorejcima i pitagorejskom učenju daju neoplatonistički pisci. Gro podataka dolazi iz djela Diogena Laertija (*Diogenes Laertius*, Διογένης Λαέρτιος, III. st. n. e.), [165] Porfirija i Jambliha (*Iamblichus Chalcidensis;* Ἰάμβλιχος; živio cc 245. – 325. god. n. e.)[166]. O Pitagori, pitagorejcima i pitagorejskom učenju su pisali posebna djela ili davali (a neki još uvijek daju) samo određene podatke u sopstvenim djelima i Ksenofan, Heraklit,[167] Herodot, Aristip,[168] Aristofan *Scholia,*[169] Platon,[170] Aristotel, (njegovo posebno djelo o

[165] Diogen Laertije je bio biograf helenskih filozofa. O njemu se skoro ništa ne zna, ali je sačuvano njegovo djelo : Βίοι καὶ γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκιμησάντων/ *Vitae philosophorum VIII* („Životi i mišljenja istaknutih filozofa") koje je glavni izvor za historiju helenske filozofije.. Diogen Laertije se opet poziva na Διαδοχὴ τῶν φιλοσόφων, odnosnu skupinu nestalih djela iz antičkog perioda koja su za cilj imala prikazati filozofe različitih škola u smislu nasljeđivanja njih i njihovih učenja. Pored ovih nestale su i historije pojedinih škola helenske filozofije i životopisi pojedinih filozofa, sa kraćim opisima njihovih nasljednika. O njemu v. Smith W., 1867:I, 1022 - 1023; PWRE, 1905, V, 1 - 2, *col*. 738 – 763.

[166] Jamblih je bio sirijskog porijekla i neoplatonista. On je visoko cijenio Pitagoru i napisao je „Kolekciju pitagorejskih doktrina" u 10 knjiga (od kojih su sačuvane prve četiri, i fragmenti pete knjige). Pošto je Jamblih bio plodan pisac, pored navedenog djela on je napisao još dosta djela o kojih je sačuvan samo dio. Tako se spominju Veliki komentari o Platonu i Aristotelu, koji su sačuvani samo u fragmentima. Jamblihovo autorstvo djela *Theurgia* ili *De Mysteriis Aegyptiorum* je dubiozno. O Jamblihu v. Shaw, 1971 (2010).

[167] Heraklit (Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος, živio cc 535. – cc 475. god. p. n. e.) je bio helenski filozof. O njemu v. Đurić, 1972:481 - 485; Isto, 1976:124 – 140; Isto, 2003:504 – 508.

[168] Aristip (Ἀρίστιππος, živio cc 435. – cc 356. god. p. n. e.) je bio helenski filozof iz libijske Kirene. O njemu v. Đurić, 1972:521 - 523; Isto, 1976:302 - 308; Isto, 2003:545 - 547.

[169] *Scholia*/σχόλια (izgovara se "šolija"; u jednini *scholium* ili *scholion***,** ili σχόλιον = "komentar", "intrepetacija") su gramatički, filološki, kritički, pojašnjavački, situacioni ili bilo kakvi drugi komentari ili zabilješke (bilo da su originalni

pitagorejcima je izgubljeno), Dikearh,[171] Aristoksen,[172] Heraklid Pontski[173], Isokrat,[174] Polibije, Ciceron, Horacije, Strabon, Plinije Stariji, Justin, Plutarh, Pausanija, Apulej (*Apologia*)[175], Sekst Empirik,[176] Atenej,[177] Klaudije Elijan[178], Filostrat[179], Arnobije,[180]

---

ili preuzeti iz ranijih komentara) koji su ostavljani na nekom antičkom rukopisu/manuskriptu, kao glose. To može biti jedna jedina reč napisana na margini nekog rukopisa ili umetnuta između dva reda teksta, ali i dugačak kontinuirani komentar bilo u margini teksta ili na nekom drugom mjestu u rukopisu. Taj je termin prvi put zabilježen u jednom Ciceronovom pismu Atiku. Sholije su bitni izvori informacija za mnoge aspekte klasične civilizacije, uključujući i saznanja o izgubljenim djelima antičke književnosti. Najstarije sholije, obično anonimne, potiču iz V. ili IV. st. p. n. e., npr. "D" sholije uz *Ilijadu*. Za helensku književnost najvažnije su sholije uz Homerovu Ilijadu (naročito one u rukopisima iz X. st.), Hesioda, Pindara, Sofokla i Apolonija Rođanina, Aristofana (uključujući tzv. *Prolegomena de comoedia*). Za rimsku književnost najznačajnije su Servijeve sholije uz Vergilija, zatim sholije Helenija Akrona i Pomponija Porfirija uz Horacija, kao i sholije Elija Donata uz Terencija.

[170] Platon (Πλάτων, živio cc 428/427. ili 424/423. – 348/347. god. p. n. e.) je bio jedan od najvećih helenskih filozofa i učenjaka. O njemu v. Đurić, 1972:523 – 552; Isto, 1976:314 – 368; Isto, 2003:548 – 578.

[171] Dikearh (Δικαίαρχος, živio cc 350. – cc 285. god. p. n. e.; rodom iz sicilske Mesane) helenski filozof, kartograf, geograf, matematičar, historičar i učenjak. O njemu v. Đurić, 1976:422 – 423.

[172] Aristoksen (Ἀριστόξενος, cc 335. god. p. n. e. rodom iz južnoitalijanskog Tarenta). O njemu v. Đurić, 1976:421 - 422. Aristoksen je napisao „Život Pitagore".

[173] Heraklid Pontski (Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός, živio cc 390. – cc 310. god. p. n. e.) je bio helenski filozof i astronom. O njemu v. Đurić, 1976:362 – 363.

[174] Isokrat (Ἰσοκράτης, 436. – 338. god. p. n. e.) je bio helenski orator, jedan od 10 atičkih oratora. O njemu v. Đurić, 1972:613 - 622; Isto, 2003:640 - 649 .

[175] Apulej (*Lucius Apuleius*; cc živio 125. – cc 180. god. n. e.) iz numidskog grada Madaura je bio jedan od najvećih pisaca II. st. n. e. Iza sebe je ostavio čitav niz djela od kojih je najpoznatije „Zlatni magarac" ili „Metamorfoze".

[176] Sekst Empirik (*Sextus Empiricus*, Σέξτος Ἐμπειρικός; živio cc 160. – 210. god. n. e.) je bio ljekar i filozof. Njegov filozofski i učenjački rad predstavlja najkompletniji izvještaj o drevnom helenskom i rimskom skepticizmu. Tri poznata djela Seksta Empirika su : 1. Πυῤῥώνειοι ὑποτυπώσεις/"Obrisi pironizma". 2. *Adversus Mathematicos*/ Πρὸς μαθηματικούς/„Protiv matematičara" ili „Protiv profesora". 3. Σκεπτικὰ Ὑπομνήματα/"Skeptične rasprave" ili Πρὸς δογματικούς/"Protiv dogmata" (nekompletno djelo, nedostaje dio sadržaja). Nekada se drugo i treće djelo tituliraju pod zajedničkim imenom „Protiv matematičara" i onda se sastoje ukupno od 11 knjiga.

[177] Atenej iz Naukratisa (Ἀθήναιος Ναυκρατίτης; *Athenaeus Naucratita*) je djelovao u drugoj polovici II. i početkom III. st. n. e. On je napisao više djela (između ostalog i historiju sirijskih kraljeva), od kojih je sačuvano (u većem dijelu teksta) samo djelo Δειπνοσοφισταί („Banket učenih ljudi") u 15 knjiga. Riječ je o jednoj velikoj kolekciji informacija (između ostalog su natuknice o muzici, pjesmama, plesu, igrama, seksualnosti, uljudnosti, luksuzu, teatru, pijanstvu, mnogim anegdotama...itd...) skoro enciklopedijskog karaktera. Atenej se poziva na skoro 800 pisaca i 2500 različitih djela, što govori o njegovoj izuzetnoj erudiciji.

[178] Klaudije Elijan (*Claudius Aelianus*; Κλαύδιος Αἰλιανός; cc 175. – cc. 235. god. n. e.) porijeklom iz grada *Praeneste*, je bio pisac i učitelj retorike koji je originalno pisao na grčkom. Njegova dva glavna djela su vrijedna zbog mnogobrojnih referenci na ranije autore čija su djela danas izgubljena i time ukazuje na enormno književno bogatstvo grčko – rimske kulturne ekumene, od kojeg su sačuvani samo detalji. On je poznat po djelima „O prirodi životinja" (*De Natura Animalium*; Περὶ Ζῴων Ἰδιότητος) u 17 knjiga i „Razne Historije (*Varia Historia*; Ποικίλη Ἱστορία) sačuvano najvećim dijelom u sažetoj formi. Sačuvani su značajni fragmenti i od druga dva njegova djela „O Proviđenju" i „O Božanskim manifestacijama" u romejskoj enciklopediji Suda. Njemu se pripisuje i „20 pisama od seljaka".

[179] Filostratus (*Lucius Flavius Philostratus*; Φλάβιος Φιλόστρατος; zvani i *Atheniensis* /„Atenjanin" živio cc 170./172. - 247./250. god. n. e.) je bio predstavnik II. sofistike za vrijeme kasnoga rimskog principata. Vjerojatno je rođen na Lemnosu, studirao i poučavao u Ateni i na kraju se nastanio u Rimu gdje je postao predstavnik užeg kruga učenjaka sa kojima se okružila i družila Julija Domna, supruga principsa Septimija Severa (vl. 193. – 211. god. n. e.). Filostrat je napisao najmanje pet djela i to : 1. Τὰ ἐς τὸν Τυανέα Ἀπολλώνιον („Život Apolonija iz Tiane", neopitagorejskog filozofa, učenjaka, propovjednika koji je živio cc 40. – 120. god. n. e.). 2. „Životi sofista". Ovo djelo je imalo enormno značenje na kasnije pisce i filozofe, posebno neoplatoniste. 3. *Gymnasticus*. 4. *Heroicus*. 5. *Epistolae* (poglavito erotskog karaktera). Djelo *Imagines*/Εἰκόνες se uobičajeno pripisuje njegovom zetu Filostratu sa Lemnosa**.**

Hijerokle iz Aleksandrije[181]. Diogen Laertije, Porfirije i Jamblih su ustvari kao vrela koristili upravo (danas izgubljena) djela nekih od ovih nabrojanih autora, uz naravno dodavanje nekih svojih zapažanja i detalja.

I nažalost, kako je već rečeno, dosta je pouzdanih povijesnih podataka o Pitagori prilično izmiješano sa mitologijom, pretvaranjem njega u božansko ili polužabožansko ili bar diviniziranu osobnost, i navodnim čudesima, kao što se to uostalom često dešava sa značajanim pojedincima.

O nastavku pitagorejstva u Italiji i Siciliji Miloš Đurić (1976:113) navodi : "Spomenuti Arhip prethodio je već pomenutom i slavnom Arhiti, kome je u prvoj polovini IV veka pošlo za rukom da zadobije političku vlast u Tarantu, veoma naprednoj spartanskoj naseobini i glavnoj sili južnoitalskog saveza. Arhita je među poznim pitagorovcima bio najobdareniji stvaralački genije, i u njemu je živelo nekoliko talenata: bio je filosof, naučnik (matematičar i fizičar), muzičar, državnik i sedam puta strateg a da nikad nije izgubio bitku (Diog. L. VIII 79, 82). Svojim državničkim radom on je od Taranta napravio središte helenske odbrambene borbe protiv varvarskih nasrtanja i u svojoj ličnosti gotovo ostvario ideal filosofa vladara (Strabo VI 3, 4). Duh i način njegova mudrog državništva živeo je u tarantskoj državi i dalje, i uprava pitagorovaca održavala je u velikoj meri njenu spoljno – političku snagu više no sto godina, ali je i ta moćna država izgubila svoj spoljno – politički položaj i prestala cvetati kad njome više nisu upravljali filosofi. Od poznijih pitagorovaca treba spomenuti i Hiketu i Ekfanta, Sirakušane (misli se na građane Sirakuze op. S.M.), s njihovom heliocentričkom teorijom (Cic. *Acad.* II 39, 123; Hippol. *Refut.* I 15; Plut *Mor.* 896 A) koja će uskrsnuti gotovo dve hiljade godina docnije u spisu *De revolutionibus orbium coelestium* Nikole Kopernika (1473-1543)" i Miloš Đurić (1976:117) : "Savez (misli se na pitagorejske asocijacije op. S.M.) je prikupljao i vaspitao najbolje i najsposobnije snage i iz mnogih drugih južnoitalskih gradova, i pri donošenju zakona i pri podeli zemlje u tim plodnim agrarnim naseobinama, od kojih Metapontija nije uzalud imala sliku klasa u grbu, često je glas njegovih pristalica bio presudan (Cic. *Tusc. d*. IV 2), tako da su pitagorovci naposletku postajali država u državi. Njihove pristalice uskoro su se raširile po mnogim drugim gradovima Velike Helade (a delimično i na Siciliji), pa su i u njima igrale znatnu političku ulogu (Plut. *De gen. S.* 583 A) te je postepeno sva politička vlast u južnoitalskim gradovima prešla u njihove ruke (*Diog. L.* VIII 3, Iambl. *V. Pyth.* 33 214, Porph. *V. Pyth.* 54) i trajala duže no jedan vek. Jer oni su smatrali da samo političkom akcijom mogu da ostvare svoj naučni i etičko – politički cilj."[182]

Antipitagorejski progoni su imali i posljedice koje se nisu ograničavale samo na sudbinu pitagorejstva i njegov razvitak, nego su proizveli i duboke rasjede u strukturama italiotskih polisa. Sudeći po Polibijevom podatku II, 39, u antipitagorejskim progonima je stradala elita tih polisa što je doprinijelo daljim turbulentnim procesima i unutarnjim i vanjskim nemirima u tim polisima. I to je dovelo do slabljenja pojedinih od tih polisa. Navodno su problemi u "ahajskim" apoikijama riješeni tek nakon diplomatske intervencije metropole. Zanimljivo je da italiotski polisi nisu imali aktivnog udjela u

[180] Arnobije (*Arnobius*; umro cc 330. god. n. e.) iz Sike je bio ranokršćanski apologeta koji je napisao djelo u sedam knjiga pod nazivom *Adversus Gentes* (kasnije *Adversus Nationes*).

[181] Hijerokle iz Aleksandrije (Ἱεροκλῆς; živio oko 430. god. n. e.) bio je filozof neoplatonista. Njegovo jedino u cjelosti sačuvano djelo su komentari na „Zlatne stihove" Pitagore, dok su ostala djela sačuvana samo u fragmentima.

[182] Ovaj zaključak M. Đurića da su pitagorejci nastavili imati značajan utjecaj u političkim i državnim poslovima južnoitalijanskih i sicilskih helenskih polisa je u nesuglasju sa njegovim već citiranim zaključkom da se pitagorejci više nisu pojavljivali kao politička organizacija, osim Arhite u Tarantu u docnije, ali su još dugo živeli kao filosofijska sekta do 300. god.

odbrani Helade od persijskih napada u periodu 490. – 479. god. p. n. e., što je možda moguće objasniti i nesređenom situacijom u južnoj Italiji u ovom periodu.

4. Apoikije Sicilije

Iako je značenje helenskih apoikija na Siciliji za rimske *origines* znatno manje nego onih italiotskih, ipak je potrebno dati bar neki kratki pregled helenskih naseobine na Siciliji i općenito situacije na ovom otoku oko kojeg su se stoljećima otimali Elimi, Sikani, Sikuli (po kojima je ostrvo dobilo ime), Feničani i Heleni, da bi na kraju otok dobili Rimljani.

Tukidid (VI, 2, 1) navodi kao najstarije stanovnike Sicilije, ali u mitološkom kontekstu navodi Kiklope i Lestrigonce za koje iskreno govori da on njima ništa više ne može reći izuzev od onoga što su pjesnici rekli o njima i šta je općenito poznato o njima. U historijskom smislu najstariji poznati po imenu stanovnici Sicilije su Sikani (Σικανοί), za koje Tukidid (VI, 2, 2.) navodi da oni sami za sebe tvrde da su autohtonog porijekla, ali da je" istina" da su oni sa Iberskog poluotoka i to sa rijeke Sikan odakle su bili protjerani od Ligura. I po Sikanima se otok na koji su došli, a koji se ranije zvao Trinakrija (Τρινακρία) nazvao Sikanija (Σικανία). Tukidid ističe da Sikani do njegovog vremena još naseljavaju zapad Sicilije. I po Diodoru (V, 6) Sikani su starosjedioci otoka, sa tim da napominje da Filist navodi da su oni došli iz Iberije i da su sikansko ime dobili zbog izvjesne iberske rijeke koja se zove Sikan. Za razliku od Filistove teze o migraciji Sikana, Diodor se ustvari slaže sa mišljenjem Timeja da su Sikani urođenici na otoku.[183]

I Dionizije iz Halikarnasa (*A.R.* I, 22, 1 - 3) spominje da su Sikani iberski narod (...Σικανοὶ, γένος Ἰβηρικόν...), koji je bježeći od Ligura došao na Siciliju koja se prije njihovog dolaska zvala Trinakrija (...Τρινακρίαν...) zbog svoga trouglastog oblika.[184] Poslije dolaska Sikana zvala se Sikanija. Timej Sikane opet smatra domorodačkom zajednicom.[185]

[183] Zanimljiv je opis načina života i uređenja Sikana koje prezentira Diodor (vjerojatno se pozivajući na Timeja). Po tome su Sikani izvorno živjeli u selima, gradeći svoja naselja na značajnim brežuljcima kako bi se branili od gusara. Oni nisu bili politički ujedinjeni, nego je svako naselje imalo svoga vladara. Zatim opisuje veliku erupciju Etne, zbog čijih su posljedica Sikani se preselili primarno na zapadni dio otoka.
[184] Dionizije iz Halikarnasa se na podatke o ranoj Siciliji i seobi Sikula poziva na Helanika iz Mitilene.
[185] *Diod.* V, 6, 1-3.

O Sikanima, koji su u historijsko doba naseljavali središnje dijelove otoka, se slabo zna sa sigurnošću jer njihov jezik nije ni odgonetnut ni klasificiran. Elimi (Ἔλυμοι, *Elymi*) su bili etnička zajednica koja je naseljavala krajnji zapadni predio Sicilije. Iako nisu pripadali indoeuropskoj skupini, precizno podrijetlo i pripadnost Elima još uvijek nije utvrđeno. Starohelenska mitologija i tradicija ih vidi kao mješavinu trojanskih izbjeglica koji skrasili na zapadu Sicilije i domorodaca sa ovoga područja. Kao glavni lik Elima u starohelenskoj mitologiji se navodi Akest ili Egest (*Acestes*; Ἄκέστης; Αἴγεστος), koji je bio navodno i trojanskog porijekla i suvremenik Eneje.[186] Nije nemoguće stvarno pomisliti da je u etnogenezi i politijogenezi Elima učestvovala i određena skupina koja se doselila sa zapada Male Azije u vrijeme krize brončanodobnog sustava i "egejske seobe". Uslijed helenskog naseljevanja, Elimi su se našli pod velikim uticajem helenske civilizacije i njenih tekovina i pored prijateljskih i savezničkih odnosa sa Feničanima i Kartaginjanima i konfliktima sa helenskim apoikijama, posebno Selinuntom.

Sikuli (Σικελοί, *Siculi*) su u historijskom dobu dominirali istočnim dijelom otoka.[187] Oni su nedvojbeno pripadali indoeuropskom etnokulturnom i jezičkom kompleksu[188] i prije prelaska na Siciliju bili su stanovnici dijela brončanodobnih kultura Apeninskog poluotoka. Po Tukididu (VI, 2, 4 - 5), Sikuli koji su u historijsko doba bili naseljeni na Siciliji su porijeklom od onih Sikula koji su sa Apeninskog poluotoka protjerani od strane Opika, ali isti helenski historičar navodi da je u njegovo vrijeme (druga polovica V. st. p. n. e.) u južnoj Italiji još uvijek bilo Sikula. To bi značilo da je sikulska etnokulturna zajednica u brončano doba bila i brojna i značajno raspoređena na Apeninskom poluotoku, vjerojatno u južnim i središnjim dijelovima. Oni Sikuli koji su prešli na otok, su pobijedili Sikane i potisnuli ih prema jugu i zapadu otoka, koji je dobio novo ime Sicilija (....Σικελίαν...). To se desilo po Tukididu skoro 300 godina prije nego što su se arhajski Heleni počeli naseljavati na Siciliju, znači u sredinu XI. st. p. n. e. Oni su u Tukididovo vrijeme još držali središnji i sjeverni dio Sicilije. Po Diodoru (V, 6, 3 - 5), mnogo generacija poslije velike erupcije Etne, Sikuli su se doselili na otok i naselili se na

[186] *Thuc*. VI, 2, 3. Po Tukididu, nakon pada Ilija, neki od Trojanaca su pobjegli pred Ahejcima i naselili se pod imenom Elima pored Sikana. Njihovi gradovi su nazvani Eryx i Egesta. Sa njima su se doselili i neki Fokijani. *Dionys. A. R.* I, 22; 47, 2; 52. U prvom podatku Dionizije iz Halikarnasa navodi da je Helanik iz Mitilene zapisao da su Elimi na Siciliju iz Italije protjerani od Oenotrijanaca, a da su pet godina poslije toga od Japiga na Siciliju pobjegli i Ausoni čiji se kralj zvao Sikel. Helanik iz Mitilene ovu drugu seobu datira tri generacije prije Trojanskog rata ili u 26. godinu svećenice Alkione u Argosu, što bi onda smjestilo seobu Elima na Siciliju u prvu polovicu XIII. st. p. n. e. znatno ranije u odnosu na pretpostavljeno trojansko porijeklo Elima. U drugom podatku Dionizije opet govori kako su u trenutku pada Troje, uspjeli pobjeći Elim i Egest iz troadskog grada Dardana sa tri broda. U trećem podatku on govori kako su Eneja i njegovi Trojanci na zapadu Sicilije zatekli ove Trojance koje su vodili Elim i Egest. U ovom podatku Dionizije iz Halikarnasa detaljnije opisuje porijeklo Egesta; *Verg. Aeneid*. I, 196; 549 - 550; 557 - 558; 570; V; IX, 218; 286; *Silius Italicus. Pun*. XIV, 46; *Comp*. Schol. *ad Lycophron* 951; 963; Smith W., 1867:I, 7.

[187] Najraniji spomeni Sikula su u Homerovoj Odiseji : XX, 383; XXIV, 207 – 213; 366; 387 – 390; Fox, 2008:115.

[188] Fortson, 2009:469.

području koje je bilo napušteno od Sikana. Kada su Sikuli ojačali i postali samopouzdaniji, počeli su pustošiti sikanska zemljišta čime su započeli sikansko – sikulski ratovi. Na kraju je ipak dogovorom postavljena granica koja je podijelila Siciliju na sikanski i sikulski dio. Moguće je da se ta granica nalazila na rijeci Salso/Salsu/ Imera Meridionale. Po Dioniziju iz Halikarnasa (*A.R.* I, 9; 16 - 22) najraniji poznati stanovnici područja na kojem je iznikao Rim i općenito značajnog dijela središnje Italije naslonjene na Tirensko more su bili Sikuli. Po ovom historičaru Aborigini i Pelazgi (po Dioniziju ove dvije etnozajednice su većim dijelom direktni pretci Latina) su nakon dugoga rata na kraju ipak uspjeli potisnuti Sikule koji su nakon lutanja po južnoj Italiji prešli na Siciliju, dajući joj i svoje ime. Pored Tukidida i Dionizija iz Halikarnasa o kontinentalnim Sikulima, uključivo i razdoblje kasnog brončanog doba, govore i Varon, Sekst Pompej Fest, Maur Servije Honorat, Plinije Stariji, Gaj Julije Solin. Sudeći po njihovim podacima, zajednice koje se determiniraju sikulskim imenom su se prostirale od središnje Italije pa sve do samoga juga. U vrijeme krize u kasnobrončanom dobu i "egejske seobe" dio tih Sikula je potisnut na Siciliju, dok je jedan dio preostao u Italiji ulazeći u nove, željeznodobne etnogenetske i politijogenetske procese. A sudeći po Tukididu, sikulski identitet se i pored nesumnjivih apsorbiranja i asimiliranja, uspio očuvati u Italiji prilično dugo bar u nekoj mjeri. I Polibije navodi da su se Lokriđani prilikom nastanjivanja u južnoj Italiji susreli sa domorodačkom zajednicom koju ovaj helenski historičar imenuje kao Sikule, što bi značilo da su neke skupine sa sikulskim identitetom naseljavale područja kasnije područje Brutije i do kraja VIII. st. p. n. e.

Sikuli su moguće bili etnički i jezički srodni, moguće je riječ i o zajedničkom porijeklu, sa drugim italijanskim domorodačkim zajednicama koje se u izvornoj građi pojavljuju pod imenima Oenotrijanci, Itali, Honi, Leuterni/Leutarni, Opici, Ausoni. Sikuli se u pojedinim znanstvenim radovima identificiraju i sa narodom po imenu Shekelesh, koji je pripadao skupini pomorskih naroda i koji se spominje na Velikom natpisu iz Karnaka posvećenog pobjedi egipatskog faraona Merneptaha (sa samoga kraja XIII. st. p. n. e.) nad Libijcima i pomorskim narodima. Kada je započelo helensko naseljavanje na Siciliji, jonski Halkiđani su za razliku od dorskih naseljenika održavali načelno dobre odnose sa Sikulima koje je inače ovo naseljavanje potisnulo u dublju unutrašnjost otoka. Sikuli i Heleni su imali vrlo raznovrsne i intenzivne međusobne odnose, čak i sa primjerima međusobnog miješanja, i helenska civilizacija je prilično uticala na Sikule. Jedan od bitnih sikulskih kultova je bio onaj Palika, "ponovo rođenih" blizanaca. U hramu Adrana, Sikuli su održavali vječnu vatru.[189] U političkom smislu Sikuli su vrhunac dostigli za vrijeme Duketija, koji je bio u prilično mjeri i heleniziran. On je bar privremeno stvorio ujedinjenu i moćnu sikulsku politiju, koristeći raspad sirakuško – gelskog "carstva" nakon smrti Hierona I. Osnovao je grad Palike, koju mu je postao i prijestolnica. Duketije je proširio vlast i na pojedina područja sicilskih Helena (npr. grad Etna), a vrhunac je

[189] O ranoj Siciliji v. Freeman, 1891; Brea, 1966; Sjoqvist, 1973; Fine, 1985:72.

njegova politija doživjela 451. god. p. n. e. Međutim, već sljedeće godine je njegova vojska poražena kod *Nomae*, a nedugo zatim je Duketije otišao u egzil u Korint, pod uvjetom da se nikada ne vrati na Siciliju. Međutim, on se ipak vratio na Siciliju gdje je učestvovao u osnivanju sikulsko – korintske apoikije Kale Akte, gdje je umro 440. god. p. n. e.

Sudeći po starohelenskoj mitologiji i tradiciji, kao i arheološkim podacima, područje Sicilije je ostvarivalo kontakte sa egejskim, minojskim i mikenskim svijetom, i općenito Istočnim Mediteranom, još u brončano doba. Obale ovog otoka su nesumnjivo bile posjećivane od moreplovaca, trgovaca, gusara, avanturista i pustolova iz civiliziranih oblasti Istočnog Mediterana.[190] Sudeći po dosadašnjem nivou znanja i otkrića, Feničani su se počeli naseljavati na Siciliju od XI. st. p. n. e. Po Tukididu (VI, 2, 6), Feničani su imali naseobine ili trgovišta oko čitave Sicilije, i to na rtovima i otočićima poradi trgovine sa domorodcima. Ali kada su došli Heleni, Feničani su pod pritiskom novih naseljenika napustili većinu svojih postaja i zadržali se samo u nekim naseobinama na zapadnim i sjevernim obalnim crtama Sicilije. Od feničanskih naseobina vrijedi istaći Solunt/Solus, Ziz/Panormus/Panormos/Palermo (osnovan 734. god. p. n. e.) i Motja (osnovana u toku VIII. st. p. n. e.) na istoimenom ostrvu (danas San Pantaleo) uza samu zapadnu obale Sicilije između Drepane i Lilibeja. Feničanske naseobine na Siciliji potpale su sve konačno pod hegemoniju svojih feničkih sunarodnika iz tuniske Kartagine možda nešto poslije 540. god. p. n. e. Učvršćivanje kartaginske hegemonije na dijelu Sicilije koji je spadao u feničku sferu može se promatrati i kroz prizmu šire geopolitičke i ekonomsko – resursne politike na Zapadnom Mediterana. To bi bio i neki pokušaj stvaranja odbrambenih sfera koje bi sprečavale dalju ekspanziju Helena u Zapadnom Mediteranu, posebno njihovo prodiranje prema Iberiji i Gibraltarskom moreuzu i ulazu u Atlanski ocean. Feničani, odnosno kasnije Kartaginjani koji će nametnuti svoju hegemoniju feničanskim naseobinama, su za Siciliju vodili ogorčenu i nesmiljenu borbu sa Helenima, čije je intenzivno naseljavanje započelo nakon onoga feničanskog.

U početku je naseljavanje arhajskih Helena i osnivanje apoikija zahvatilo poglavito istočnu i južnu obalu Sicilije, da bi se kasnije proširila i na sjevernu obalu i dublje prema zapadu.[191] U osnivanju apoikija na Siciliji dominiraju dorski i jonski Heleni, sa tim da i među njima postoje određene razlike, pa i suparništva i povremeni sukobi. Jonjani svoje apoikije koncentriraju više na sjeveroistočnoj, a Dorci više na jugoistočnoj i južnoj strani Sicilije. Načelno su Jonjani više bili prijemčiviji za profinjeniji, promišljeniji, miroljubiviji i kohabitacijski odnos sa domorodcima i Feničanima, za razliku od Doraca

[190] v. *Herod*. VII.170-171

[191] O Helenima na Siciliji v. *Herod*. (odgovarajući dijelovi); *Thucyd*. VI, 1 – 6, 1; *Ps.Scyl*. 13; *Ps. Scymn*. *Ch*. 264 - 304; *Diod*. odgovarajući dijelovi IV. – XI. knjige; *Strab*. VI, 2; *Plin. NH.* III, 86 – 91; *Steph. Byz.* (odgovarajuće natuknice); Thirwall, 1835 – 1844 (odgovarajući dijelovi); Isto, 1860 (odgovarajući dijelovi); Freeman, 1891; Isto, 1891 A; Oman, 1901 (odgovarajući dijelovi); Bury, 1922 (odgovarajući dijelovi); Dunbabin, 1948; Adamesteanu, 1962; Rizzo, 1970; Asheri, 1988; Griffin, 2005; Bjuri - Migs, 2008 (odgovarajući dijelovi).

koji imaju nešto agresivniji pristup i ne ustručavaju se širenja svojih domena korištenjem i sile. Bez obzira na užu podetničku pripadnost, poduzetni Heleni brzo šire svoj utjecaj i ekonomski i općekulturni, te se uspostavlja intenzivni proces interakcije i sa domorodcima, ali i feničanskim naseljenicima. Kao i u slučaju južne Italije, sicilske apoikije prosperiraju i bogate se, a počinje i širenje njihovih političkih i teritorijalnih domena što ih nekada dovodi u sukob i sa domorodcima i sa Feničanima. U početku kako se Heleni masovno naseljavaju uz sicilske obale, Feničani postupno napuštaju svoje naseobine, pozicije, stanice i koncentriraju se na krajnji sjeverozapad i zapad otoka gdje su im bila već spomenuta uporišta. Ipak, vremenom otporna snaga Feničana i domorodaca jača, pa su tako 580. god. p. n. e. Feničani i Elimi porazili Helene iz Selinunta, pojačane doseljenicima sa Knida i Rodosa kod Lilibeja, što je do danas prvi poznati sukob Feničana i Helena na Siciliji u sačuvanoj i poznatoj literarnoj izvornoj građi. Kartaginjani i Elimi su se 510. god. p. n. e. udružili kako bi spriječili lakedemonskog princa Dorijeja (Δωριεύς; brat lakedemonskog kralja Leonide, koji je poginuo kod Termopila 480. god. p. n. e.) da sa svojim sljedbenicima osnuje apoikiju Herakleja na zapadu Sicilije blizu Eriksa (*Eryx*).[192] Dorijej se u pokušaju zaposjedanja zapadne Sicilije pozivao na legendu o tome da je ta teritorija pripadala njegovom mitskom pretku Heraklu koji ju je kao izrijekom rezervirao za svoje potomke. Dorijejev naum nije uspio, jer je njegova vojska poražena a on sam je poginuo zajedno sa vodećim ličnostim ekspedicije. Preživjeli Heleni su zatim zauzeli naseobinu Minou na južnoj obali Sicilije, dajući joj ime Herakleja.[193] Nešto kasnije su sicilski Heleni (možda iz polisa Agrigenta, Gele i Selinunta) poveli rat protiv Kartagine kako bi osvetili poraz Dorijejeve vojske. U tom ratu je razorena Herakleja Minoa. Ovi porazi Helena na Siciliji koje su im nanijeli Kartaginjani su vjerojatno doveli do širenja pojave tiranina, kao garanata sigurnije i čvršće vlasti, koja se može uspješno nositi sa Kartaginjanima. I to će se pokazati uspješnim, jer uske oligarhijske ili široke demokratske strukture nisu mogle da na pravilan način akumuliraju raspoložive potencijale za borbu sa Kartaginjanima. Tiranini u sicilskim polisima, sa kraja VI. i početka V. st. p. n. e. su uspjeli da konsolidiraju i svoju vlast, ali i da raširе teritorijalne domene, utjecaje i moć svojih polisa.

Najvažnija helenska apoikija je bila Sirakuza (Συράκουσαι; *Syracusæ*), koju su 734. ili 733. god. p. n. e. osnovali Korinćani i Tenenci (polis u blizini Korinta).[194] Nukleus nastanka Sirakuze je bio mali otok Ortigija uz samu istočnu obalu Sicilije. Ova apoikija je vremenom postala najvažniji, najveći, najmoćniji i najljepši helenski polis na Zapadu, pravi i biser i rasadnik helenske civilizacije i kulture. Sirakuški polis je i sam osnivao

[192] Na putu prema Siciliji, Dorijej je učestvovao i u krotonskom osvajanju Sibarisa.

[193] *Herod.* V, 42 – 48; *Diod.* IV, 23.

[194] *Strab*. VIII, 6, 22.

svoje apoikije kao što su Akrai (664/663. god. p. n. e), Kasmenai (cc 644/643. god. p. n. e.), Akrilai (Ἄκριλλαι, *Acrillae*; početkom VI. st. p. n. e.), Helorus (Ἕλωρος, Ἕλωρος, Ἕλωρον; u toku VII. st. p. n. e.) i Kamarina[195] (Καμάρινα; 599/598. god. p. n. e.). Potomci prvih naseljenika sirakuškog polisa, zvani Gamoroi, su na oligarhijskim načelima držali vlast u sirakuškom polisu, dok ih nisu zbacili Kilihiroi, skromniji stalež polisa. Međutim, aristokrate su se vratile na vlast 485. god. p. n. e. uz pomoć Gelona, tiranina Gele. Postavši tiraninom i Sirakuze, Gelon ju je učinio i prijestolnicom svoje moćne i velike države. Njegova vladavina se odlikuje i ostala je zapamćena po brzom usponu i napretku Sirakuze. U ovaj grad je Gelon dao preseliti mase stanovnika iz drugih sicilskih polisa, dodijelivao je sirakuško građanstvo u velikoj mjeri, urbani dio grada je značajno proširen i uljepšavan je mnogim novim građevinama i infrastruktorom. Sirakuza je tako postala magnet za helenske umjetnike, filozofe, znanstvenike itd... Gelon je nastavio širiti svoju vlast, osvajajući 483. god. p. n. e. Euboju i Megaru Hiblu. Radi osiguranja svoje vlasti Gelon je imao na raspolaganju znatnu profesionalnu, plaćeničku vojsku sastavljenu dobrim dijelom od sicilskih domorodaca i Helena iz balkansko – egejskog područja. Gelon se ujedno ženidbenim vezama povezao sa Teronom (tiraninom Agrigenta), koji je zapadno od Gelonove domene stvorio isto značajno malo "carstvo". Kreiranjem političkog savezništva, preko rodbinske veze, stvarala se ne samo neka vrsta "dorske" alijanse na Sicilije, nego se i sprečavao potencijalni konflikt između ove dvije tada glavne snage na Siciliji. Nasuprot ove alijanse stajali su načelno rečeno "jonska" alijansa koju su činili Anaksilas (gospodar Regija, a kasnije i Zanklea) i Teril (tiranin Himere) i kartaginsko – feničanske pozicije. Nesumnjivo ni Jonjani na sjeveru i sjeveroistoku Sicilije ni Kartaginjani nisu bili previše oduševljeni naglim i uspješnim širenjem moći Agrigenta i Sirakuško – gelskog "carstva".

Kada su balkanski Heleni od Gelona tražili pomoć u predstojećem ratu protiv goleme Kserksove armije koja se kretala prema njima, on je obećao da će pomoći sa 28 000 vojnika – pješadinaca, 4000 konjanika i oko 200 brodova, ali samo pod uvjetom da on bude imenovan vrhovnim komandanrom i općehelenske mornarice i pješadije. Pošto je taj njegov uvjet odbijen, on je odbio poslati pomoć. Međutim, moguće je ne slanje pomoći balkanskim sunarodnicima objasniti i predstojećim velikim ratom koji je Gelonovo "carstvo" moralo da vodi sa Kartaginjanima koji su vršili pripreme za to još od 483. god. p. n. e. Gelon je, kao proračunati političar, državnik i vojskovođa, odlično procijenio da mu slijedi odlučni sraz sa Kartaginjanima i njihovim saveznicima na Siciliji čija je velika armija koja se skupljala predstavljala sasvim realnu i blisku opasnost.

Diodor (XI, 1, 4 – 2, 1) navodi da je Kartagina sklopila protu-helenski savez sa Kserksom, iranskim „šahom nad šahovima“ iz ahemenidsko – persijske dinastije. I po njemu je taj savez stvarni razlog dolaska velike kartaginske armije na Siciliju, dok je slučaj sa Terilovim zbacivanjem bio samo povod. Kartaginjani

[195] Kamarinu je 552. god. p. n. e. razorila sama metropola Sirakuza, jer se bila pobunila. Ponovo su je u prvoj polovici V. st. p. n. e. obnovili stanovnici Gele.

su stvarno imali namjeru da prošire svoju domenu na Siciliji, i „Terilov slučaj“ je bio bogomdani povod da se pošalje velika armija koja bi ne samo povratila Terila na mjesto tiranina Himere, nego i slomila alijansu Gelona i Terona i tako Kartagini donijela dugo željenu hegemoniju nad otokom. Sa druge strane, snaženje alijanse Sirakuze – Gele i Agrigenta je sasvim logično u Kartagini percepirano kao naglo ugrožavanje dugogodišnje ravnoteže moći i odnosa na Siciliju, i sasvim realna opasnost za feničanske naseobine na otoku. I to napredovanje alijanse Gelona i Terona se moralo zaustaviti.

U bitci kod Himere 480. god. p. n. e. došlo je do goleme i odlučujuće pobjede helenske armije koju su vodili Gelon i Teron, i teškog poraza kartaginske armije koju je vodio Hamilkar.[196] Hram posvećen Ateni je podignut u znak ove pobjede.

Gelonova i Teronova pobjeda kod Himere se često u javnosti promatra i tumaći kao pobjeda helenske civilizacije nad onom semitsko – feničanskom, pa čak i kao neki spas za tek rođenu klasičnu civilizaciju, iz koje je proizašla i moderna Zapadna civilizacija. Pa se zato često komparira sa pobjedom kod Salamine. Međutim, činjenice baš ne mogu apsolutizirati ovakav način tumačenja. Kao što je i u Kserksovoj armiji koja je krenula na balkansku Heladu bio značajan broj i samih Helena, tako su i pojedine sicilske helenske zajednice bile saveznice Hamilkarove armije koja je iz Panormora krenula na Himeru. Sama kartaginska ekspedicija je ustvari proizašla iz samih međuhelenskih razmirica na Siciliji i južnoj Italiji. Kako bi se konkuriralo sve jačoj moći tirana iz Gele, odnosno Sirakuze i Gelonovom savezništvu sa Teronom, tiraninom Agrigenta, na sjeveroistoku i sjeveru Sicilije se uspostavio pakt Anaksilasa, tiranina Regija (i kasnije Zanklea/Mesene) i Terila iz Himere. Nije za odmet navesti da su Gela, Sirakuza i Agrigent dorske, a Regij, Zankle i Himera jonske pripadnosti. Iako bi se taj međuhelenski sukob mogao povući na liniji razdvajanja i suparništva Jonjana i Doraca, ni to ne bi trebalo promatrati na isključivi način. Podjele i savezništva među sicilskim Helenima su bile mnogo složenije sadržine. Tako je npr. dorski Selinunt bio vrlo bitan saveznik Hamilkarove armije, moguće iz straha od moćnog tiranina Agrigenta, sa čijom teritorijom je graničio i zbog razaranja Megare (metropole Selinunta) od strane Gelonove vojske. Međutim, potrebno je istaći da vojske Selinunta i Regija nisu učestvovale u bitci kod Himere. Kartaginjani su računali i na pomoć Elima, dok su Sikani i Sikuli bili relativno pasivni u ovom sukobu.

Bitka kod Himere je označila i razdoblje sirakuške ekspanzije na uštrb Kartaginjana i Etruraca, što je kulminiralo i velikom pobjedom kod Kime nad Etrurcima.

Gelona je 478. god. p. n. e. naslijedio njegov brat Hieron I. koji je pobijedio Etrurce u bitci kod Kime i nastavio bratovu politiku patroniziranja umjetnika. Hieron I. je preusmjerio vanjsku politiku sirakuško – gelskog “carstva” sa alijanse sa Teronovim “carstvom” i sukobljavanja sa Kartaginjanima, čiji su sicilski posjedi graničili sa Teronovom domenom, na savezništvo sa regijskim tiraninom Anaksilasom i širenje utjecaja u Tirenskom moru i južnoj Italiji. Hieron I. je ušao i u određeno zaoštravanje odnosa sa Teronom i njegovim sinom Trasidej. Nakon Hieronove smrti 467. god. p. n. e., za kratko je zavladao njegov brat Trasibul (Θρασύβουλος) u toku 466. i 465. god. p. n. e. Ali ubrzo je uspostavljena demokratija u Sirakuzi. I nakon uspostave demokratije u sirakuškom polisu, nastavljena je ekspanzija i hegemonija na Siciliji, Tirenskom moru i

[196] *Pindar Pyth. Od.* I, 152; *Herod.* VII, 158; 163 - 167; *Diod.* XI, 20 – 26; *Polyaenus, Strateg.* I, 27 – 28.

južnoj Italiji. Posebno su sredinom V. st. p. n. e. bili intenzivni i interesantni odnosi sirakuškog polisa i Duketijeve politije.

Apoikija Gela (Γέλα) je osnovana cc 688. god. p. n. e. od naseljenika sa Rodosa i Krete. Kao i u slučaju drugih apoikija i Gela je brzo prosperirala i u narednom stoljeću njeni naseljenici su osnovali apoikiju Agrigento. Gela je bila u ovom ranom periodu izložena i burnim staleškim i socijalnim sukobima. Obično stanovništvo je čak jednom prilikom napustilo Gelu i naselilo se u obližnji Maktorion. Ali zbog protivljenja velikog svećenika Artemide ovome činu, iseljenici su se vratili ubrzo u Gelu. Posebno je za historiju Sicilije bitna uspostava tiranije u Geli od strane Kleandra (Κλέανδρος; vl. 505. – 498. god. p. n. e.), kada je zbačena oligahijska vlast u ovom polisu. Nakon atentata na Kleandra od strane jednog demokrate Sabila, tiranin je postao Kleandrov brat Hipokrat (Ἱπποκράτης; vl. 498. – 491. god. p. n. e.) koji je uspio podvlastiti niz sikulskih područja i jonskih i dorskih apoikija kao što su Kamarina Leontini, Katana, Naksos, Zankle....itd... Hipokratova vojska je opsjedala i Sirakuzu, ali se morala povući zbog vojne intervencije Korinta i Korkire. Hipokrat je poginuo u borbi sa Sikulima, a za svoje nasljednike je odredio sinove Euklida i Kleandra. Međutim, njih dvojica su ubrzo, nakon turbulentnih zbivanja koja su zahvatila Gelu, zamijenjeni 491. god. p. n. e. sa zapovjednikom konjice po imenu Gelon (Γέλων, umro 478. god. p. n. e.) koji je postao tiranin. Gelon je inače poticao iz jedne vrlo ugledne i utjecajne aristokratske porodice iz Gele, čiji su pretci i učestvovali u osnivanju ove apoikije. Gelon je iskoristio i staleške borbe u sirakuškom polisu da dodatno proširi domenu svoje vlasti. Sirakuški Gamoroi su 485. god. p. n. e. prilikom ustanka običnog naroda zbačeni sa vlasti i prebjegli su u Gelu, tražeći pomoć od Gelona koji je općepoznato bio naklonjen aristokratiji. Gelon je sa svojom moćnom vojskom intervenirao i bez značajnog otpora zauzeo Sirakuzu. Postavši tiraninom Sirakuze i preselivši u nju svoju prijestolnicu, Gelon je brata Hierona ostavio za upravitelja Gele. Gelon je umro 478. god. p. n. e., a naslijedio ga je u Sirakuzi brat Hieron I. koji je vlast u Geli prepustio bratu Polizelosu. Nepoznato je kada se Gela oslobodila tiranide. U ovom gradu je 456./455. god. p. n. e. umro dramaturg Eshil.

Akragas/Agrigent / (Ἀκράγας; *Agrigentum*) je osnovan u periodu cc 582. – 580. god. p. n. e. od naseljenika iz Gele. Ova apoikija se vrlo brzo i intenzivno razvijala, postajući jedan od najbogatijih, najmnogoljudnijih i najpoznatijih polisa u italijansko – sicilijanskom području. Od cc 570. do cc 554. god. p. n. e. Agrigentom je upravljao tiranin Falaris (Φάλαρις), kada je Agrigent doživio značajan prosperitet, bio ukrašen građevinama i ojačan infrastrukturom. Falarisa su i stanovnici Himere imenovali za zapovjednika sa specijalnim ovlaštenjima, usprkos upozorenjima pjesnika Stesihora. On je uspio da ovlada dobrim dijelom otoka. Falaris je zapamćen po nezamislivoj okrutnosti i svireposti, kao i sadizmu, a čak se spominje i kanibalizam. Spominje se da je posjedovao i brončanog ili mesinganog bika u kojem je mučio i žive kuhao i ubijao ljude. Falaris je značen u općem ustanku iz 554. god. p. n. e. kojeg je vodio izvjesni Telemah, i uhvaćen i

usmrćen unutar svoga brončanog bika. Telemah je predak izvjesnog Enesidama, koji je bio otac Terona, tiranina Agrigenta od 488. do 473/472. god. p. n. e. Teron je proširio moć Agrigenta, osvajajući i okolne sikanske i sikulske teritorije. Teronova vojska je ratovala protiv Selinunta, a iz Himere je protjerala Terila. Protjerivanje Terila iz Himere, poslužilo je kao povod za veliki kartaginski pohod na Siciliji. Teronova armija je isto doprinijela pobjedi kod Himere 480. god. p. n. e. Teron je umro 472. god. p. n. e., a naslijedio ga je sin Trasidej (koji je bio upravitelj Himere). On je kao ranije u Himeri, i u Agrigentu upravljao represivno i nasilno radi čega je postao vrlo nepopularan. Pored toga, Trasidej je započeo rat sa Hieronom I. koji je završio teškim porazom za njegovu vojsku. Poraz Trasidejeve vojske su iskoristili građani Agrigenta da zbace tiranidu. Trasidej je uspio pobjeći u balkansku Heladu, ali je bio u Megari uhapšen i javno pogubljen. U Agrigentu je rođen i čuveni predsokratski helenski filozof Empedokle[197] (živio cc 490. – cc 430. god. p. n. e.) koji je imao i značajnu ulogu u političkom i društvenom životu Agrigenta. On je uglavnom podržavao demokratske i imovinski skromnije slojeve stanovništva.

Na Siciliji je postojalo više gradova imenovanim Hibla, od kojih je najpoznatija Megara Hiblea (τὰ Μέγαρα) koju su osnovali dorski naseljenici iz Megare u najranijem periodu osnivanja. Ova apoikija je vrlo brzo prosperirala, dotle da je mogla da osnuje sopstvenu apoikiju Selinunt. Ovu Megaru Hiblu je cc 483. god. p. n. e. zauzela Gelonova vojska. I pored toga, što se grad predao, veći dio njegovih stanovnika je prodan u ropstvo, dok je lokalnu aristokratiju prebacio u Sirakuzu.

Selinunt (Σελινοῦς, *Selinus*) je osnovan u (sredinom ili u drugoj polovici, preciznije u osmu deceniju) VII. st. p. n. e. od naseljenika iz sicilske Megare (ili Megare Hible) i skupine iz same balkanske metropole Megare. Selinunt je bio najzapadniji od svih etabliranih helenskih polisa na Siciliji, pa je zato imao od ranoga doba vrlo intenzivne odnose različitih tipova sa Feničanima, i domorodcima. Selinutski polis se često sukobljavao sa Feničanima i Elimskom Segestom. U zapadnosicilsko područje je 580. god. p. n. e. pristigla nova skupina naseljenika sa Knida i Rodosa, gdje su zatekli rat Selinunta i Segeste. Oni su stali na stranu Selinunta, ali su pretrpili teške gubitke u bitci, a sam Selinunt je izgubio rat. Preživjeli došljaci su odlučili da se vrate u domovinu, ali su se na putu ipak zadržali i naselili na Liparskim otocima.

Zanimljivo je napomenuti da su po Diodoru kasnije Helenski naseljenici na Liparima, kako bi se uspješno suprostavili prepadima etrurskih gusara, uspostavili neku vrstu komunističkog uređenja sa zajedničkom, društvenom imovinom što je funkcionisalo bar neko vrijeme.

I Selinunt je raspolagao sa značajnim bogatstvom, a kao i u slučaju mnogih drugih helenskih polisa u toku VI. st. p. n. e. sustav uprave u ovoj apoikiji je prešao sa oligarhijskog tipa u tiranidu. Oko 510. god. p. n. e. tiranin Selinunta je bio Peitagora,

[197] O Empedoklu v. Đurić, 1972:489-491; Isto, 1976:146 – 154; Isto, 2003:512-514.

kojeg je zbacio Eurileon, jedan od pratilaca lakedemonskog princa Dorijeja. Ubrzo je i Eurileon zbačen sa vlasti i ubijen od samih građana Selinunta. Zanimljivo je da je ovaj dorski polis, često u sukobu sa Feničanima i Elimima, stao na stranu Kartaginjana i jonskih tirana Terila i Anaksilasa u njihovom ratu sa dorskim tiranima Gelonom i Teronom. Međutim, selinuntska vojska nije stigla na vrijeme da bi učestvovala u bitci kod Himere. Selinunt je 466. god. p. n. e. zajedno sa drugim "slobodnim" polisima Sicilije pomogao Sirakužanima da protjeraju Trasibula. Selinunt je svoj najveći procvat i moć doživio u ovom periodu od sredine V. st. p. n. e. do Sicilske ekspedicije.

Hram Here u Selinuntu.

Himera (Ἱμέρα) je bila helenska apoikija na sjevernoj obali, prema granici ka feničanskoj zoni utjecaja. Nju je cc 648. god. p. n. e. osnovao Zankle, čiji su naseljenici bili pojačani sa značajnim brojem sirakuških emigranata. Ta činjenica je doprinijela određenoj jonsko – dorskom mixu. Himerom je privremeno zavladao Falaris iz Agrigenta. Oko 490. god. p. n. e. Himera je ponudila privremeno utočište za Skitesa, koji je bio tiranin Zanklea, ali je bio progran iz njega. Nedugo kasnije, Himerom je zavladao tiranin Teril, nakon što je zbacio sa vlasti do tada vladajuću oligarhiju. Teril je uspostavio savez i porodičnu vezu sa Anaksilasom, regijskim tiraninom koji je vješto zavladao i Zankleom. Oligarsi koji su bili zbačeni i protjerani iz Himere su pribježište našli u Agrigentu. Terila je 483. god. p. n. e. iz Himere uspio protjerati moćniji Teron, tiranin Agrigenta. Nakon pobjede kod Himere, ovim polisom je upravljao u ime Terona njegov sin Trasidej. Uprava Trasideja, je zbog nasilnosti i represije, izazvala otpor građana Himere. Oni su se obratili za pomoć

Hieronu I., ali ih je ovaj iznevjerio. Teron je proveo tešku odmazdu nad stanovnicima Himere, mnoge je pogubio i protjerao. On je proveo i ponovo naseljavanje u Himeru, poglavito Doraca. Padom Trasidejeve tiranije u Agrigentu i Himera se oslobodila tiranide. Himerani su 466. god. p. n. e. pomogli Sirakužanima u obaranju sa vlasti Trasibula. I protjeranim i izbjeglicama je bilo omogućeno da se vrate u Himeru. Nakon toga Himera je uživala višedecenijsko prosperitetno doba. Zankle je bio jonska apoikija nastala u VIII. st. p. n. e., koja je početkom V. st. p. n. e. bila od strane regijskog tiranina Anaksilasa preimenovana u Mesene.

Naksos ili Naksus (Νάξος) je bio vjerojatna najstarija arhajska helenska apoikija na Siciliji. Po literarnim vrelima je osnovan 735. god. p. n. e. od strane naseljenika iz eubejske Halkide i skupina stanovnika maloazijske Jonije i sa egejskog otoka Naksosa. Kod Naksosa se nalazio i za sve sicilske Helene bitan hram Apolona Arhegeta. Nakon samo šest godina od osnivanja, sam Naksos je osnovao svoju apoikiju Leontinu (Λεοντῖνοι), a ubrzo još jednu apoikiju po imenu Katana (Κατάνη). Za ranu historiju Katane je bio bitan zakonodavac Harond (Χαρώνδας; možda učenik ili bar sljedbenik Pitagore), čiji su zakoni originalno bili zapisani u stihu. Oni nisu bili primjenjivati samo u Katani, nego su ih preuzeli i druge eubejsko – halkidičke apoikije na Siciliji i južnoj Italiji. Harondove zakone u Regiju je ukinuo tiranin Anaksilas. Naksos i njegove apoikije su pale pod vlast gelskog tiranina Hipokrata, i samim tim su kasnije bile uključene u sastav sirakuško – gelskog "carstva" Gelona i Hierona I. U Leontini je Hipokrat za upravitelja postavio Enesidema. Hieron I. je, što je bila uobičajena praksa i drugih sicilsko – helenskih tiranina, u cilju osiguravanja svoga "carstva" izvršio i populacione transfere. Tako je 476. god. p. n. e. stanovnike Naksosa i Katane preselio u Leontinu, a u ova dva grada doveo stanovnike iz drugih dijelova svoje domene. Tako je u Katanu doselio ne manje od 10 000 novih stanovnika, dijelom Sirakužana, dijelom Peloponežana. Tada je bilo čak privremeno i promijenjeno ime Katane u Etna(Αἴτνη), a sam Hieron I. se proglasio i osnivačem te "nove apoikije". Nakon pada tiranide u Sirakuzi, situacija za nove naseljenike se izmijenila u potpunosti. Oni su bili poraženi i protjerani od združenih snaga sada demokratske Sirakuze i Duketijevih Sikula. Ovi protjerani stanovnici su se povukli u utvrdu *Inessa* ili *Inessum*, na koju su prenijeli ime Etna. Stari stanovnici Katane su se tako 461. god. p. n. e. u svoj polis, kojem su vratili i staro ime. Vjerojatno su se u ovom periodu na sličan način stari stanovnici vratili i u Naksos. Leontina, Katana i Naksos su u narednom periodu tvorili i posebnu alijansu. I u narednim decenijama ovi polisi su prosperirali. U Leontini je rođen čuveni predsokratovski filozof i retoričar Gorgija[198] (Γοργίας; živio cc 485. – cc 380. god. p. n. e.) koji je pripadao i prvoj generaciji sofista. U Katani je živio i umro pjesnik Stesihor. Katana je bila povezana i sa legendom o Amfihomu i Anapiju i velikoj erupciji vulkana Etne. Naksošani su osnovali i Taorminu (Ταυρομένιον; *Tauromenium*).

[198] O Gorgiji v. Đurić, 1972:501 – 502; 592 - 598; Isto, 1976:195 – 208; Isto, 2003:525 – 526; 618 – 624.

Naksoska drahma iz VI. st. p. n. e. Na aversu portret boga Dioniza, a na reversu struk grožđa između listova.

Herakleja Minoa (Ἡράκλεια Μινῴα) je osnovana sredinom VI. st. p. n. e., kao manja naseobina koju je osnovao Selinunt prvotno samo noseći ime Minoa. Postoje i legende o ranijoj minojskoj naseobini i tradicija o domorodačkom gradu na mjestu gdje je iznikla ova apoikija. Preživjeli pripadnici, već spomenute, neuspješne ekspedicije princa Dorijeja su zauzeli Minou i možda joj tada dodali i heraklijevski dodatak imenu. Herakleju Minou su bili kasnije, u nepoznatom periodu, razorili Kartaginjani.

Po Diodoru (V, 6, 5), helensko naseljavanje Sicilije je bilo masovno, što je dovelo do miješanja sa domorodcima koji su se asimilirali, odnosno helenizirali, gubeći i svoj jezik.

5. Zaključak

Kao što se iz ovoga kratkoga pregleda vidi italiotski i sicilski polisi su bili u VII. i VI. st. p. n. e. u punom životnom i civilizacijskom poletu. Maloazijska Jonija, koja je do tada bila svjetionik helenske civilizacije, svoje prvenstvo je krajem VI. st. p. n. e. ustupala ne samo svojim jonskim srodnicima u preporođenoj atenskoj državi, nego i Velikoj Heladi i

sicilskim Helenima. U ekonomskom smislu, procvat tih polisa je rezultat iznimne plodnosti terena, ali i razvijene trgovačke i zanatlijsko – manufakturne djelatnosti gdje se ostvarivao višak proizvoda koji je omogučavao izvoz te kulturološku nadogradnju. Sjajno kovani novac, ostaci veličanstvenih građevina u južnoj Italiji i Siciliji svjedoče o visini zapadne helenske kulture.

Zahvaljujući južnoitalskim polisima, u Italiju je prodirala helenska roba i razvijala se obrtnička proizvodnja. Te zemljopisno male, raštrkane helenske državice širom obala južne Italije i Sicilije su u tim razdobljima pokazivale veliku ne samo političku, društvenu i ekonomsku nego i općekulturološku – civilizacijsku snagu koja se morala u određenim stupnjevima disperzirati i na okolno domorodačko italijansko stanovništvo. Helenske socijalne i političke ustanove, sustav državnog poretka, jezik i njegova narječja i dijalekti, pismo i sve njegove varijante, ideje, način života, mentalitet, helenska tehnika, kiparstvo, religija, mitologija i tradicija, kao i umjetnost i literatura izvršili su ogroman utjecaj na kulturu Italika. Preko helenskih apoikija i emporija raširila se po Mediteranu i robno – novčana privreda, odnosno korištenje kovanog novca i monetarna politika.

Heleni iz Italije doprinijeli su širenju naprednijih oblika i tehnologija poljoprivrede na Apeninskom poluotoku. Od njih su Italici preuzeli bolje načine uzgajanja vinograda i maslinika.Kada se razmatra pitanje interakcije i odnosa domorodačkog stanovništva sa helenskim doseljenicima, potrebno je imati na umu da helenske apoikije uopće nisu bile eksluzivističke zajednice i da nisu bile zatvorene za domorodačko stanovništvo. Izgleda da je u dosta slučajeva dolazilo i do uzajamne simbioze i miješanja, a dio domorodaca se sigurno (poradi najrazličitijih razloga) helenizirao i apsorbirao u helenske apoikije u Italiji i Siciliji. Zato bi se moglo reći da su u etničkom pogledu te apoikije bile i etnički, kulturološki i običajno heterogene. Dobar primjer toga pruža italiotski Lokri, jer zahvaljujući podacima koje je zapisao Polibije (a koji se poziva na samu tradiciju italiotskih Lokriđana), vrlo je vidljivo da je već prilikom osnivanja ove apoikije došlo do dogovora sa zatečenim domorodcima (koje Polibije naziva Sikulima), što je dovelo i do usvajanja određenih domorodačkih običaja. Diodor (XII, 9, 2) navodi da je Sibaris bio izdašan u dodjeli svoga građanstva strancima. Zanimljivo je i da su ove apoikije vrlo brzo po svome osnivanju, u razvojnom procesu prevazišle i svoje metropole.

Kada se istražuje i analiziraju italiotski i sicilski Heleni arhajskog razdoblja, mogu se primijetiti određene odlike historijskog sjećanja na njihov povijesni razvitak. Tako se njihovo osnivanje uglavnom promatra u smislu legendarnog ili epskog sjećanja u kome se stvarni povijesni podaci miješaju sa mitologijom i tradicijom ili naknadnim umetanjima kojima se uzdiže drevnost. U ovom pogledu je indikativan već citirani podatak koji donosi Polibije da su italiotski Lokriđani tradiciju o osnivanju svoje apoikije naslijedili od svojih predaka. To jasno ukazuje da nije postojala rana historiografska svijest u ovim apoikijama, nego da se sve zasnivalo na očuvanju i prepričavanju tradicije sa generacije na generaciju. Uslijed toga se izvorna povijest osnivanja apoikija vremenom sve više

iskrivljavala i dopunjavala i „ukrašavala“ mitologijom i epikom. U stvarnoj historiografiji, ovi polisi se pojavljuju tek na kraju arhajskog perioda, odnosno u vremenima kada u njima dominiraju tirani. Pojava tiranina u italiotskim i sicilskim polisima je često ta inicijalna kapisla za antičke historičare kada oni započinju historiografski pregled dešavanja u njima. Zato smo vjerojatno ostali uskraćeni za podatke iz poglavito VII. st. p. n. e. Interesantno je da ovi helenski polisi u žižu stvarne historiografije ulaze u dobu kada je njihov prosperitet na zalasku, i kada započinje vrijeme njihovog međusobnog sukobljavanja i uništavanja, unutarnjih previranja, krize, tiranija i sve žešćeg (koji je bio i nekada učinkovit) pritiska italskih zajednica.

Skraćenice

LCL The Loeb Classical Library, London: William Heinemann LTD - Cambridge Mass.: Harvard University Press

MH Matica Hrvatska, Zagreb.

MS Matica Srpska, Novi Sad

PWRE[199] Paulys - Wissowa Real-Enzyclopädie der classischen altertumswissenschaft, Stuttgart

[199] Paulys - Wissowa Real-Enzyclopädie der classischen altertumswissenschaft ili Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft ili Pauly-Wissowa takođe i Pauly-Wissowa-Kroll (pored PWRE, skraćenice i P.-W. ili RE) je obimna i sveobuhvatna njemačka enciklopedija antičkog svijeta i helensko – rimske klasične civilizacije koja je izlazila od 1893. do 1978 — Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (BHS: „Paulijeva Realna enciklopedija klasične nauke o starini"). PWRE je bila zamišljena kao potpuna dopuna i prerada ranijeg djela pod nazivom Real-Encyclopädie der classischen Alterthumswissenschaft in alphabetischer Ordnung (BHS:"Realna enciklopedija klasnične nauke o starini uređena po alfabetskom redosledu"). (Realna enciklopedija klasične nauke o starini) čiji je autor bio August Fridrih Pauli (kojem se pridružilo još 17 autora) i koja je pokrenuta 1837. god., a nastavljena i nakon smrti Paulija (1845. god.) sve do 1852. god. Na osnovi ovoga originalnog enciklopedijsko – leksikografskog djela započeo je Georg Visova sa izdavanjem svoje edicije, a nakon njega su taj posao nastavili Vilhelm Krol, Karl Mitelhaus, Konrat Cigler i Hans Gartner.

PWRE ima 66 tomova, 15 sveski dopuna i dva registra koji su objavljeni 1980. god., dok je 1997. god. izašao konačni registar u dva dijela po alfabetskom redu i sistemtiziran. Svaki članak u PWRE pisali su priznati stručnjaci za odgovarajuću oblast. Neke članke s obzirom na dužinu mogu se smatrati kao manje monografije. Neki članci su bili izdati samostalno.

Pored toga, od 1964. do 1975. je izlazila skraćeno, modernizovano i svima dostupno izdanje — Der Kleine Pauly Lexikon der Antike. Auf Grundlage von Pauly's Realenzyklopädie der classischen Altertumswissenschaft unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter herausgegeben von Konrat Ziegler, Walther Sontheimer und Hans Gärtner. (tzv, „Mali Pauly"). Od 1996. izašlo je 12 tomova Der Neue Pauly Enzyklopädie der Antike (tzv. „Novi Pauly"), koji su prošireni sa tri toma historije recepcije i historije nauke, kao i jednom serijom dodataka.

Osim antike Novi Pauly u svojim sadržajima bavi se i temama iz osnovne grčko-rimske civilizacije u staroorijentalnim kulturama kao i egipatskoj kulturi kao i kulturama okolnih naroda i vizantistikom. U saglasnosti sa savremenim trendovima Novi Pauly više prati transformacije starovekovnog sveta u kasnoj antici i proširuje svoje posmatranje sve do godine 600. pa i dalje.

Specifikum za projekat Novog Paulija je izdanje posebnih svezaka koje se odnose na historiju izučavanje antike i klasičnih civilizacija. Najpre je bilo u vidu izdavanje 12 tomova Leksikona antike, 3 toma ka Recepciji antike i jedan registar. Umesto 16 tomova na kraju je izašlo 19. Svezak dopuna je izašao 2002. god., a dalji (6 zasada) su u pripremi. Od 2002. u izdavaštvu Bril izlazi i engleska verzija Novog Paulija.

Izdanja izvora

Apulej 1909.: *The Apologia and Florida of Apuleius of Madaura*, H.E. Butler, Oxford : Clarendon Press.

Apulej 2011.: *Zlatni Magarac*, Beograd : Dereta.

Aristotel 1926.: *Art of Rhetoric*, Freese, J. H., LCL

Aristotel 1932.: *Aristotle, Politics,* H. Rackham, LCL

Aristotel 1933.: *Metaphysics, Volume II: Books 10-14. Oeconomica. Magna Moralia* , Tredennick, Hugh – Armstrong, G. Cyril, LCL.

Aristotel 1935.: *Metaphysics, Volume I: Books 1-9,* Tredennick, Hugh, LCL.

Arnobije 2009.: *Arnobius,The Seven Books against the Heathen, I IntraText Edition CT*, http://www.intratext.com/IXT/ENG1008/

Atenej 1961.: *Athenaeus, The Deipnosophists*, Charles Burton Gulick, LCL

Aul Gelije 1927.: *Aulus Gellius, Attic Nights,* J. C. Rolfe, LCL

Ciceron 1840.: Middleton – Melmoth – Heberden, *The Life and Letters of Marcus Tullius Ciceron*, London : Edward Moxon, Dover Street

Ciceron 1914.: *On Ends,* Rackham, H., LCL

Ciceron 1927.: *Tusculan Disputations*, King, J. E., LCL

Ciceron 1942.: *On the Orator: Book 3. On Fate. Stoic Paradoxes. On the Divisions of Oratory* H. Rackham, LCL

Ciceron 1948.: *On the Orato*r *book 1 - 2*, E. W. Sutton - H. Rackham, LCL

Ciceron 1998 -1999.: *Cicero, Letters,* D. R. Shackleton Bailey, LCL

Ciceron 1999.: *Cicero, Letters to Atticus, Volume I – IV*, D. R. Shackleton Bailey, LCL

Ciceron 2001.: *Cicero, Letters to Friends, Volume I – III,* D. R. Shackleton Bailey, LCL

Ciceron 2002.: *Marko Tulije Ciceron, O Govorniku*, MH.

Ciceron 2002.: *Cicero, Letters to Quintus and Brutus. Letter Fragments. Letter to Octavian. Invectives. Handbook of Electioneering*, D. R. Shackleton Bailey, LCL

Diodor 1933.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume I: Books 1-2.34*, C.H, Oldfather, LCL

Diodor 1935.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume II: Books 2.35-4.58*, C.H, Oldfather, LCL

Diodor 1939.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume III: Books 4.59-8*, C.H, Oldfather, LCL

Diodor 1946.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume IV: Books 9-12.40*, C.H, Oldfather, LCL

Diodor 1950.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume V: Books 12.41-13*, C.H, Oldfather, LCL

Diodor 1954.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume VI: Books 14-15.19*, C.H, Oldfather, LCL

Diodor 1952.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume VII: Books 15.20-16.65*, Sherman Charles L., LCL

Diodor 1963.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume VIII: Books 16.66-17*, Welles, C. Bradford, LCL

Diodor 1947.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume IX: Books 18-19.65*, C.H, Geer, Russel M., LCL

Diodor 1954.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume X: Books 19.66 - 20*, Geer, Russel M., LCL

Diodor 1957.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume XI:Fragments of Books 21 – 32,* walton Francis R., LCL

Diodor 1967.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume XII: Fragments of Books 33 - 40*, Walton, Francis R., LCL

Diogen Laertije 1925.: *Diogenes Laertius: Lives of Eminent Philosophers, Volume I, Books 1-5*, R. D. Hicks, LCL

Diogen Laertije 1925.: *Diogenes Laertius: Lives of Eminent Philosophers, Volume II, Books 6-10*, R. D. Hicks, LCL

Dionizije iz Halikarnasa 1937.: *Roman Antiquities, Volume I,* Earnest Cary, LCL.

Dionizije iz Halikarnasa 1939.: *Roman Antiquities, Volume II,* Earnest Cary, LCL.

Dionizije iz Halikarnasa 1940.: *Roman Antiquities, Volume III,* Earnest Cary, LCL.

Dionizije iz Halikarnasa 1943.: *Roman Antiquities, Volume IV,* Earnest Cary, LCL.

Dionizije iz Halikarnasa 1945.: *Roman Antiquities, Volume V,* Earnest Cary, LCL.

Dionizije iz Halikarnasa 1947.: *Roman Antiquities, Volume VI,* Earnest Cary, LCL.

Dionizije iz Halikarnasa 1950.: *Roman Antiquities, Volume VII,* Earnest Cary, LCL.

Dionizije iz Halikarnasa 1974.: *Dionysius of Halicarnassus: Critical Essays, Volume I. Ancient Orators. Lysias. Isocrates. Isaeus. Demosthenes. Thucydides,* Stephen Usher, LCL

Dionizije iz Halikarnasa 1985.: *Dionysius of Halicarnassus, Critical Essays, Volume II. On Literary Composition. Dinarchus. Letters to Ammaeus and Pompeius,* Stephen Usher, LCL

Dionizije Putnik 1828.: *Dionysius Periegetes : graece et latine, cum vetustis commentariis et interpretationibus*, Lipsia : Weidmann.

Dionizije Putnik 1861.: *Geographi Graeci minores, tome 2*, Karl Müller, Paris, Didot, 103 – 176

Dionizije Putnik 2014.: *Dionysius Periegetes, Description of the Known World With Introduction, Text, Translation, and Commentary*, J. L. Lightfoot, Oxford University Press.

Eustatije 1861.: *Geographi Graeci minores, tome 2*, Karl Müller, Paris, Didot, 201 – 407.

Herodot 1920.: *The Persian Wars, Volume I: Books 1-2,* Godley, A. D., LCL.

Herodot 1921.: *The Persian Wars, Volume II: Books 3-4,* Godley, A. D., LCL.

Herodot 1922.: *The Persian Wars, Volume III: Books 5 - 7,* Godley, A. D., LCL.

Herodot 1925.: *The Persian Wars, Volume IV: Books 8-9,* Godley, A. D., LCL.

Herodot 1980.: *Herodot, Historije,* Milan Arsenić, MS

Historici Graeci Minores 1870.:*, Historici Graeci Minores, Vol. I, Ludovicus Dindorfius* (Ludwig August Dindorf), *Lipsiae*/Lajpcig : Teubneri; http://www.archive.org/details/historicigraecim01dinduoft .

Historici Graeci Minores 1871.:*, Historici Graeci Minores, Vol. II, Ludovicus Dindorfius* (Ludwig August Dindorf), *Lipsiae*/Lajpcig : Teubneri; https://archive.org/stream/historicigraeci00dindgoog#page/n5/mode/2up

Fragmenta Historicorum Graecorum 1848, 1849, 1851, 1868, : *Fragmenta Historicorum Graecorum*, Karl Otfried Müller , Karl Müller , Philologue, Theodor Müller, Letronne (Antoine-Jean), Parisiis/Pariz. http://www.archive.org/search.php?query=fragmenta%20historicorum%20graecorum .

Higin 1960.: *The Myths of Hyginus*, Mary Grant. University of Kansas Publications in Humanistic Studies, no. 34, Lawrence: University of Kansas Press.

Hijerokle iz Aleksandrije 2002.: *Hierocles of Alexandria*, Hermann S. Schibli, Oxford: Oxford University Press.

Homer, Ilijada 1965.: *Homer, Ilijada*, Tomo Maretić, MH.

Homer, Odiseja 1990.: *Homer, Odiseja,* Miloš Đurić, MS.

Elijan Klaudije 1958, : *Aelian, On Animals, Volume I: Books 1-5,* A. F. Scholfield, LCL

Elijan Klaudije 1958, : *Aelian, On Animals, Volume II: Books 6-11,* A. F. Scholfield, LCL

Elijan Klaudije 1959, : *Aelian, On Animals, Volume III: Books 12-17,* A. F. Scholfield, LCL

Elijan Klaudije 1997, : *Aelian, Historical Miscellany,* Wilson, Nigel G., LCL

Eusebije iz Cezareje 1932.: *Eusebius: Ecclesiastical History, Volume II, Books 6-10,* J. E. L. Oulton, LCL

Eusebije 1845.: *Ecclesiastical History, The Life of the Blessed Emperor Constantine in Four Books from 306 to 337 AD by Eusebius Pamphilus with the Oration of Constantine to the Assembly of Saints,* London : Samuel Bagster and Sons.

Eusebije iz Cezareje 1999.: *Life of Constantine*, Averil Cameron and Stuart G. Hall, trans. Oxford: Clarendon Press

Eusebije iz Cezareje 1818.: *Eusebii Pamphili, Caesariensis episcopi, Chronicon Bipartitum, nunc primum ex armeniaco textu in latinum conversum adnotationibus auctum Graecis fragmentis exornatum, graeco – armeno – latinum, pars I,* Baptista Aucher Ancyranus, Venecija.

Eusebije iz Cezareje 1818.: *Eusebii Pamphili, Caesariensis episcopi, Chronicon Bipartitum, nunc primum ex armeniaco textu in latinum conversum adnotationibus auctum Graecis fragmentis exornatum, graeco – armeno – latinum, pars II,* Baptista Aucher Ancyranus, Venecija.

Eusebije iz Cezareje 2008.: *Eusebius' Chronicle*, Translated from Classical Armenian by Robert Bedrosian For my sister Karen Bedrosian Richardson, Sources of the Armenian Tradition, Long Branch, New Jersey, 2008

Filostrat 2005.: *Apollonius of Tyana, Volume I: Life of Apollonius of Tyana, Books 1-4*, Jones, Christopher P., LCL

Filostrat 2005.: *Apollonius of Tyana, Volume II: Life of Apollonius of Tyana, Books 5-8,* Jones, Christopher P., LCL

Filostrat 2006.: *Apollonius of Tyana, Volume III: Letters of Apollonius. Ancient Testimonia. Eusebius's Reply to Hierocles*, Jones, Christopher P., LCL

Filostrat 2014.: *Heroicus. Gymnasticus. Discourses 1 and 2*, Rusten, Jeffrey - König, Jason, LCL

Filostrat – Alkifron - Elijan 1949: *Alciphron, Aelian, and Philostratus: The Letters*, Benner, A. R.- Fobes, F. H., LCL

Filostrat – Eunapije 1921.: *Lives of the Sophists. Eunapius: Lives of the Philosophers and Sophists*, Wright, Wilmer C., LCL

Filostrat (Stariji) – Filostrat (Mlađi) – Kalistrat 1931.: *Philostratus the Elder, Imagines. Philostratus the Younger, Imagines. Callistratus, Descriptions*, Fairbanks, Arthur, LCL.

Jamblih 1986.: *Iamblichus' Life of Pythagoras*, Thomas Taylor.

Jamblih 1988.: *The Theology of Arithmetic,* Robin Waterfield.

Jamblih 2002.: *Iamblichus De Anima: Text, Translation, and Commentary*, John F. Finamore - John M. Dillon, Leiden: Brill.

Sv. Jeronim 1990.: *Sveti Jeronim, Izabrane poslanice*, I, I.Marković-M.Križman-J.Bratulić (Svjedočanstva 15), Split : Književni krug

Sv. Jeronim 1842.: Sancti Eusebii Hieronymi Stridonesis Presbyteri Opera omnia 1, D.Vallarsius-T.Maffeus, PL 22

Sv. Jeronim 1933.: *Jerome, Select Letters,* F. A. Wright, LCL

Sv. Jeronim 2005.: *The Chronicle of St. Jerome*, preuzet engleski prijevod sa http://www.tertullian.org/fathers/jerome_chronicle_00_eintro.htm

Julije Poluks 1824.: *Iulii Pollucis, Onomasticon, Vol. I - V,* Lipsiae : in Libraria Kuehniana.

Justin 1886.: *Justin's Epitome Of The History Of Pompeius Trogus*, John Selby Watson, London : George Bell And Sons, York Street, Covent Garden.

Justin 1997.: *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus 1*. Yardley, J. C. - Heckel, Waldemar, Oxford: Oxford University Press.

Justin 2010.: *Iustinus. Trogi Pompei Historiarum Philippicarum Epitoma*, Nabu Press

Juvenal 2004.: *Juvenal and Persius,* Susanna Morton Braund, LCL

Kasiodor 1886.: *Letters of Cassiodorus Being a Condensed Translation of The Variae Epistolae of Magnus Aurelius Cassiodorus Senator*, Thomas Hodgkin, Oxford : Horace Hart, Printer to The University

Kasiodor 1894.: *Cassiodori Senatoris Chronica ad a.DXIX.*, Theodor Mommsen

Kasiodor 1992.: *Cassiodorus: Variae*, S.J.B. Barnish, Liverpool: University Press

Kasiodor 2006.: *The Letters of Cassiodorus, Magnus Aurelius Cassiodorus*, Echo Library

Klement Aleksandrijski 1885.: *The Ante-Nicene Fathers, The Writings of the Fathers down do A.D. 325, Volume II, Fathers of the Second Century: Hermas, Tatian, Athenagoras, Theophilus, and Clement of Alexandria.* Alexander Roberts – James Donaldson eds, American Reprint of the Edinburgh Edition Revised and Chronologically Arranged, with Brief Prefaces and Occasional Notes by A. Cleveland Coxe. Christian Classics Ethereal Library, http://www.ccel.org/ccel/schaff/anf02.toc.html

Ksenofont, Helenska historija 1918.: *Hellenica, Volume I: Books 1-4*, Brownson, Carleton L., LCL.

Ksenofont, Helenska historija 1921.: *Hellenica, Volume II: Books 5-17*, Brownson, Carleton L., LCL.

Ksenofont, Helenska historija 1918.: *Hellenica, Volume I: Books 1-4*, Brownson, Carleton L., LCL.

Ksenofont, Helenska historija 1918.: *Hellenica, Volume I: Books 1-4*, Brownson, Carleton L., LCL.

Ksenofont, Helenska historija 1980.: *Ksenofont, Helenska istorija,* Milena Dušanić, MS.

Laktancije 2004.: *Lactantius: Divine Institutes,* Anthony Bowen - Peter Garnsey, Liverpool University Press,

Laktancije 2005.: *Laktancije, O smrtima progonitelja,* Nenad Cambi – Bratislav Lučin, Split : Književni krug

Likofron 1921.: *Callimachus, Hymns and Epigrams. Lycophron. Aratus*, Mair, A. W. & G. R., LCL

Livije 1912.: *Livius, Ab urbe condita*, Canon Roberts, New York.

Livije 1919.: *Livy, History of Rome, Volume I: Books 1-2*, Foster, B.O., LCL.

Livije 1922.: *Livy, History of Rome, Volume II: Books 3-4*, Foster, B.O., LCL.

Livije 1924.: *Livy, History of Rome, Volume III: Books 5-7*, Foster, B.O., LCL.

Livije 1926.: *Livy, History of Rome, Volume IV: Books 8-10*, Foster, B.O., LCL.

Livije 1929.: *Livy, History of Rome, Volume V: Books 21-22*, Foster, B.O., LCL.

Livije 1940.: *Livy, History of Rome, Volume VI: Books 23-25*, Moore, Frank Gardner, LCL.

Livije 1943.: *Livy, History of Rome, Volume VII: Books 26-27*, Moore, Frank Gardner, LCL.

Livije 1949.: *Livy, History of Rome, Volume VIII: Books 28 - 30*, Moore, Frank Gardner, LCL.

Livije 1935.: *Livy, History of Rome, Volume IX: Books 31 -34*, Sage, Evan T., LCL.

Livije 1935.: *Livy, History of Rome, Volume X: Books 35-37*, Sage, Evan T., LCL.

Livije 1936.: *Livy, History of Rome, Volume XI: Books 38-39*, Sage, Evan T., LCL.

Livije 1938.: *Livy, History of Rome, Volume XII: Books 40-42*, Sage, Evan T.-Schlesinger, Alfred C., LCL.

Livije 1951.: *Livy, History of Rome, Volume XIII: Books 43-45*, Schlesinger, Alfred C., LCL.

Livije 1959.: *Livy, History of Rome, Volume XIV: Summaries. Fragments. Julius Obsequens. General Index*, Schlesinger, Alfred C.-Julius Obsequens, LCL.

Livije 1987.: *Livy XIV*, Alfred C. Schlesinger, LCL.

Livije 1991. : *Istorija Rima od osnivanja Grada,* Miroslava Mirković, Beograd : Srpska književna zadruga.

Livije 1995. : *Istorija Rima od osnivanja Grada, drugo petoknjižje,* Miroslava Mirković, Beograd : Srpska književna zadruga.

Makrobije.: *Macrobije, Saturnalije,*

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Macrobius/Saturnalia/home.html bazirano na kritičkoj ediciji od Ludwig von Jan, izdavač Gottfried Bass, Quedlinburg and Leipzig, 1852.

Marcijan Kapela 1836.: *De nuptiis philologiae, et Mercurii, et de septem artibus liberalibus libri novem,* Francofurti ad Moenum (Frankfurt na Majni) Varrentrapp.

Marcijan Kapela 1971.: *Martianus Capella and the Seven Liberal Arts Vol. I: The Quadrivium of Martianus Capella, Latin Traditions in the Mathematical Sciences 50 BC- AD 1250*, William Harris Stahl, New York : Columbia University Press.

Marcijan Kapela 1977.: *Martianus Capella and the Seven Liberal Arts Vol. II: The Marriage of Philology and Mercury*, William Harris Stahl – R. Johnson with E. L. Burge, New York : Columbia University Press.

Maur Servije Honorat 1881.: *Servii Grammatici qui feruntur in Vergilii carmina commentarii*; *Vol. I,* recensuerunt Georgius Thilo et Hermannus Hagen. Leipzig. B. G. Teubner.

Maur Servije Honorat 1884.: *Servii Grammatici qui feruntur in Vergilii carmina commentarii*; *Vol. II,* recensuerunt Georgius Thilo et Hermannus Hagen. Leipzig. B. G. Teubner.

Maur Servije Honorat 1887.: *Servii Grammatici qui feruntur in Vergilii bucolica et georgica commentarii*; *Vol. III,* recensuerunt Georgius Thilo. Leipzig. B. G. Teubner.

Maur Servije Honorat 2011.: *Servii Grammatici Qui Feruntur in Vergilii Carmina Commentarii,* (Cambridge Library Collection - Classics) (Latin Edition), editors : Georg Thilo - Hermann Hagen, Vol. I – III. (prvi put izdano u Njemačkoj između 1878. – 1902. god.).

Ovidije 1977; 1984.: *Ovid, Metamorphoses,* Frank J. Miller, LCL

Ovidije 1907, *Metamorfoze*, Tomo Maretić, MH.

Ovidije, Fasti, 1989.: *Ovid, Fasti,* J. G. Frazer, LCL.

Pausanija 1913.: *Description of Greece,* James Frazer (edited with commentary and translated).

Pausanija 1989.: *Pauzanija, Opis Helade*, Uroš Pasinij, Split: Logos

Petronije 1930.: *The Satyricon by Petronius*, Alfred R. Allinson, The Panurge Press, New York.

Petronije 1986.: *Petronius. The Satyricon*. Penguin Books.

Pindar 1952.: *Pindar, Ode i fragmenti,* Ton Smerdel, MH

Platon 1926.: *Cratylus. Parmenides. Greater Hippias. Lesser Hippias*, Fowler, Harold North, LCL.

Plinije Stariji 1866.: *Naturalis historia,* Berlin: ed. Weidmannos

Plinije Stariji 2004.: *Plinije Stariji, «Zemljopis starog svijeta»,* Uroš Pasini, Split: Književni krug,

Plutarh, 1914.: *Lives, Volume I: Theseus and Romulus. Lycurgus and Numa. Solon and Publicola*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1914.: *Lives, Volume II: Themistocles and Camillus. Aristides and Cato Major. Cimon and Lucullus*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1916.: *Lives, Volume III: Pericles and Fabius Maximus. Nicias and Crassus*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1916.: *Lives, Volume IV: Alcibiades and Coriolanus. Lysander and Sulla, Perrin*, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1917.: *Lives, Volume V: Agesilaus and Pompey. Pelopidas and Marcellus, Perrin*, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1918.: *Lives, Volume VI: Dion and Brutus. Timoleon and Aemilius Paulus, Perrin*, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1919.: *Lives, Volume VII: Demosthenes and Cicero. Alexander and Caesar, Perrin*, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1919.: *Lives, Volume VIII: Sertorius and Eumenes. Phocion and Cato the Younger*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1920.: *Lives, Volume IX: Demetrius and Antony. Pyrrhus and Gaius Marius*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1921.: *Lives, Volume X: Agis and Cleomenes. Tiberius and Gaius Gracchus. Philopoemen and Flamininus*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1926.: *Lives, Volume XI: Aratus. Artaxerxes. Galba. Otho. General Index*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh 1927.: Moralia, Volume I : *The Education of Children. How the Young Man Should Study Poetry. On Listening to Lectures. How to Tell a Flatterer from a Friend. How a Man May Become Aware of His Progress in Virtue*, Frank Cole Babbitt, LCL.

Plutarh 1928.: Moralia, Volume II: *How to Profit by One's Enemies. On Having Many Friends. Chance. Virtue and Vice. Letter of Condolence to Apollonius. Advice About Keeping Well. Advice to Bride and Groom. The Dinner of the Seven Wise Men. Superstition*, Frank Cole Babbitt, LCL

Plutarh 1931.: Moralia, Volume III: *Sayings of Kings and Commanders. Sayings of Romans. Sayings of Spartans. The Ancient Customs of the Spartans. Sayings of Spartan Women. Bravery of Women*, Frank Cole Babbitt, LCL

Plutarh 1936.: *Moralia, Volume IV: Roman Questions. Greek Questions. Greek and Roman Parallel Stories. On the Fortune of the Romans. On the Fortune or the Virtue of Alexander. Were the Athenians More Famous in War or in Wisdom?*, Frank Cole Babbitt, LCL

Plutarh 1936.: *Moralia, Volume V: Isis and Osiris. The E at Delphi. The Oracles at Delphi No Longer Given in Verse. The Obsolescence of Oracles*, Frank Cole Babbitt, LCL

Plutarh 1939.: *Moralia, Volume VI: Can Virtue Be Taught? On Moral Virtue. On the Control of Anger. On Tranquility of Mind. On Brotherly Love. On Affection for Offspring. Whether Vice Be Sufficient to Cause Unhappiness. Whether the Affections of the Soul are Worse Than Those of the Body. Co,* Helmbold, W. C., LCL

Plutarh 1959.: *Moralia, Volume VII: On Love of Wealth. On Compliancy. On Envy and Hate. On Praising Oneself Inoffensively. On the Delays of the Divine Vengeance. On Fate. On the Sign of Socrates. On Exile. Consolation to His Wife*, De Lacy, Phillip H. - Einarson, Benedict, LCL

Plutarh 1969.: *Moralia, Volume VIII: Table-talk, Books 1-6,* Clement, P. A. - Hoffleit, H. B., LCL

Plutarh 1961.: *Moralia, Volume IX: Table-Talk, Books 7-9. Dialogue on Love*, Minar, Edwin L. - Sandbach, F. H. - Helmbold, W. C., LCL

Plutarh 1936.: *Moralia, Volume X: Love Stories. That a Philosopher Ought to Converse Especially With Men in Power. To an Uneducated Ruler. Whether an Old Man Should Engage in Public Affairs. Precepts of Statecraft. On Monarchy, Democracy, and Oligarchy. That We Ought Not to Borrow. Lives*, Fowler, Harold North, LCL

Plutarh 1965.: *Moralia, Volume XI: On the Malice of Herodotus. Causes of Natural Phenomena*, Pearson, Lionel - Sandbach, F. H., LCL

Plutarh 1957.: *Moralia, Volume XII: Concerning the Face Which Appears in the Orb of the Moon. On the Principle of Cold. Whether Fire or Water Is More Useful. Whether Land or Sea Animals Are Cleverer. Beasts Are Rational. On the Eating of Flesh*, Cherniss, Harold - Helmbold, W. C., LCL

Plutarh 1976.: *Moralia, Volume XIII: Part 1: Platonic Essays*, Cherniss, Harold, LCL

Plutarh 1976.: *Moralia, Volume XIII: Part 2: Stoic Essays*, Cherniss, Harold, LCL

Plutarh 1967.: *Moralia, Volume XIV: That Epicurus Actually Makes a Pleasant Life Impossible. Reply to Colotes in Defence of the Other Philosophers. Is "Live Unknown" a Wise Precept? On Music,* Einarson, Benedict - De Lacy, Phillip H., LCL

Plutarh 1969.: *Moralia, Volume XV:Fragments*, Sandbach, F. H., LCL

Plutarh 2004.: *Moralia, Volume XVI:Index*, O'Neil, Edward N., LCL

Plutarh 1978.: *Plutarh, Slavni likovi antike II*, Miloš N.Đurić, MS.

Plutarh 1988.: *Plutarh, Usporedni životopisi* (I - III) Zdeslav Dukat, Zagreb: A. Cesarec.

Pojtingerova karta 1974.: *Tabula Peutingeriana, Monumenta cartographica Jugoslaviae*, I antičke karte, Posebna izdanja knj. 17, Gavro A. Škrivanić, Beograd : Istorijski institute

Polibije 1988.: *Polibije, Istorije,* Marijana Ricl, MS

Polibije 2010.: *The Histories, Volume I: Books 1-2*, Paton, W. R., LCL

Polibije 2010.: *The Histories, Volume II: Books 3-4*, Paton, W. R., LCL

Polibije 2011.: *The Histories, Volume III: Books 5-8*, Paton, W. R., LCL

Polibije 2011.: *The Histories, Volume IV: Books 9-15*, Paton, W. R., LCL

Polibije 2012.: *The Histories, Volume V: Books 16-27*, Paton, W. R., LCL

Polibije 2012.: *The Histories, Volume VI: Books 28-39*, Paton, W. R., LCL

Polijen 1994.: *Polyaenus: Stratagems of War, Books I-V,* Peter Krentz - Everett L. Wheeler, Chicago : Ares Publishers

Polijen 2009.: *Polyaenus's Stratagems Of War (1793),* Richard Shepherd, Kessinger Publishing, LCL

Porfirije 1975.: *Isagoge* – Mediaeval Sources in Translation 16, E. Warren, Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies,

Porfirije 1982.: *Vie de Pythagore, Lettre à Marcella*, E. des Places, Paris: Les Belles Lettre.

Porfirije 1989.: *Porphyry's Letter to His Wife Marcella Concerning the Life of Philosophy and the Ascent to the Gods*, Alice Zimmern, Grand Rapids, Michigan.

Porfirije 1992.: *Porphyry. On Aristotle's Categories*, Steven K. Strange, Ithaca, New York.

Porfirije 1993.: *The Homeric Questions,* R. Schlunk, New York.

Porfirije 1994.: *Select Works of Porphyry*, (*Abstinence from Eating Animal Food*, the *Sententiae* and the *Cave of the Nymphs*)T. Taylor, Guildford.

Porfirije 1994.: *Porphyry's Against the Christians: The Literary Remains,* R. Joseph Hoffmann, Amherst: Prometheus Books

Porfirije 2000.: *Neoplatonic Saints: The Lives of Plotinus and Proclus,* Translated Texts for Historians 35, Liverpool: Liverpool University Press

Porfirije 2003.: *Porphyry's Introduction*. Translation of the 'Isagoge' with a Commentary by J. Barnes, Oxford.

Porfirije 2005.: *Porphyry Against the Christians*, R. M. Berchman, Ancient Mediterranean and Medieval Texts and Contexts 1 Leiden: Brill.

Porfirije 2009.: *Porphyry the Philosopher, Introduction to the Tetrabiblos and Serapio of Alexandria, Astrological Definitions*, James Herschel Holden, Tempe, Az.: A.F.A., Inc.

Pseudo - Apolodor 1921.: *Apollodorus, The Library, Volume I: Books 1-3.9,* James G. Frazer, LCL

Pseudo - Apolodor 1921.: *Apollodorus, The Library, Volume II: Books 1-3.10-end. Epitome,* James G. Frazer, LCL

Pseudo - Aristotel 1936.: *Minor Works: On Colours. On Things Heard. Physiognomics. On Plants. On Marvellous Things Heard. Mechanical Problems. On Indivisible Lines. The Situations and Names of Winds. On Melissus, Xenophanes, Gorgias*, Hett, W. S. LCL.

Pseudo – Justin 1990.: *Pseudo-Justinus, Cohortatio ad Graecos, De Monarchia, Oratio ad Graecos,* Marcovich, Miroslav, De Gruyter.

Pseudo – Justin 1994.: *Ps.-Justin (Markell von Ankyra?), Ad Graecos de vera religione (bisher 'Cohortatio ad Graecos'*, Riedweg, Christoph, Friedrich Reinhardt Verlag.

Pseudo – Skilaks 1855.:, *Geographi Graeci minores, tome 1*, Karl Müller, Paris, Didot, 15 - 96

Pseudo-Skilaks 2001.: *Pseudo-Skilak, Periplus*, korišten prijevod iz Wilkes, Iliri, 2001, 106-108

Pseudo – Skilaks 2011.: *Pseudo-Scylax's Periplus: Text, Translation, and Commentary,* G. Shipley, Exeter.

Pseudo – Skimno 1855.: *Geographi Graeci minores, tome 1*, Karl Müller, Paris, Didot, 196 - 237

Pseudo – Skimno 2000.: *Pseudo-Scymnos, Circuit de la terre,* Didier Marcotte, Paris.

Ptolemej Klaudije 1843.: *Claudii Ptolemaei Geographia. 3 vols*., ed. Nobbe, C. F. A., Leipzig: Carolus Tauchnitus.

Ptolemej Klaudije.: *Ptolemej Klaudije, Geografija,* korišten tekst sa http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Gazetteer/Periods/Roman/_Texts/Ptolemy/2/15*.html, bazirano na transkriptu Dover edition, prvi put izdato 1991, republikacija javnog rada, originalno izdatog 1932 od The New York Public Library, N.Y. sa naslovom «Geography of Claudius Ptolemy”.

Ptolemej Klaudije 1932.: *Claudius Ptolemy: The Geography,* Stevenson, Edward Luther, New York: New York Public Library. (reprint New York: Dover, 1991.)

Ptolemej Klaudije 1974,: Ptolemejeva karta*, Monumenta cartographica Jugoslaviae*, I antičke karte, Posebna izdanja knj. 17, Aleksandrina Cermanović - Kuzmanović, Beograd : Istorijski institut

Ptolemej Klaudije 2000.: *Ptolemy's Geography: An Annotated Translation of the Theoretical Chapters*, J. L. Berggren, Princeton University Press

Ptolemej Klaudije 2006.: *Ptolemaios, Handbuch der Geographie, Griechisch-Deutsch*. 2 vols., Stückelberger, Alfred, and Gerd Graßhoff (eds), Basel: Schwabe Verlag.

Rutilije Klaudije Namacijan 1935.: *Volume II: Minor Latin Poets: de Reditu suo*, J.Wight Duff - Arnold M. Duff, LCL.

Sekst Aurelije Viktor ili Anonim 2004[200].: *ORIGO GENTIS ROMANAE. The Origin of the Roman Race,* Kyle Haniszewski - Lindsay Karas - Kevin Koch - Emily Parobek - Colin Pratt - Brian Serwicki, Buffalo, New York : Canisius College Translated Text.

Sekst Empirik 1933.: *Outlines of Pyrrhonism,* Bury, R. G., LCL.

Sekst Empirik 1935.: *Against Logicians*, Bury, R. G., LCL.

Sekst Empirik 1936.: *Against Physicists. Against Ethicists,* Bury, R. G., LCL.

Sekst Empirik 1949.: *Against Professors*, Bury, R. G., LCL.

Sekst Pompej Fest 1839 i 1880.: *Sexti Pompei Festi De verborum significatione quae supersunt cum Pauli Epitome*. Leipzig. *reprint*. Hildesheim: Olms. 1975.

Sekst Pompej Fest, 1846.: *Festus grammaticus, De la signification des mots Livres I et II / Sextus Pompeius Festus*, trad. pour la première fois en français par M. A. Savagner, Panckoucke.

[200] Djelo “Porijeklo rimskog naroda” se pripisivalo dugo Sekstu Aureliju Viktoru, međutim posljednja istraživanja sve više daju na vjerodostojnosti tezi da on ipak nije stvarni autor ovoga jednog vrlo zanimljivog sažetka o rimskim početcima. Djelo je nastalo vjerojatno u drugoj polovici IV. st. n. e. O tome v. Sekst Aurelije Viktor ili Anonim 2004: ii-iii, v.

Sekst Pompej Fest 1889.: *De verborum significatu quae supersunt cum Pauli epitome. Edidit Aemilius Thewrewk de Ponor. Pars 1*. Budapest: Acad. litt. Hungarica.

Sekst Pompej Fest 1913.: *Sexti Pompei Festi De verborum significatu quae supersunt cum Pauli epitome*. Leipzig: Teubner.*reprint*. Hildesheim: Olms. 1965.

Servije 1881, 1884.: *Servius, Commentarii in Vergilii Carmina*, ed. G. Thilo and H. Hagen, vols. I, II, (Leipzig 1881, 1884).

Sibilska proročanstva 1899.: *The Sibylline Oracles,* Milton S. Terry (with references and commentaries), New Edition Revised After The Text Of Ruch, New York: Eaton & Mains - Cincinnati: Curts & Jennings. Preuzeto sa http://www.sacred-texts.com/cla/sib/sib.pdf (scanned at sacred-texts.com, December, 2001).

Silije Italik 1961.: *Silius Italicus, Punica, I – II*, J. D. Duff, LCL

Solin Gaj Julije 1895.: *C. Iulii Solini, Collectanea rerum memorabilium*, Berlin : Weidmannos

Stacije 2003.: *Statius: Silvae*, D. R. Shackleton Bailey, LCL

Stacije 2004.: *Statius: Thebaid, Volume I: Books 1-7*, D. R. Shackleton Bailey, LCL

Stacije 2004.: *Statius: Thebaid, Books 8-12. Achilleid*, D. R. Shackleton Bailey, LCL

Stefan Vizantinac 1825.: *Stephanus Byzantinus cum annotationibus L. Holstenii, A. Berkelii et Th. de Pinedo. Vol. I. cum Guilielmi Dindorfii praefatione, cui insunt lectiones libri Vratislav*, Lipsiae : In libraria Kuehniana.

Stefan Vizantinac 1849.: *Stephani Byzantii Ethnicorum quae supersunt I*, A. Meineke, Berlin: G.Reimer

Strabon 1917.: *Strabo, Geography, Volume I: Books 1-2,* Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1923.: *Strabo, Geography, Volume II: Books 3-5,* Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1924.: *Strabo, Geography, Volume III: Books 6-7,* Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1927.: *Strabo, Geography, Volume IV: Books 8-9,* Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1928.: *Strabo, Geography, Volume V: Books 10-12,* Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1929.: *Strabo, Geography, Volume VI: Books 13-14,* Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1930.: *Strabo, Geography, Volume VII: Books 15-16,* Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1932.: *Strabo, Geography, Volume VIII: Books 17. General Index,* Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1954.: *The Geography of Strabo,* H. L. Jones, LCL

Stacije 2003.: *Statius, Silvae,* D. R. Shackleton Bailey, LCL

Suda on line .: http://www.stoa.org/sol/

Tacit, Anali,1970.: *Tacit, Anali*, Jakov Kostović, MH

Tibul 1908.: The elegies of Tibullus, Theodore.Williams, Boston and New York : The Riverside Press Cambridge.

Tibul 1913.: *Catullus. Tibullus. Pervigilium Veneris*, Cornish, F. W. - Postgate, J. P.-Mackail, J. W., LCL.

Tukidid 1919.: *History of the Peloponnesian War, Volume I: Books 1-2*, Smith, C. F., LCL

Tukidid 1920.: *History of the Peloponnesian War, Volume II: Books 3-4*, Smith, C. F., LCL

Tukidid 1921.: *History of the Peloponnesian War, Volume III: Books 5-6*, Smith, C. F., LCL

Tukidid 1923.: *History of the Peloponnesian War, Volume IV: Books 7-8*, Smith, C. F., LCL

Tukidid, 1957.: *Tukidid, Povijest Peloponeskog rata,* Stjepan Telar, Zagreb.

Varon 1934.: *Cato and Varro, On Agriculture,* W. D. Hooper-H. B. Ash, LCL

Velej Paterkul 1955.: *Velleius Paterculus, Compendium of Roman History*, Frederick W. Shipley, LCL

Velej Paterkul 2006.: *Gaj Velej Paterkul, rimska povijest,* Josip Miklić, Zagreb : Latina & Graeca.

Vergilije 1871.: *P. Vergili Maronis opera with a Commentary, vol. III.*, London : Whittaker & Co., Ave Maria Lane, George Bell, York Street, Covent Garden.

Vergilije 1876.: *P. Vergili Maronis opera. P. Vergili Maronis Opera. The works of Virgil, with a Commentary by John Conington*, London. Whittaker and Co., Ave Maria Lane.

Vergilije 1896.: *Eneida*, Tomo Maretić, MH.

Vergilije 1934.: *P. Vergili Maronis Opera. The works of Virgil*, *Volume II, Notes*, ed. A. Sidgwick, Cambridge University Press.

Vergilije 1964.: *Eneida*, Mladen Atanasijević, Beograd : Prosveta.

Vergilije 1999.: *Virgil, Eclogues. Georgics. Aeneid: Books 1-6*, Fairclough, H. Rushton, LCL

Vergilije 2004.: *Publije Vergilije Maron, Ekloge,* Toma Maretić, Beograd : Liber-Ukronija

Vergilije 2005.: *Vergilije, Eneida*, Bratoljub Klaić, Zagreb : Globus media.

Vergilije 2008.: *Vergil's Aeneid: Hero - War - Humanity: Hero, War, Humanity*, G. B. Cobbold, Bolchazy – Carducci Publishers Inc.

Zonara 2009.: *The History of Zonaras: From Alexander Severus to the Death of Theodosius the Great*, Thomas Banchich, Eugene Lane, New York : Routledge

Zonara, 1868/1869/1870.: ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΖΩΝΑΡΑ, Ἐπιτομὴ Ἱστοριῶν/ IOANNIS ZONARAE, Epitome Historiarum, Vol. I – III, Ludovicus Dindorfius, Lipsiae: Teubneri

Literatura

Abenavoli, Paola, 2012, "Scoperto a Monasterace il più grande mosaico ellenistico del sud Italia", *Il Sole 24 Ore*. http://www.ilsole24ore.com/art/cultura/2012-10-05/scoperto-monasterace-grande-mosaico-202927.shtml

Adamesteanu, D, 1962, 'L'ellenizzazione della Sicilia ed il momento di Ducezio', *Kokalos* 8, 190-196.

Amato, Vincenzo, 2009, "Geomorphology and geoarchaeology of the Paestum area: modifications of the physical environment in historical times", *Méditerranée* (112).

Ammerman, Rebecca Miller, 1991, "The Naked Standing Goddess: A Group of Archaic Terracotta Figurines from Paestum", *American Journal of Archaeology* 95.2, 203–230.

Asheri, D., 1988, 'Carthaginians and Greeks', *Cambridge Ancient History, vol. IV*, 739-790.

Barello, Federico, 1995, *Architettura greca a Caulonia. Edilizia monumentale e decorazione architettonica in una città della Magna Grecia,* Florence: Le Lettere.

Bentley, Richard; Alexander Dyce (ed.), 1836, *The Works of Richard Bentley*, London: Francis MacPherson.

Bérard, Jean, 1957, *La Colonisation de l'Italie méridionale et de la Sicile dans l'Antiquité*, Paris, éd. de Boccard, (2e édition).

Beyer, Jürgen, 2007, 'Sibyllen', "Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung", vol. 12, Berlin & New York, Walter de Gruyter.

Bicknell, Peter, 1966, "The Date of the Battle of the Sagra River", *Phoenix 20 (4),* 294–301.

Bjuri Džon Bagnel – Migs Rasel, 2008, *Istorija Grčke 1 – 2,* Izdavač : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.

Bolani Spano Domenico, 1857, *Storia di Reggio – da' tempi primitivi sino all'anno 1797,* Napoli : Stamperia e Cartiere del Fibreno.

Bouché-Leclercq, Auguste, 1879 – 1882, *Histoire de la divination dans l'Antiquité*, I-IV volumes, Paris.

Bova, Damiano, 2008, *Bivongi nella valle dello Stilaro*, Bari: Ecumenica Editrice.

Bowden, Hugh, 2005, *Classical Athens and the Delphic Oracle. Divination and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bökönyi, Sándor - Gál, Erika, 2010, Bartosiewicz, László, ed. *The Chora of Metaponto 2: Archaeozoology at Pantanello and Five Other Sites*. Austin, Texas: University of Texas Press.

Brea, L. Bernabò, 1966, *Sicily Before the Greeks.*

Broad, William J., 2006, *The Oracle: the Lost Secrets and Hidden Message of Ancient Delphi*, Penguin Press.

Bullitt, Orville H., 1969, *Search for Sybaris*. Philadelphia: Lippincott.

Bury, John B., 1922, *History of Greece to the Death of Alexander the Great*. Macmillan.

Burkert, Walter, 1972, *Lore and Science in Ancient Pythagoreanism*. Harvard University Press.

Burkert, Walter, 1985, *Greek Religion*, Harvard University Press

Burnyeat, M. F., 2007, "Other Lives". *London Review of Books*.

Caridi, Peppe, 2013, "Straordinaria scoperta archeologica a Kaulonia (RC): ecco il testo più lungo in alfabeto acheo della Magna Grecia", Meteoweb. http://www.meteoweb.eu/2013/10/straordinaria-scoperta-archeologica-a-kaulonia-rc-ecco-il-testo-piu-lungo-in-alfabeto-acheo-della-magna-grecia/230732/ .

Carter, Joseph Coleman, 1998, *The Chora of Metaponto: The Necropoleis*. Austin, Texas: University of Texas Press.

Carter, Joseph Coleman, 2003, *Living off the Chora: Diet and Nutrition at Metaponto*. Austin, Texas: Institute of Classical Archaeology.

Carter, Joseph Coleman, 2006, *Discovering the Greek Countryside at Metaponto*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Carter, Joseph Coleman - Prieto, Alberto, 2011, *The Chora of Metaponto 3: Archaeological Survey—Bradano to Basento* 1. Austin, Texas: University of Texas Press.

Carter, Joseph Coleman - Lapadula, Erminia 2012, *The Chora of Metaponto 4: The Late Roman Farmhouse at San Biagio*. Austin, Texas: University of Texas Press.

Cartledge, Paul, 2002, *Sparta and Lakonia. A Regional History 1300 to 362 BC*, Routledge, New York (2e édition).

Cerchiai, Luca - Jannelli, Lorena - Longo, Fausto, 2004, *The Greek Cities of Magna Graecia and Sicily*. Translated from Italian by the J. Paul Getty Trust. Los Angeles, California: Getty Publications.

Cipriani, Marina, 1996, *The Lucanians in Paestum*. Sirene 1. Paestum: Fondazione Paestum.

Collins John Joseph, 2001, *Seers, Sibyls, and Sages in Hellenistic-Roman Judaism*, BRILL.

Cucci, Luigi, 2005, "Geology versus myth: the Holocene evolution of the Sybaris Plain", *Annals of Geophysics* 48 (6).

De Sensi Sestito, Giovanna, 1984, *La Calabria in età arcaica e classica*.

Delcourt, M., 1955, *L'oracle de Delphes*.

Dunbabin, T. J., 1948, *The Westem Greek,* Oxford : Clarendon Press.

Goodrich, Norma Lorre, 1990, *Priestesses*.

Gorman, Vanessa B., 2001, *Miletos, the Ornament of Ionia: A History of the City to 400 B.C.E*, Ann Arbor: University of Michigan Press.

Gorman, Robert J. - Gorman, Vanessa B., 2007, "The Tryphê of the Sybarites: A Historiographical Problem in Athenaeus", *The Journal of Hellenic Studies 127*, 38–60.

Graham, A. J., 1999, *Colony and Mother City in Ancient Greece*, Manchester : Manchester University Press.

Greco, Emanuele, 1993, *Paestum: A Guide with Reconstructions of Ancient Monuments*. Past & Present (in Italian) 171. Vision SRL.

Greco, Emanuele, 2002, "Sanctuaries of Magna Graecia and Sicily" in Bennett, Michael J.; Paul, Aaron J.; Iozzo, Mario et al. *Magna Graecia: Greek Art from South Italy and Sicily*. Cleveland, Ohio: Cleveland Museum of Art. pp. 98–119.

Greco, Emanuele, 2006, *Archaeological and Historical Guide to the Excavations, the Museum and the Antiquities of Poseidonia and Paestum*. Taranto: Scorpione editrice.

Greco, Emanuele, 2011, "On the Origin of the Western Greek Poleis", *Ancient West & East* 10, 233 – 242.

Griffin, M.J., 2005, *The Tyrannies in the Greek Cities of Sicily: 505-466 BC*, PhD thesis, University of Leeds.

Guthrie, William Keith Chambers, 1979, *A History of Greek Philosophy: Earlier Presocratics and the Pythagoreans*, Cambridge University Press.

Đurić, Miloš, 1976, *Istorija helenske etike*, Beograd : Beogradski Izdavačko – grafički zavod.

Đurić, Miloš, 1972, *Istorija helenske književnosti*, Beograd : Zavod za uđbenike i nastavna sredstva.

Đurić, Miloš, 2003, *Istorija helenske književnosti*, Beograd : Dereta.

Eliot, T. S. - Rainey, Lawrence S., 2006, *The Annotated Waste Land with Eliot's Contemporary Prose: Second Edition*, Yale University Press.

Faraone, C., 1996, Taking the "Nestor's Cup Inscription" seriously: erotic magic and conditional curses in the earliest inscribed hexameters, *Classical Antiquity 15,* 77-112.

Ferranti, Luigi - Pagliarulo, Rossella - Antonioli, Fabrizio - Randisi, Andrea, 2011, ""Punishment for the Sinner": Holocene episodic subsidence and steady tectonic motion at ancient Sybaris (Calabria, southern Italy)", *Quaternary International* 232 (1–2): 56–70.

Fine, John, 1985, *The ancient Greeks: a critical history*. Harvard University Press.

Fortson, Benjamin W. IV, 2009, *Indo-European Language and Culture*. Second edition. Malden/Oxford: Wiley-Blackwell.

Fox, Robin Lane, 1973, *Alexander the Great*.

Fox, Robin Lane, 2008 (2010), *Travelling Heroes in the Epic Age of Homer*, Vintage Books.

Freeman, Edward A., 1891, *The History of Sicily from the Earliest Times :The Native Nations:The Phoenician and Greek Settlements. Vol. 1.* At the Clarendon P.

Freeman, Edward A., 1891 A, *The History of Sicily from the Earliest Times : From the beginning of Greek settlement to the beginning of Athenian intervention. Vol. 2.* At the Clarendon P.

Fronda, Michael P., 2010, *Between Rome and Carthage: Southern Italy During the Second Punic War*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.

Hale, John R. and others, 2003 (2005), Questioning the Delphic Oracle.

Hall, Jonathan M., 2008, „Foundation Stories“ In Tsetskhladze, Gocha R. *Greek Colonisation: An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas* 2, Leiden: Brill, 383–426.

Hall, Jonathan M., 2014, *A History of the Archaic Greek World, ca. 1200-479 BCE*, second edition, Chichester: Wiley-Blackwell.

Hall, Manly, 2003, *The Secrets Teaching of All Ages,* Tarcher Penguin.

Hansen, Mogens Herman, 2004, "The Concept of the Consumption City Applied to the Greek Polis" in Nielsen, Thomas Heine, *Once Again: Studies in the Ancient Greek Polis*, *Historia Einzelschriften 180*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Hare, R. M., 1999 (1982), Plato in C.C.W. Taylor, R.M. Hare and Jonathan Barnes, *Greek Philosophers, Socrates, Plato, and Aristotle,* Oxford: Oxford University Press, (separat knjige) 103–189.

Hazelton Haight, Elizabeth, 1918, Cumae in Legend and History, *The Classical Journal, Vol. 13, No. 8*, Classical Association of the Middle West and South, 565-578.

Hermann, Arnold, 2005, *To Think Like God: Pythagoras and Parmenides—the Origins of Philosophy*. Parmenides Publishing.

Higginbotham, James, 2012, "Paestum (Poseidonia)", *The Encyclopedia of Ancient History*. Blackwell Publishing.

Hindrew, Vivian, 2007, *The Sibyls: The First Prophetess of Mami (Wata)* MWHS.

Holloway, R. Ross, 2006, "The Tomb of the Diver", *American Journal of Archaeology* 110 (3): 365–388.

Horsnaes, Helle W, 2002, *The Cultural Development in North Western Lucania c. 600–273 BC*. Analecta Romana Instituti Danici Supplementum 28. Rome: L'Erma di Bretschneider.

Jardé, A., 1996, *The Formation of the Greek People*, Translated by M.R.Dobie, Routledge.

Jeanmaire, H., 1939, *La Sibylle et la retour de l'âge d'or*.

Kiefer, Frederick, 1996, *Writing on the Renaissance Stage: Written Words, Printed Pages, Metaphoric Books*, University of Delaware Press.

Kingsley, Peter, 1995, *Ancient Philosophy, Mystery, and Magic: Empedocles and the Pythagorean Tradition*. Oxford University Press,

Kleibrink, Marianne, 2001, "The Search for Sybaris: An Evaluation of Historical and Archaeological Evidence", *Babesch* 76 (1): 33–70.

Kleibrink, Marianne - Jacobsen, Jan Kindberg - Handberg, Søren, 2004, "Water for Athena: Votive Gifts at Lagaria (Timpone della Motta, Francavilla Marittima, Calabria)", *World Archaeology* 36 (1), 43–67.

Kontogiannis, A., 1999, "Η γραφή". In: M. Z. Kopidakis (ed.), Ιστορία της ελληνικης γλώσσας. Athens, Elliniko Logotechniko kai Istoriko Archeio. 360-379.

Kraay, Colin M., 1976, *Archaic and Classical Greek Coins* Sanford J. Durst, NY.

Krentz, Peter, 1985, "Casualties in Hoplite Battles", *Greek, Roman and Byzantine Studies 26 (1)*, 13–20.

Lanciani, Rodolfo, 1893, *Pagan and Christian Rome,* Cambridge: The Riverside Press.

Larcher, Pierre Henri, 1844, *Larcher's Notes on Herodotus: Historical and Critical Comments on the History of Herodotus*, London: Whittaker & Co.

Lepore, Lucia - Turi, Paola, 2010, "Caulonia tra Crotone e Locri". *Conference proceedings, Firenze, 30 May–1 June 2007,* Florence: Firenze University Press.

Lewis, David Malcolm, 1992, "The Thirty Year's Peace" in Lewis, David Malcolm; Boardman, John. *The Fifth Century B.C. The Cambridge Ancient History 5,* Cambridge : Cambridge University Press.

Maass, E., 1879, *De Sibyllarum Indicibus*, Berlin.

Machiavelo, António, 2009 (2013). "Pythagoras, Facts and Legends". *EMS Newsletter* (*European Mathematical Society) (74*): 25–26.

Malone, John C., 2009, *Psychology: Pythagoras to present*. MIT Press

O'Meara, Dominic, 1989, J. *Pythagoras Revived*. Oxford University Press.

Meiggs, R. - Lewis, D., 1988, *A Selection of Greek Historical Inscriptions to the end of the Fifth Century BC*, Oxford.

Mesihović*,* Salmedin, 2011, *Revolucije stare Helade i Rimske Republike,* Sarajevo : Filozofski fakultet.

Mesihović, Salmedin, 2015, ORBIS ROMANVS (Udžbenik za historiju klasične rimske civilizacije), Sarajevo.

Millingen, James, 2010, *Considerations Sur La Numismatique de L'Ancienne Italie (1841)*, Kessinger Publishing Company.

Mogens Herman Hansen, 2006, *The Shotgun Method: The Demography of the Ancient Greek City-State Culture*, Columbia a. London, Missouri

Muggia, Anna Pavia, 2006, "Caulonia" in Cancik, Hubert; Schneider, Helmuth. *Brill's New Pauly*.

Muratore, Vincenzo, 1998, *Medma e i greci d'Occidente.*

Nicholson, Nigel, 2013, "Cultural Studies, Oral Tradition, and the Promise of Intertextuality", *American Journal of Philology 134 (1):* 9–21.

Oman, Charles, 1901, *A History of Greece from the Earliest Times to the Death of Alexander the Great*, Longmans, Green, and Co.

Oppenheimer, Michael, 2002, The Monuments of Italy: A Regional Survey of Art, Architecture and Archaeology from Classical to Modern Times, Bind 5, Tauris.

Orlin Eric M., 2002, *Temples, Religion, and Politics in the Roman Republic.*

Papadopoulos, John K., 2002, "Minting Identity: Coinage, Ideology and the Economics of Colonization in Akhaina Magna Graecia", *Cambridge Archaeological Journal 12*, 21–55.

Parke, Herbert William, 1939, *History of the Delphic Oracle*.

Parke, Herbert William, 1988, *Sibyls and Sibylline Prophecy in Classical Antiquity*, Routledge.

Pedley, John Griffiths, 1990, *Paestum: Greek and Romans in Southern Italy*. New Aspects of Antiquity, London : Thames & Hudson.

Peck, Harry Thurston, 1898, *Harper's Dictionary of Classical Antiquity*.

Pelikan, Jaroslav Jan, 1989, *The Christian Tradition: A History of the Development of Doctrine*, University of Chicago Press.

Pembroke, Simon, 1970, "Locres et Tarente, le rôle des femmes dans la fondation de deux colonies grecques", *Annales E.S.C., 25*, 1240–1270.

Pitt-Kethley, Fiona, 1988, *Journeys to the Underworld*.

Potter, David Stone, 1990, *Prophecy and history in the crisis of the Roman Empire: a historical commentary on the Thirteenth Sibylline Oracle*, Oxford: Clarendon.

Potter, David Stone, 1994, *Prophets and Emperors. Human and Divine Authority from Augustus to Theodosius*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1994.

Powell, Barry B., 1998, "Who invented the Alphabet: The Semites or the Greeks?" *Archaeology Odyssey* 1(1).

Parra, Maria Cecilia, 2001, *Kaulonia, Caulonia, Stilida (e oltre): Contributi Storici, Archeologici e Topografici 1*. Pisa: Scuola Normale Superiore di Pisa.

Parra, Maria Cecilia, 2004, *Kaulonia, Caulonia, Stilida (e oltre): Contributi Storici, Archeologici e Topografici 2*. Pisa: Scuola Normale Superiore di Pisa.

Parra, Maria Cecilia - Facella, Antonio, 2011, *Kaulonía, Caulonia, Stilida (e oltre). Indagini topografiche nel territorio 3*. Pisa: Scuola Normale Superiore di Pisa.

Rainey, Froelich G. - Lerici, Carlo M., 1967, *The Search for Sybaris, 1960-1965. University Museum Monographs 29*, University Museum Publications.

Ray, Fred Eugene, 2009, *Land battles in 5th century B.C. Greece: A history and analysis of 173 engagements*.

Rhodes, P. J., 2006, *A History of the Classical Greek World: 478–323 BC*. Blackwell History of the Ancient World 11, Blackwell Publishing.

Riedweg C., 2005, *Pythagoras: His Life, Teaching, And Influence*, Cornell: Cornell University Press.

Rizzo, F P, 1970, *La repubblica di Siracusa nel momento di Ducezio*, Palermo.

Rutter, N. K., 1970, "Sybaris—Legend and Reality", *Greece and Rome* 17 (2), 168–176.

Qviller, Bjørn, 1996, "Reconstructing the Spartan Partheniai: many guesses and a few facts", *Symbolæ Osloenses 71,* 34–41.

Shaw, George, 1971, *Theurgy and the Soul: The Neoplatonism of Iamblichus*. Penn State Press, ponovo objavljeno 2010.

Sjoqvist, Erik, 1973, *Sicily and the Greeks: Studies in the Interrelationship between the Indigenous Populations and the Greek Colonists,* Jerome Lectures, Ann Arbor: University of Michigan Press.

Smith, William[201], 1854, *Dictionary of Greek and Roman Geography*, *Volume I,* London : Walton and Maberly, Upper Gower Street and Ivy Lane, Paternoster Row: John Murray, Albemarle Street.

[201] William Smith (20. V. 1813. – 7. X.1893. god.) je bio britanski leksikograf koji je najzaslužniji za objavljivanje niza epohalanih leksikografskih rječnika koji su se bavili baštinom klasične grčko – rimske civilizacije:

Smith, William, 1857, *Dictionary of Greek and Roman Geography*, *Volume II,* London : Walton and Maberly, Upper Gower Street and Ivy Lane, Paternoster Row: John Murray, Albemarle Street.

Smith, William, 1849, *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, *Vol. I – III,* London : Taylor, Walton, and Maberly, Upper Gower Street and Ivy Lane, Paternoster Row : John Murray, Albemarle Street.

Smith, William, 1859, *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, Boston : Little, Brown and Company.

Smith, William, 1867, *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, *Vol. I – III,* Boston : Little, Brown and Company.

Smith, William, 1870, *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, Boston : Little, Brown and Company.

Sourvinou-Inwood, Christiane, 1974, "The Votum of 477/6 B. C. and the Foundation Legend of Locri Epizephyrii", *The Classical Quarterly 24 (2)*, 186–198.

Stanley, Jean-Daniel, 2007, "Kaulonia, southern Italy: Calabrian Arc tectonics inducing Holocene coastline shifts". *Méditerranée (108)*, 7–15.

Stanley, Jean-Daniel - Bernasconi, Maria Pia, 2009, Sybaris-Thuri-Copia trilogy: three delta coastal sites become land-locked, *Méditerranée* (112), 75–86.

Thirlwall, Connop, 1835 – 1844, *History of Greece*, 8 vols, London: Printed for Longman, Rees, Orme, Brown, Green & Longman and John Taylor.

Thirlwall, Connop, 1860, *A History of Greece. Vol. 1.* New York, NY: Harper and Brothers.

---

1. Prvo je 1842. god. objavljen „A Dictionary of Greek and Roman Antiquities“. Drugo veće i poboljšano izdanje je iz 1848, a i kasnije izlazio u editiranim izdanjima sve do 1890. Veći dio ovoga rječnika za grčke i rimske starine je sam William Smith napisao.

2. Zzatim je 1849. slijedio „Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology“ u tri volumena. Ustvari ovo djelo je originalno objavljeno 1844. pod nešto drugačijim naslovom. Uz urednika W.Smitha u stvaranju ovoga rječnika grčke i rimske biografije i mitologije je učestvovalo još 35 autora (učenjaka klasične civilizacije) članaka, natuknica i definicija.

3. I na kraju „Dictionary of Greek and Roman Geography“. Prvi tom rječnika za grčku i rimsku geografiju je izašao 1854, a drugi tom 1857. god. Uz urednika W.Smitha u stvaranju ovoga rječnika grčke i rimske geografije je učestvovalo još 17 autora (učenjaka klasične civilizacije) članaka, natuknica i definicija.

Iako su na ovim leksikografskim rječnicima radili i mnogi drugi učenjaci, u bibliografiji, natuknicama u glavnom tekstu i fusnotama djela „ORIGINES. U potrazi za Enejom i Romulom“ oni se navode kao Smith, W. godina izdanja, tom, broj stranice. Stvarni autor citiranog članka ili natuknice se uvijek nalazi u inicijalima na njihovom kraju (u konkretno korištenim rječnicima). U slučaju da iza članka/natuknice nema inicijala autora, onda je clanak/natuknica napisan od Editora/urednika = Smith, 1867:I, vi : „The Articles which have no initials attached to them are written by the Editor“. William Smith je zaslužan i za objavljivanje nekoliko školskih rječnika, zatim seriju „Principia“ za učenje starogrčkog i latinskog jezika, „Student's Manuals of History and Literature“, „Latin–English Dictionary based upon the works of Forcellini and Freund“ (završeno 1855. god.), „Dictionary of the Bible“ (1860–1865), „Dictionary of Christian Antiquities“ (1875–1880), „Dictionary of Christian Biography“ (1877–1887), „The Atlas“ (1875).

Vidal-Naquet, Pierre, 1981, "Esclavage et gynécocratie entre la tradition, le mythe, l'utopie" in *Le Chasseur noir. Formes de pensée et formes de société dans le monde grec*, La Découverte, coll. Poche, 2005.

Vogel De C.J., 1966, *Pythagoras and Early Pythagoreanism.*

West, Martin Litchfield, 1983, *The Orphic Poems*, Oxford.

Wilson, Nigel, 2013, *Encyclopedia of Ancient Greece*, New York: Routledge.

Woodhead A. G., 1962, *The Greeks in the West*.

Wonder, John W., 2002, "What Happened to the Greeks in Lucanian-Occupied Paestum? Multiculturalism in Southern Italy", *Phoenix* 56 (1/2), 40–55.

Wonder, John W., 2012, "The Italiote League: South Italian Alliances of the Fifth and Fourth Centuries BC", *Classical Antiquity* 31 (1), 128–151.

Wuilleumier, Pierre, 1939, *Tarente, des origines à la conquête romaine*, éd. De Boccard, Paris.

Zhmud, Leonid, 2012, *Pythagoras and the Early Pythagoreans*. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press.

Ž i v o t o p i s

Prof. dr. sc. Salmedin Mesihović je rođen 5. IV. 1975. god., u Sarajevu gdje je završio osnovnu školu i gimnaziju. U akademskoj 1995/1996. god. upisuje studij historije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, na kojem je i diplomirao u oktobru 1999. god., na temu „Glasinačka kultura“ pod mentorstvom prof. dr. sc. Envera Imamovića. Od aprila 2000. god. zaposlen je na istom Odsjeku kao asistent na nastavnom predmetu Opća historija starog vijeka. Poslijediplomski studij iz arheologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu upisao je krajem 2001. god., i magistrirao na temu «Problem kulturne i etničke zajednice Autarijata» 7. VI. 2004. god. u Zagrebu pod mentorstvom prof. dr. sc. Aleksandra Stipčevića. Naredne 2005. god. nastavio je školovanje na jednogodišnjem doktorskom studiju iz stare povijesti na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Doktorirao je na temi «Dezitijati: kulturna i narodnosno-politička zajednica u Iliriku i osvajanja Oktavijanova doba» 30. I. 2007. god. u Zagrebu pod komentorstvom prof. dr. sc. Brune Kuntić Makvić i prof. dr. sc. Borisa Olujića. U martu 2009. god. izabran je u zvanje docenta na oblast stari vijek na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta. U periodu april 2009. – septembar 2012. god. obnašao je dužnost šefa Katedre za arheologiju Odsjeka za historiju. Prof. dr. sc. Mesihović Salmedin je u periodu 2012/2013. bio i kontakt - osoba EU projekta TEMPUS BIHERIT. Član je Redakcije za izdavačku djelatnost Filozofskog fakulteta u Sarajevu od 2011. god. Nastavno – naučno vijeće Filozofskog fakulteta u Sarajevu je 5. IX. 2013. god. donijelo Odluku broj : 02 – 01/289 o izboru dr. Salmedina Mesihovića u zvanje vanredni profesor za oblast starog vijeka na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu. Prof. dr. sc. Salmedin Mesihović se aktivno služi engleskim jezikom, a pasivno italijanskim i latinskim jezikom.

Prof. dr. sc. Salmedin Mesihović je i duži vremenski period aktivan u društveno – političkom životu Bosne i Hercegovine. U okviru te aktivnosti prof. dr. sc. Salmedin Mesihović je ili bio ili je trenutno rukovodilac u određenim organizacijama toga tipa, a objavio je i više desetina »angažiranih« članaka na temu općedruštvenih, političkih, ekonomskih i kulturnih procesa u Bosni i Hercegovini i okruženju u periodikama (časopis Novi Plamen), dnevnim novinama (Oslobođenje) i portalima (AbrašMedia, Tacno.net).

U dosadašnjem radu objavio je veliki broj radova i studija, te sljedeće knjige :

1. „ANTIQVI HOMINES BOSNAE“,
2. „Revolucije stare Helade i Rimske Republike“,
3. „Rimski vuk i ilirska zmija. Posljednja borba“,
4. „Progresivizam“,

5. „Popratna djela. Sabrani članci, opservacije, 34 komentara“ ,
6. „Zemlje antičkog Ilirika prije i poslije Milanskog edikta“, koautorstvo,
7. „Historija Autarijata“,
8. “PROCONSVLES, LEGATI ET PRAESIDES.Rimski namjesnici Ilirika, Gornjeg Ilirika i Dalmacije”,
9. “Ilirike”,
10. “ORBIS ROMANVS (Udžbenik za historiju klasične rimske civilizacije)”,
11. “Filipike”,
12. “Historija Ilira”, koautorstvo sa Amrom Šačić.